

Acta

Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

2016
roč. 8 / č. 2

FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI

ACTA FAKULTY FILOZOFICKÉ ZÁPADOČESKÉ UNIVERZITY V PLZNI

2016, roč. 8, č. 2

**FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI**

Acta FF ZČU, 2016, roč. 8, č. 2

Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni, 2016

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., editor, 2016

Registrace MKČR E 19585
Vychází třikrát ročně.

ISSN (print) 1802-0364
ISSN (online) 2336-6346

OBSAH

STUDIE

Sekuritizácia zlyhávajúcich štátov v kontexte medzinárodného terorizmu	7
<i>Dominika Kosárová</i>	

Oslavy výročí Slovenského národného povstání v Banskej Bystrici v roce 2016 jako legitimizační nástroj představ slovenských politiků	29
<i>Vladimír Naxera & Petr Krčál</i>	

Tradiční démonologické pověsti Chodska a jejich katalogizace . . .	43
<i>Kateřina Dobrovolná</i>	

O lesní spiritualitě	61
<i>Kristýna Šebianová</i>	

ROZHOVOR

„Jsme více naplněni rezignací než imaginací“: Rozhovor s profesorem Dušanem Lužným	81
<i>Jan Váně</i>	

RECENZE

Pablo Mateos: Names, Ethnicity and Populations. Tracing Identity in Space	91
<i>Pavla Andršová</i>	

Ivona Mišterová: Angloamerické drama na plzeňských scénách . .	93
<i>Jaroslav Kušnír</i>	

Alan Sked: Metternich a Rakousko. Pokus o hodnocení	95
<i>Barbora Pásztorová</i>	

Miroslav Mareš a kol.: Ne islámu! Protiislámská politika v České republice	99
<i>Vladimír Naxera</i>	

Andreas Schedler: The Politics of Uncertainty. Substaining and Subverting Electoral Authoritarianism	102
<i>Jaroslav Bílek</i>	

Karel B. Müller:

**Češi, občanská společnost a evropské výzvy: mezi nacionalismem
a liberalismem aneb od etnické exkluze k aktivní hranici 105**

Petr Bláha

Ondřej Lánský:

Je třeba zavrhnout liberalismus? K jednomu problému modernity 110

Marián Sekerák

s. 7-77

STUDIE

Dominika Kosárová

Vladimír Naxera & Petr Krčál

Kateřina Dobrovolná

Kristýna Šebianová

SEKURITIZÁCIA ZLYHÁVAJÚCICH ŠTÁTOV V KONTEXTE MEDZINÁRODNÉHO TERORIZMU

*Dominika Kosárová**

Abstract: *This article is focused on the issue of failed states and their transition toward the security realm as a result of securitization that occurred in the USA in the wake of the 9/11 terrorist attacks. The main aim of the article is to point out how failed states have been transferred into the security discourse after the 9/11. We will explore whether the link between state failure and terrorist groups forms sufficient grounds for the legitimization of extraordinary measures, such as the illiberal policy of the Bush administration that culminated in the invasion of Iraq. In addition to studying the attractiveness of un-governed or ill-governed spaces for terrorists, this article points out the risks involved in applying the theory of securitization to the issue of failed states in the context of the global war on terror. It concludes that the connection between failed states and terrorist groups is not unconditional, and thus securitization in this context may serve other objectives than simply to reduce threats. In addition to the application of the theory of securitization, several other methods are used, including historical and analytical methods accompanied by case study and quantitative comparisons.*

Key words: *securitization, failed states, terrorism, war in Iraq, Bush administration.*

*Mgr. Dominika Kosárová, M.A., Katedra bezpečnostných štúdií, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, dominika.kosarova@umb.sk.

1. ÚVOD

V dôsledku ukončenia studenej vojny a nastolenia novej geopolitickej štruktúry sveta sa uskutočnilo niekoľko významných zmien nielen v bezpečnostnom prostredí, ale aj v bezpečnostných štúdiách. Dochádza k zmene vnímania pojmu bezpečnosť a hrozba, ktorá nie je chápaná iba ako objektívne pocitované nebezpečenstvo, ale do popredia sa dostáva intersubjektívne vnímanie hrozieb ako sociálnych konštruktov. V tomto kontexte Kodanská škola zavádza pojem sekuritizácie ako nového prístupu definovania a vnímania bezpečnosti. Dochádza navyše aj k zmene charakteru hrozieb. Zatiaľ čo priame vojenské hrozby vyplývajúce z veľmocenského súperenia ustupujú v post-bipolárnom svete do úzadia, do popredia sa dostávajú hrozby súvisiace s oslabenými krajinami, v ktorých vláda zlyháva vo výkone svojich funkcií. V podmienkach vzájomnej prepojenosti a interdependencie majú tieto hrozby potenciál ovplyvniť nielen lokálnu a regionálnu bezpečnosť, ale vplývajú aj na globálne bezpečnostné prostredie.

Významným medzníkom vo vnímaní bezpečnosti sa stali teroristické útoky v Spojených štátoch amerických v roku 2001, po ktorých boli zlyhávajúce štáty označované za „bezpečný raj pre teroristov“. Príspevok poukazuje na to, ako sa zlyhávajúce štáty stali súčasťou bezpečnostnej agendy, pričom vychádzame zo sekuritizácie, ktorá ako predpokladáme prebehla najvýraznejšie v USA práve v dôsledku teroristických útokov. Zameriavame sa na administratívu Georga W. Busha, keďže teroristické útoky ovplyvnili rétoriku politických predstaviteľov počas jeho funkčného obdobia, spôsobili zmenu interpretovania bezpečnosti a mali dopad aj na zahraničnú politiku USA.

Z hľadiska metodológie je príspevok koncipovaný predovšetkým prostredníctvom historicko-analytickej metódy a metódy prípadovej štúdie, v rámci ktorej aplikujeme princípy teórie sekuritizácie, ako ich zadefinovala Kodanská škola. V pozícii sekuritizačného aktéra sa nachádza politická elita Spojených štátov, v tomto prípade kabinet prezidenta Georga W. Busha. Ohrozeným referenčným objektom sú národné záujmy a americkí občania, ktorí zároveň zohrávajú úlohu publika, ktorého podpora je nevyhnutná pre legitimizovanie mimoriadnych krokov na eliminovanie sekuritizovanej hrozby – zlyhávajúcich štátov ako „raja pre teroristov“. Zameriavame sa na sekuritizáciu v kontexte medzinárodného terorizmu, keďže práve ten sa stal rozhodujúcim impulzom pre posun zlyhávajúcich štátov do kategórie bezpečnosti. Prínosnou bola aj kvantitatívna metóda založená na komparácii štatistických ukazovateľov reflektujúcich vývoj verejnej mienky ohľadom americkej vojenskej angažovanosti v Iraku.

Hlavným cieľom príspevku je poukázať na to, ako sa zlyhávajúce štáty stali predmetom bezpečnostného diskurzu vplyvom teroristických útokov v roku 2001. Budeme skúmať do akej miery existuje spojitost medzi zlyhávajúcimi štátmi a pôsobením teroristických skupín, a teda, či je táto súvislosť postačujúca na to, aby viedla k mimoriadnym krokom, aké podnikla po teroristických útokoch v dôsledku sekuritizácie Bushova administratíva vrátane invázie do Iraku.

Prvá časť príspevku predstavuje teoretické vymedzenie problematiky. Najskôr sa zameriavame na vymedzenie pojmu sekuritizácia pričom kľúčovými zdrojmi sú publikácie predstaviteľov Kodanskej školy B. Buzana, O. Waevera a J. de Wilda,

ako aj články H. Stritzela, M. McDonalda a M. C. Williamsa, ktorí poukázali na limity teórie sekuritizácie. Následne definujeme pojem zlyhávajúci štát a jeho bezpečnostné prostredie vychádzajúc z prác analytikov zaoberajúcich sa problematikou zlyhávajúcich štátov vrátane R. Rotberga, L. Brocka a A. Taylora. Opierame sa aj o analýzy a kvantitatívne ukazovatele publikované americkým think-tankom the Fund for Peace skúmajúcim odolnosť a silu štátu. Po zadefinovaní zlyhávajúcich štátov a ich bezpečnostného prostredia skúmame, do akej miery sú tieto štáty atraktívne pre teroristické skupiny. Prínosnými pre túto časť práce boli štúdie a publikácie viacerých odborníkov vrátane S. Patricka, E. Newmana a T. Howarda zaoberajúcich sa konceptom zlyhávajúcich štátov z hľadiska medzinárodnej bezpečnosti.

Druhá časť práce predstavuje prípadovú štúdiu, v ktorej skúmame, ako teroristické útoky z 11. septembra 2001 prispeli k tomu, že zlyhávajúce štáty sa stali centrom pozornosti americkej administratívy. Opierame sa pritom o rétoriku Bushovho kabinetu, vyjadrenia ministrov ako aj samotného prezidenta a o kľúčové primárne dokumenty zaoberajúce sa národnou bezpečnosťou prijaté po útokoch, vrátane Národnej bezpečnostnej stratégie a Stratégie boja proti terorizmu, vzhľadom na to, že práve vyjadrenia politickej elity a vládne dokumenty považujeme za najrelevantnejšie pri skúmaní rečových aktov, ktoré označujú zlyhávajúce štáty za hrozbu. V procese sekuritizácie zohrávajú významnú úlohu aj médiá, preto nevynechávame ani novinové články a prieskumy uverejnené v New York Times alebo Washington Post. Jednotlivé vyjadrenia nám umožňujú skúmať rečové akty, v ktorých boli zlyhávajúce štáty definované ako hrozba pre americkú národnú bezpečnosť a občanov. Následne sa zameriavame na mimoriadne kroky, ktoré podnikla Bushova administratíva, aby túto hrozbu eliminovala, pričom za kľúčovú pre predloženie prácu je považovaná inváziu do Iraku, kde sa sekuritizácia prejavila v najväčšom rozsahu.

Práca sa síce zameriava na problematiku, ktorá je často diskutovaná, ale jej prínos spočíva v tom, že napriek všeobecne prevládajúcej domnienke nepovažujeme súvislosť medzi zlyhávajúcimi štátmi a pôsobením teroristických skupín za nevyhnutne danú. Pripúšťame taktiež, že aj samotná sekuritizácia môže zo sebou niesť určité riziká, čo umožňuje na záver poukázať na to, či je sekuritizácia vhodným nástrojom, ako pristupovať k zlyhávajúcim štátom.

2. TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VYMEDZENIE PROBLEMATIKY

Z teoretického hľadiska je potrebné objasniť v prvom rade pojem sekuritizácia, ktorá od 90. rokov predstavuje nový spôsob vnímania bezpečnostných hrozieb, a ako v práci predpokladáme, v jej dôsledku došlo k zmene nazerania na zlyhávajúce štáty. Následne sa zaoberáme definičným vymedzením zlyhávajúcich štátov a charakterizovaním ich bezpečnostného prostredia, ktorého pochopenie považujeme za nevyhnutné pre skúmanie súvislosti medzi zlyhávajúcimi štátmi a pôsobením teroristických skupín, ktorej sa venujeme na záver prvej časti.

2.1. TEÓRIA SEKURITIZÁCIE

V období po skončení studenej vojny dochádza k rozširovaniu bezpečnostnej agendy o nové sektory, vyvíjajú sa nové prístupy v skúmaní bezpečnosti a mení sa spôsob vnímania a definovania hrozieb. Najvýznamnejšími priekopníkmi novej bezpečnostnej agendy sú predstavitelia Kodanskej školy, ktorí v 90. rokoch 20. storočia rozvinuli práve v súvislosti s rozširujúcou sa agendou bezpečnosti koncept sekuritizácie. Predložená práca sa bude opierať o definíciu Buzana, Waevera a de Wilda, ktorí definujú sekuritizáciu ako špecifický rečový akt, prostredníctvom ktorého aktér prezentuje určitú tému ako existenčnú hrozbu vyžadujúcu si mimoriadne opatrenia, ktoré sa vymykajú štandardným politickým procedúram (Buzan, Waever a de Wilde 2005, 34).

Kodanská škola potláča objektívnu stránku bezpečnosti, ktorá je namiesto toho prezentovaná ako diskurzívny jav. Bezpečnosť tak už nie je vnímaná ako objektívna skutočnosť, ale ako rečový akt, ktorý neoznačuje už existujúcu bezpečnostnú situáciu, ale prináša do bezpečnostnej agendy novú tému tým, že ju označí za bezpečnostný problém. Sekuritizácia označuje proces sociálnej konštrukcie bezpečnostných hrozieb na základe intersubjektívneho vyjednávania, ktoré si vyžaduje minimálne dve strany: sekuritizačného aktéra a publikum. K sekuritizácii dochádza vtedy, keď aktér opakovane označuje určitý jav za nebezpečenstvo ohrozujúce prežitie referenčného objektu.¹ čím sa snaží presvedčiť relevantné publikum o naliehavosti tejto hrozby (Taureck 2006, 55). V tomto kontexte je možné chápať sekuritizáciu ako proces, v ktorom je význam hrozby strategicky vyjednávaný medzi aktérom a publikom (Rychnovská 2014, 13). Cieľom aktérov je presvedčiť verejnosť o naliehavosti a závažnosti hrozby a o potrebe urgentne zakročiť, pričom si aktér vyhradzuje právo na použitie akýchkoľvek prostriedkov potrebných na odstránenie nebezpečenstva. Pokiaľ verejnosť pociťuje dostatočne veľké obavy a strach, je ochotná podporiť aj také kroky, ktoré sa vymykajú z rámca akceptovanej politickej aktivity a za bežných okolností by sa javili ako nelegitímne. Dochádza tak k legitimizovaniu opatrení, ktoré môžu byť v rozpore s inak záväznými pravidlami, no publikum ich akceptuje, pretože verí, že ak by tieto opatrenia neboli prijaté, hrozba by mohla zničiť referenčný objekt (Nečas a Ušiak 2010, 75). V západných demokratických štátoch sú týmito opatreniami také kroky, ktorú odporujú princípom liberálnej demokracie.

Vzhľadom na rozhodujúce postavenie aktéra v procese sekuritizácie, môže byť sekuritizácia chápaná aj ako politická voľba, resp. ako proces ku ktorému dochádza v dôsledku rozhodnutia elít. Z pohľadu teórie sekuritizácie bezpečnostný problém vzniká vtedy, keď ho tak elity pomenujú (Waever 1995, 6). Je ale potrebné zdôrazniť, že sekuritizácia nie je iba záležitosťou lingvistického označenia, či symbolického aktu, ale nesie so sebou konkrétne politické implikácie, keďže sekuritizovaný jav sa stáva predmetom bezpečnostného diskurzu a oprávňuje podniknutie mimoriadnych krokov za účelom eliminovania hrozby.

¹ Referenčný objekt definuje Kodanská škola ako entitu, ktorá je existenčne ohrozená a môže si legitímne nárokovať právo na prežitie, pričom najčastejšie sa v jeho pozícii nachádzajú štát, národ či skupina na základe etnickej, náboženskej alebo lingvistickej príslušnosti (Buzan, Waever a de Wilde 2005, 48).

Popri predstaviteľoch Kodanskej školy sa teóriou sekuritizácie zaoberajú aj ďalší autori, ktorí poukazujú na niekoľko problémov, ktorým sekuritizácia čelí. V prvom rade kritizujú príliš úzke definovanie sekuritizácie a chápanie rečového aktu ako výlučne lingvistického (Stritzel 2007, 360; Williams 2003, 527; McDonald 2008, 568). Podľa uvedených kritikov Kodanská škola nezohľadňuje úlohu akú zohrávajú v potenciálnej sekuritizácii obrazy. Ako podotýka Matt McDonald (2008, 569), schopnosť vizuálnych reprezentácií vzbudiť pocit ohrozenia nastoluje potrebu zahrnúť medzi sekuritizačných aktérov aj umelcov či médiá. Klasická aplikácia sekuritizácie sa sústreďovala na úlohu politických lídrov pri vymedzovaní hrozieb, čo nielenže vylučovalo rolu médií, ale marginalizovalo aj hlas menej dominantných skupín, ktoré nie sú pri moci (McDonald 2008, 574). Ďalším sporným bodom je otázka, kedy dochádza k samotnej sekuritizácii. Kodanská škola neposkytuje jednoznačnú odpoveď, keďže pripúšťa, že téma sa stáva hrozbou buď vtedy, keď je tak označená prostredníctvom rečového aktu, alebo keď získa podporu publika, alebo keď dôjde k implementácii mimoriadnych opatrení. McDonald navyše zastáva názor že sekuritizácia je dlhodobý proces, a preto nie je možné ju stotožňovať s konkrétnym momentom (McDonald 2008, 755).

Holger Stritzel (2007, 363) vidí problém aj v nejasnom vymedzení publika, pričom poukazuje na to, že nie je celkom jasné, čo považuje Kodanská škola za relevantné publikum a na základe čoho je možné tvrdiť, že publikum je presvedčené o naliehavosti hrozby. Navyše model sekuritizácie nepovažuje za uplatniteľný v autoritatívnych režimoch a tvrdí, že je odrazom hodnôt západnej liberálnej demokracie, čím je spochybňovaná univerzálnosť tohto modelu (Stritzel 2007, 368). Teória Kodanskej školy taktiež evokuje, že čokoľvek môže byť považované za bezpečnostnú záležitosť, voči ktorej je možné použiť mimoriadne opatrenia, ak je to tak pomenované rečovým aktom (Williams 2003, 521). Michael Williams preto pripomína, že úspešná sekuritizácia si vyžaduje nielen lingvistické označenie, ale aj akceptovanie publikom, ktoré tým legitimizuje použitie inak neprijateľných opatrení. Rečový akt podľa neho nie je možné redukovat iba na verbálnu rétoriku, ale ide o širší performovaný akt zahŕňajúci kontext, inštitúcie a symboly (Williams 2003, 526).

V post-bipolárnom období sa bezpečnostná agenda rozširuje v dôsledku vzniku nových bezpečnostných javov alebo sekuritizáciou už existujúcich fenoménov, ktorými sa dovtedy spoločnosť a politické elity zaoberali iba okrajovo. Zmeny, ktoré nastali po studenej vojne vrátane transformácie geopolitickej štruktúry sveta, narastajúcej technologizácie, dynamického rozvoja informačnej spoločnosti a interdependencie, spôsobili vznik nevojenských hrozieb politického, ekonomického, sociálneho, informačného, environmentálneho či energetického charakteru (Lasicová a Ušiak 2012, 82). Na rozdiel od bipolarity, kedy hrozby vychádzali z veľmocenského súperenia dvoch antagonistických blokov, v post-bipolárnom období majú mnohé z nevojenských hrozieb pôvod v oslabených štátoch.

2.2. KONCEPT ZLYHÁVAJÚCICH ŠTÁTOV

Fenomén zlyhávajúcich štátov nie je nový, hoci sa do popredia politického a bezpečnostného diskurzu výraznejšie dostávajú až po studenej vojne a predovšetkým na začiatku 21. storočia. Z hľadiska kvantitatívnych ukazovateľov sú za zlyhá-

vajúce označované najčastejšie chudobné rozvojové krajiny tretieho sveta, ktoré zlyhávajú v dôsledku sociálnych nepokojov alebo vojenského konfliktu. Z historického hľadiska bola počas studenej vojny významnou príčinou zlyhávania štátov dekolonizácia. Štáty, ktoré boli dlhodobo spravované koloniálnou mocnosťou nemali priamu skúsenosť s vládnutím, budovaním štátneho aparátu a s fungovaním štátnych inštitúcií, a preto sa po získaní nezávislosti snažili často neúspešne o transformačný proces a vybudovanie silného mocenského centra (Howard, 2010, 963). Dôkazom je post-koloniálna subsaharská Afrika, kde sa nachádza najvyššia koncentrácia zlyhávajúcich štátov. Neúspech v transformačnom procese a nestabilita navyše neraz priniesli k moci autoritatívneho vládcu, ktorý v štáte nastolil režim nerešpektujúci práva občanov a prehlbujúci sociálno-ekonomické problémy v spoločnosti a frustráciu obyvateľstva, ktoré patria medzi faktory podmieňujúce zlyhávanie štátu.

Okrem dekolonizácie je dôležitým historickým medzníkom pri analýze zlyhávajúcich štátov aj pád bipolarity. Po rozpade bipolárnej štruktúry narastá počet zlyhávajúcich štátov v rozvojových krajinách tretieho sveta, kam sa počas studenej vojny presúvalo veľmocenské súperenie. Zároveň často ide o štáty, ktoré mali počas bipolarity strategický význam pre jednu z veľmocí a ťažili z jej podpory. Tieto spojenectvá ale zanikli spolu s bipolárnym rozdelením sveta a rozvojové štáty boli ponechané svojmu vlastnému osudu napriek tomu, že nedisponovali dostatočnými prostriedkami a predpokladmi, aby sa dokázali rozvíjať bez pomoci veľmoci (Šmíd a Vaďura 2009, 51). Mnohé z nich neuspeli v procese budovania stabilných inštitúcií, nedokázali zabezpečiť trvalo udržateľný rozvoj a prosperitu, čím sa začali radiť medzi zlyhávajúce štáty.

Z hľadiska definičného vymedzenia neexistuje univerzálna definícia zlyhávajúceho štátu, ale v odborných kruhoch prevláda zhoda v tom, že za zlyhávajúci je možné považovať taký štát, ktorého vláda, ak vôbec existuje, nie je schopná alebo ochotná zaistiť obyvateľom podmienky nevyhnutné pre ľudský rozvoj a bezpečie a poskytnúť im základné politické statky a služby (Taylor 2013, 20). Takýto štát nie je schopný alebo ochotný plniť si svoje povinnosti voči občanom vyplývajúce zo základných funkcií štátu v bezpečnostnej, politickej, ekonomickej a sociálnej oblasti.

Z politického hľadiska sa zlyhávajúce štáty vyznačujú nefungujúcim, rozpadnutým alebo skorumpovaným byrokratickým aparátom bez zodpovednosti voči občanom a bez možnosti kontroly prostredníctvom občianskej participácie. Dochádza k absencii legitímnych politických inštitúcií a to predovšetkým legislatívnych a súdnych orgánov, ktorých úlohy preberá často exekutíva (Rotberg 2003, 8). Nefungujúca vláda nedokáže zaistiť systém brzd a protiváh a ochrániť práva a slobody občanov. V zlyhávajúcom štáte prakticky neexistuje demokracia a občania nemajú reálnu šancu vymáhať svoje práva pred súdmi.

Z hľadiska bezpečnosti zlyhávajúci štát nedisponuje monopolom na použitie sily, nedokáže efektívne spravovať hranice, zaistiť poriadok na celom svojom teritóriu a ochrániť obyvateľstvo pred kriminalitou. Vláda často vykonáva svoju moc iba nad časťou územia väčšinou na základe etnickej či náboženskej identity. Zlyhávajúci štát disponuje spolitizovanou a skorumpovanou armádou, ktorá namiesto ochrany obyvateľov slúži ako nástroj represívnych opatrení vlády voči vlastným

občanom. Bezpečnostné zložky vykonávajú príkazy výkonnej moci a slúžia úzkemu kruhu ľudí nachádzajúcich sa pri moci a nie v prospech širokej verejnosti. Vnútorné bezpečnostné prostredie zlyhávajúcich štátov je poznačené pretrvávajúcim násilím medzi skupinami v rámci spoločnosti, občianskymi nepokojmi a ozbrojenými povstaniami proti nefungujúcej vláde (Rotberg 2004, 5-9; Brock et al. 2012, 16-18).

V sociálno-ekonomickej oblasti vláda nedokáže zaistiť trvalo udržateľný rozvoj, vytvorí vhodné podnikateľské prostredie a poskytnúť príležitosti pre investície. Štát sa vyznačuje klesajúcou úrovňou HDP, chudobou, vysokou mierou zadĺženia, regionálnymi disparitami a nerovnomernou distribúciou zdrojov (Cojanu a Popescu 2007, 115). V krajine prevláda ekonomická nestabilita, narastá inflácia a ľudia hľadajú alternatívne spôsoby zárobku, ktoré sú často za hranicou legálnosti. Zlá ekonomická situácia navyše vedie k potravinovému nedostatku a hladu, ktorý môže vyústiť až do humanitárnej krízy. Sociálny systém v krajine nefunguje, obyvateľstvo čelí vysokej nezamestnanosti a má obmedzený prístup k zdravotníctvu a školstvu. Zlyhávajúci štát neposkytuje obyvateľom žiadne záruky, čím ho vystavuje beznádeji, dezilúzii a frustrácii.

Občania prestávajú štátu dôverovať, čím sa naskytuje možnosť nešťátnym aktérom získať lojalitu v rámci určitej spoločenskej skupiny a vytvorí protipól k nefungujúcej alebo skorumpovanej vláde. Snažia sa zaplniť funkčnú medzeru a nahradiť poskytovateľov služieb a statkov, ktoré štát nedokáže alebo nechce zabezpečiť (Ezrow a Frantz 2013, 1332). Najčastejšie sa v pozícii nešťátnych aktérov usilujúcich o moc ocitnú etnické skupiny, náboženské komunity, duchovní vodcovia, náboženský fundamentalisti, povstalci, oportunisti, ale aj kriminálni, či teroristické skupiny. Narastá možnosť zneužitia situácie nešťátnymi aktérmi na svoje vlastné obohatenie a presadenie radikálnych, extrémistických a fundamentalistických ambícií.

Bezpečnostné prostredie zlyhávajúcich štátov je označované ako anarchické a de facto bezvládie, v ktorom súperia medzi sebou viaceré lokálne authority, pričom neexistuje funkčná centrálna vláda, ktorá by stanovila vynútitelné právne normy a dohliadala nad poriadkom v spoločnosti. Spoločnosť bez pravidiel produkuje hrozby pre ľudskú bezpečnosť vrátane kriminality, pôsobenia ilegálnych skupín, nekontrolovateľného násillia, prehlbovania sociálno-ekonomických rozdielov a potravinového nedostatku (Rotberg 2003, 6). Navyše štát, ktorý sa ocitne na pokraji kolapsu nedokáže čeliť vnútorným alebo vonkajším hrozbám, keďže na to nedisponuje dostatočnými kapacitami prípadne vôľou.

Je potrebné podotknúť, že štát nemusí vykazovať slabosť vo všetkých vyššie vymedzených oblastiach na to, aby bol považovaný za zlyhávajúci. Viacerí analytici, vrátane R. Rotberg či S. Patricka, vymedzujú štáty na škále od silných až po zlyhané, prípadne skolabované, podľa ich schopnosti plniť si svoje funkcie. Navyše medzi zlyhávajúce štáty sa zaraďujú také, ktoré majú vôľu vykonávať svoje funkcie, no nedisponujú na to potrebnými prostriedkami ako aj tie, ktoré prostriedky síce majú, no odmietajú si svoje funkcie plniť v plnom rozsahu. V druhom prípade ide zväčša o diktatúry alebo oligarchické štáty, v ktorých verejnými statkami disponuje iba úzka skupina privilegovaných občanov na základe svojvoľného rozhodnutia vlády, resp. vodcu (Patrick 2007, 647). Najextrémnejšie prípady zlyhávajúcich štátov

tov predstavujú tie, v ktorých chýbajú ako prostriedky pre rozvoj, tak aj vôľa správať sa zodpovedne voči občanom.

Z uvedeného je zrejmé, že zlyhávajúce štáty predstavujú hrozbu pre bezpečnosť svojich vlastných občanov, ktorým nedokážu poskytnúť záruky a zaistiť požadovaný životný štandard. Z tohto dôvodu sa stali cieľovými krajinami humanitárnej a rozvojovej pomoci, ktorá má zaistiť obyvateľom ľudskú bezpečnosť a dôstojnosť. V súčasnosti sa ale čoraz viac hovorí o zlyhávajúcich štátoch v kontexte medzinárodnej bezpečnosti, a to nielen regionálnej ale aj globálnej. Najčastejšie sa pritom dostáva do popredia argument, podľa ktorého zlyhávajúce štáty predstavujú živnú pôdu pre teroristické skupiny, ktoré realizujú útoky aj za hranicami zlyhávajúceho štátu (Fisher a Anderson 2015, 131). Teroristickú skupinu je možné definovať ako nešťátneho aktéra alebo organizáciu s vlastným vedením a štruktúrou, ktorá využíva terorizmus na dosiahnutie politických cieľov (Phillips 2015, 230). Terorizmus pritom je možné chápať ako stratégiu spočívajúcu v „úmyselnom používaní alebo hrozbe použitia protiprávneho násillia z politických, etnických, náboženských či iných dôvodov“ s cieľom zastrašiť alebo vydierať politických odporcov a vyvíjať psychologický nátlak na určité skupiny (Dobřík 2002, 204). V nasledujúcej kapitole budeme skúmať do akej miery existuje súvislosť medzi zlyhávajúcimi štátmi a pôsobením teroristických skupín.

2.3. ZLYHÁVAJÚCE ŠTÁTY A PÔSOBENIE TERORISTICKÝCH SKUPÍN

Od začiatku 21. storočia prevláda všeobecná domnienka, podľa ktorej zlyhávajúci štát, ako územie de facto bez vlády, predstavuje pre medzinárodné teroristické siete tzv. „bezpečný raj“ (Piazza 2008, 471; Wyler 2008, 6; Takeyh a Gvosdev 2002; Rice 2003; Country Reports on Terrorism 2012; Howard 2010, 960). Táto časť má za cieľ skúmať tento vzťah a identifikovať podmienky, ktoré túto domnienku buď potvrdzujú alebo vyvracajú.

Zástancovia teórie o zlyhávajúcich štátoch ako bezpečného raja pre teroristov vychádzajú z charakteristík bezpečnostného prostredia zlyhávajúcich štátov. Je nepopierateľné, že vzhľadom na nedostatočnú kontrolu hraníc a územia môžu príslušníci teroristických skupín do krajiny nekontrolovateľne preniknúť a následne tu zriaďovať výcvikové tábory a operačné základne. Absentujúce právne mechanizmy a neefektívne bezpečnostné zložky umožňujú teroristickým skupinám vyvíjať svoje aktivity bez toho, aby sa zodpovedali vyššej autorite (Piazza 2008, 471). Teroristi navyše v zlyhávajúcich štátoch pomerne jednoducho získavajú prístup k nekontrolovaným zbraniam a finančným zdrojom, ktoré vláda nedokáže dostatočne ochrániť a môže tak dôjsť k ich zneužitiu na podporu teroristických či iných ilegálnych aktivít.

Významným argumentom podporujúcim hypotézu o súvislosti medzi štátnym kolapsom a pôsobením teroristických skupín je aj ľudský kapitál. Ako bolo vyššie uvedené, obyvateľstvo v zlyhávajúcich štátoch čelí zlej ekonomickej a sociálnej situácii, nedisponuje politickými právami, štát im nedokáže zabezpečiť základný životný štandard, ľudskú bezpečnosť, pravidelný príjem a poskytnúť príležitosti na seberealizáciu, dôsledkom čoho sú mnohí ľudia deprimovaní a zraniteľní, dochádza k ich radikalizácii a ľahko môžu podľahnúť alternatívnym spôsobom zárobku a se-

barealizácie. Jednotlivci sú náchylní podporiť politické násilie a zapojiť sa do aktivít teroristických skupín s vidinou získania politických a ekonomických statkov ako aj určitej miery bezpečia a ochrany, ktorú im štát nedokáže zaistiť (Howard 2010, 962). Jednotlivci veria, že teroristické organizácie uspejú tam, kde štát zlyhal. Je preto možné tvrdiť, že zlyhanie štátu zvyšuje pravdepodobnosť, že obyvatelia v snahe zaistiť si základné potreby alebo preukázať nespokojnosť s prevládajúcou situáciou v štáte s nefungujúcou vládou, prípadne získať určitý pocit sebarealizácie, sa rozhodnú podporiť politické násilie vo forme terorizmu (Takeyh a Gvosdev 2002, 100). V niektorých prípadoch ale môže dôjsť aj k násilnému získavaniu členov teroristických skupín na území zlyhávajúceho štátu, keďže vzhľadom na neefektívne bezpečnostné zložky, tomu nemá kto zabrániť a rády teroristov sa môžu nekontrolovateľne rozširovať.

Teroristické skupiny zneužívajú predovšetkým politickú nestabilitu, bezprávie a zraniteľnosť viacerých afrických štátov a krajín na Blízkom a Strednom Východe, ktoré pre ne predstavujú príležitosť ako bezpečne vykonávať svoje aktivity, posilňovať finančné kapacity a výzbroj a rozširovať členskú základňu. Nigéria sa stala operačnou základňou teroristickej skupiny Boko Haram, v zlyhávajúcom Somálsku okupuje územia de facto bez vlády skupina al-Shabaab, pričom aj ďalšie oslabené štáty vrátane Mali, Sierra Leone, Libérie alebo Konžskej demokratickej republiky sa stali sponzormi teroristických aktivít (Howard 2010, 964). Obávaná teroristická sieť al-Káida využila nestabilnú situáciu v Sudáne ale aj v Afganistane, kde zriadila výcvikové tábory, no pôsobila aj v Keni a Jemene, kde zrealizovala útoky na americké ciele (Patrick 2007, 654). Sudán sa stal navyše „bezpečným rajom“ pre libanonskú vojensko-politickú organizáciu Hizballáh a palestínske džihádistické hnutie Hamas a do 90. rokov poskytoval útočisko aj Usáma bin Ládínovi. Okrem uvedených štátov je v súčasnosti baštou teroristov aj zlyhávajúci Irak a Sýria, ktoré sa stávajú ohniskom džihádistického hnutia Islamský štát.

Teroristi využívajú zlyhávajúce štáty aj ako operačnú základňu odkiaľ pripravujú operácie realizované v zahraničí. Útoky v Paríži v novembri 2015 a v Bruseli v marci 2016 poukazujú na to, že džihádisti, ktorí sú cvičení vo výcvikových táboroch v oslabených štátoch na Blízkom Východe alebo prechovávajú väzby na džihádistické organizácie pôsobiace v štátoch ako Sýria či Irak predstavujú hrozbu pre bezpečnosť na európskom kontinente (Farmer 2016, Sengupta 2016).

Napriek viacerým argumentom podporujúcim tvrdenie o priamej spojitosti medzi zlyhávajúcimi štátmi a pôsobením teroristických skupín sa ale objavujú štúdie popierajúce tento vzťah a vyvracajúce hypotézu, podľa ktorej sú zlyhávajúce štáty živnou pôdou pre teroristov, resp. tvrdia, že zlyhanie štátu je iba jedným z faktorov, ktoré môže v určitých situáciách prispieť k rozmachu teroristických hnutí (Patrick 2006, 34–36; Hehir 2007, 314–317; Verhoever 2009, 412; Newman 2007, 481–484). Významnú úlohu zohrávajú aj ďalšie faktory vrátane geografických, kultúrnych, náboženských a politických aspektov. Stewart Patrick (2006, 35) dokonca poukazuje na to, že pre teroristov sú atraktívnejšie štáty, ktoré nie sú zaraďované medzi tie najkritickejšie z hľadiska oslabenia vlády, ale vyhľadávajú skôr relatívne fungujúce štáty s vysokou mierou korupcie, ktoré majú rozvinutú infraštruktúru a disponujú nespochybniteľnou suverenitou, ktorá ochraňuje pred zahraničnou intervenciou nielen štát ale aj samotných teroristov. Teroristi

v súčasnosti vo významnej miere využívajú moderné informačné technológie, ktoré sú nevyhnutným prostriedkom ich vzájomnej komunikácie, a preto pre nich môžu byť atraktívnejšie štáty s rozvinutou komunikačnou sieťou a infraštruktúrou, ktorá v zlyhávajúcich štátoch absentuje.

Atraktívne sú najmä také štáty, ktorých vláda nielenže je náchylná na korupciu, ale navyše nemá záujem prijímať protiteroristické opatrenia, resp. ona sama teroristické skupiny podporuje. Dôkazom je napríklad Afganistan po tom, ako sa k moci dostal Taliban a zaviedol vládu islamského práva šaría. Práve v tomto období došlo k výraznému rozmachu teroristickej siete al-Káida, ktorá si na území Afganistanu vybudovala základne a to nie z dôvodu, že vláda nebola schopná tomu zabrániť, ale práve naopak, Taliban sympatizoval s al-Káidou a dokonca ponúkol v 90. rokoch Usáma bin Ládinovi útočisko (Newman 2007, 467). Rozhodujúcim faktorom v tomto prípade nebola skutočnosť, že Afganistan bol chudobnou rozvojovou krajinou, ale fakt, že vláda priamo podporila pôsobenie teroristickej organizácie.

Popredným kritikom súvislosti medzi zlyhávajúcimi štátmi a pôsobením teroristických skupín je Aidan Hehir z University of Westminster, ktorý vo svojej štúdií z roku 2007 vychádzal zo zoznamu zahraničných teroristických organizácií zostaveného americkou vládou a z rebríčka štátov zoradených podľa Fragile states index publikovanom think tankom the Fund for Peace. Pri porovnaní 20 štátov s najvyšším indexom zlyhávania so zoznamom teroristických organizácií, ktoré v týchto štátoch podľa americkej vlády pôsobia, prišiel k záverom, že vo viac ako polovici uvedených štátov nepôsobí žiadna teroristická organizácia (Hehir 2007, 315). Taktiež poukázal na to, že je potrebné rozlišovať medzi jednotlivými typmi terorizmu, pretože skupiny operujúce na báze etno-nacionálneho terorizmu je možné nájsť aj vo vyspelých demokratických štátoch s fungujúcou centrálnou vládou (Hehir 2007, 323). Ide predovšetkým o hnutia usilujúce o nezávislosť regiónu obývanom etnickou menšinou, akými sú ETA usilujúca o oslobodenie Baskicka od Španielska alebo IRA bojujúca za samostatnosť Severného Írska. Demokratický deficit ako znak zlyhávania štátu preto nie je možné považovať automaticky za lákadlo pre teroristické skupiny, rovnako ako fungujúca demokracia nie je zárukou toho, že v spoločnosti nevznikne skupina bojujúca za svoje ciele prostredníctvom teroristických praktík.

Navyše súčasný vývoj v Európe a predovšetkým útoky v Paríži z roku 2015 a v Bruseli v marci 2016 poukazujú na to, že teroristi dokážu nájsť do určitej miery zázemie pre plánovanie útokov aj v európskych veľkomestách, a to najmä v štvrtiach obývaných prevažne imigrantmi. Na rozdiel od zlyhávajúcich štátov ale v tomto prípade čelia riziku odhalenia a následného zodpovedania sa pred súdmi.

Je preto možné konštatovať, že vzťah medzi zlyhávajúcimi štátmi a pôsobením teroristov, ktorí podnikajú útoky nielen na území samotného zlyhávajúceho štátu, ale často aj v tretích štátoch, nie je možné vylúčiť vzhľadom na vyššie uvedené výhody, ktoré územie bez fungujúcej vlády a vynútiteľného práva pre teroristov predstavuje. Avšak nie je možné považovať každý zlyhávajúci štát automaticky za bezpečnostnú hrozbu v kontexte terorizmu vyžadujúcu si prijatie mimoriadnych opatrení, ako je to neraz prezentované v dôsledku sekuritizácie.

3. ZLYHÁVAJÚCE ŠTÁTY V PROCESE SEKURITIZÁCIE V USA

Hoci predchádzajúca kapitola poukázala na to, že vzťah medzi zlyhávajúcimi štátmi a pôsobením teroristických skupín nemusí byť kauzálne daný, zlyhávajúce štáty sa dostali do bezpečnostného diskurzu najvýraznejšie práve po teroristických útokoch v USA v roku 2001, kedy boli spájané s pôsobením teroristických organizácií so schopnosťou ohroziť bezpečnosť amerických občanov. Predpokladáme že k posunu zlyhávajúcich štátov do sféry bezpečnosti došlo práve procesom sekuritizácie. Vychádzajúc z teórie sekuritizácie je potrebné skúmať najskôr ako sa zmenil diskurz americkej administratívy po roku 2001 v súvislosti so zlyhávajúcimi štátmi ako aj to, aké opatrenia administratíva podnikla na eliminovanie pocitovaného nebezpečenstva.

3.1. REČOVÉ AKTY POČAS BUSHOVEJ ADMINISTRATÍVY

Významnú úlohu v sekuritizácii zlyhávajúcich štátov zohrala americká politická elita, ktorá ako prvá začala označovať slabé rozvojové štáty za hrozbu pre medzinárodnú stabilitu a národnú bezpečnosť USA. Už Clintonova administratíva v 90. rokoch vymedzila zlyhávajúce štáty ako jednu z potenciálnych hrozieb pre americkú bezpečnosť. Podľa Národnej bezpečnostnej stratégie publikovanej v roku 1998 je možné očakávať, že napriek medzinárodnému úsiliu v oblasti prevencie, niektoré štáty nebudú schopné efektívne vládnuť a poskytnúť občanom statky a príležitosti, čo môže viesť k masovej migrácii, občianskej nespokojnosti, hladu, násiliu voči etnickým skupinám, environmentálnej a humanitárnej katastrofe a regionálnej nestabilite. Tieto hrozby môžu podľa Clintonovej administratívy ohroziť aj americké záujmy a občanov (A National Security Strategy for a New Century 1998, 5). Zlyhávajúce štáty² sú v stratégii z roku 1998 vykreslené skôr ako potenciálna hrozba a nie ako akútne nebezpečenstvo vyžadujúce si urgentné opatrenia a venovaný im bol iba okrajový záujem. Podľa stratégie by sa USA mali zamerať na preventívne opatrenia, ktoré by zabránili štátom zlyhať. Z praxe Clintonovej administratívy je zrejmé, že zlyhávajúce štáty boli najmä predmetom humanitárnych intervencií a peacekeepingových operácií, a to predovšetkým na africkom kontinente ale aj na Balkáne, ktorý sa spamätával z rozpadu Juhoslávie. Samotný terorizmus už ale v stratégii bol vymedzený ako medzinárodná hrozba, čím USA reagovali aj na vyhlásenie džihádu Spojeným štátom Usáma bin Ládinom v roku 1998 a na útoky al-Káidy na americké ambasády v Keni a v Tanzánii.

George W. Bush bezprostredne po nástupe do úradu nevenoval zlyhávajúcim štátom mimoriadnu pozornosť. Situácia sa zmenila po teroristických útokoch z 11. septembra 2001, kedy sa ukázalo, že nepokoj, nestabilita a konflikt v ázijskom štáte môže mať priamy dopad na životy tisícov ľudí na opačnom konci sveta. Potvrdila sa obava z Clintonovej Národnej bezpečnostnej stratégie, ktorá definovala zlyhávajúce štáty ako potenciálnu hrozbu pre amerických občanov, hoci táto stratégia nevymedzila pôsobenie teroristických skupín ako hrozbu priamo súvisiacu s oslabenou vládou. V dôsledku 11. septembra hrozba, ktorú predstavovali zlyhá-

²Z terminologického hľadiska využíva Bushova administratíva na pomenovanie štátov s neefektívnou vládou synonymické označenia slabý, oslabený, zlyhávajúce alebo skolabovaný štát.

vajúce štáty nadobudla reálny rozmer, čo ovplyvnilo politický diskurz a americké strategické myslenie počas nadchádzajúcich rokov až do súčasnosti.

Bush poukázal v Národnej bezpečnostnej stratégii prijatej v roku 2002 na priamu súvislosť medzi teroristickými skupinami a zlyhávajúcimi štátmi. V predhovore tvrdí, že *„udalosti z 11. septembra 2001 nás naučili, že slabé štáty ako Afganistan môže pre nás predstavovať rovnaké nebezpečenstvo ako silné štáty. Chudoba nerobí z ľudí teroristov a vrahov. Ale chudoba, slabé inštitúcie a korupcia robia slabé štáty prístupnými pre teroristické siete a drogové kartely“* (The national security strategy 2002). Stratégia taktiež prichádza s tvrdením, že *„Amerika je teraz menej ohrozená dobytelskými štátmi než zlyhávajúcimi“* (The national security strategy 2002, 1). Bush nadväzuje na Clintonovu poslednú Národnú bezpečnostnú stratégiu s tým rozdielom, že zdôrazňuje priamu a bezprostrednú hrozbu, ktorú zlyhávajúce štáty predstavujú pre národnú bezpečnosť USA a nie potenciálnu.

Podobne aj Condoleezza Rice, ministerka zahraničných vecí počas druhej Bushovej administratívy, v príspevku pre Washington Post pripomenula, že *„fenomén slabých a zlyhávajúcich štátov nie je nový, ale nebezpečie, ktoré v súčasnosti predstavujú je bezprecedentné“*. Zdôraznila taktiež, že *„slabé a zlyhávajúce štáty predstavujú bezpríkladnú hrozbu pre Spojené štáty tým, že umožňujú pohyb kriminálnikov a teroristov ako aj proliferáciu tých najnebezpečnejších zbraní“* (Rice 2005). Americká vláda opakovane upozorňovala na to, že mnohé z teroristických organizácií využívajú slabé a zlyhávajúce štáty ako základne pre svoje operácie (Country Reports on Terrorism 2005, 16). Na základe analýzy univerzity v Maryland väčšina teroristov v rokoch 1991 až 2001 pochádzala z afrických a ázijských autoritatívnych štátov s nízkym príjmom, ktoré sa zmietajú vo vnútroštátnom konflikte, ako napríklad Afganistan, Alžírsko alebo Sudán (Marshall 2002, 48).

V procese sekuritizácie zohrali dôležitú úlohu popri politickej rétorike aj médiá. Denník The New York Times uviedol, že *„zlyhávajúce štáty, ktoré nedokážu svojim ľuďom poskytnúť prácu a obživu, ktoré stratili značnú časť územia a ocitli sa pod správou vojenských veliteľov či miestnych vodcov, a ktoré nedokážu kontrolovať svoje hranice, posielajú pozvánku teroristom“* (The New York Times 2005).

Uvedené vyjadrenia reflektovali strategické myslenie Spojených štátov po 11. septembri, ktoré sa zameriavalo na Blízky a Stredný Východ ale aj na africký kontinent, kde sa nachádza najvyššia koncentrácia slabých a zlyhávajúcich štátov. Americká administratíva v kontexte boja proti terorizmu vyjadrila potrebu posilniť v spolupráci s európskymi spojencami suverénnu schopnosť oslabených štátov čeliť vnútorným hrozbám ako terorizmus, nepokoje a organizovaný zločin, podporiť ich schopnosť zaistiť ochranu hraníc, vynútiteľnosť práva, a tým zabrániť vzniku raja pre teroristov (The National Security Strategy 2002, 10). Podobne aj Národná stratégia pre boj proti terorizmu publikovaná v roku 2003 sa zameriava práve na slabé štáty a zdôrazňuje potrebu zabrániť teroristom vykorisťovať územia bez vlády alebo so slabou vládou a zneužiť ich na vybudovanie vlastných operačných základní a vyzýva na elimináciu týchto tzv. bezpečných rajov pre teroristov. USA majú bojovať proti terorizmu odstraňovaním podmienok, ktoré teroristi vyhľadávajú prostredníctvom zmierňovania chudoby, podpory fungujúcej vlády a bezpečnostných kapacít štátov (National Strategy for Combating Terrorism 2003, 6).

Zlyhávajúce štáty začali byť zobrazované ako tzv. „čierne diery“, kde kriminálne organizácie a teroristické siete získavajú peniaze, zbrane ale aj diamanty či ropu, ktoré sa stávajú finančným zdrojom ich ilegálnych aktivít. Svetové médiá, vrátane *The Washington Post* a *Le Monde diplomatique* upozornili na to, že Hizballáh získava peniaze z obchodu s diamantmi pochádzajúcimi z Konga, zatiaľ čo diamanty zo Sierra Leone sa stali zdrojom príjmov al-Káidy (Abrahamsen 2005, 66). Americká politická elita ale aj médiá prispeli k tomu, že zlyhávajúce štáty už nie sú po 11. septembri vykresľované iba ako nefungujúce štáty, ktoré ohrozujú miestne obyvateľstvo a môžu byť príčinou lokálneho či regionálneho konfliktu, ale v prvom rade boli označené za nebezpečné územia ohrozujúce medzinárodnú stabilitu a mier, voči ktorým bolo potrebné zvoliť efektívnu stratégiu. Bushova administratíva sa snažila prostredníctvom rečového aktu presvedčiť verejnosť, že zlyhávajúce štáty predstavujú hrozbu pre občanov USA a je potrebné voči tejto hrozbe zakročiť, kým ona opäť neuškodí Spojeným štátom americkým.

3.2. OPATRENIA NA ELIMINOVANIE HROZBY

Sekuritizácia zlyhávajúcich štátov v USA sa v praxi prejavila najmä v zahraničnej politike, ktorú USA uplatňovali voči rozvojovým krajinám a autoritatívnym režimom. Po roku 2001 Washington implementoval niekoľko iniciatív a programov s cieľom zabrániť zlyhávaniu štátov v krízových oblastiach, posilniť slabé štáty a čeliť hrozbám, ktoré produkujú. Iniciatívy spočívali v monitorovaní oslabených regiónov, identifikovaní hrozieb, poskytovaní rozvojovej asistencie a v prípade potreby zahŕňali aj nasadenie civilnej a vojenskej stabilizačnej operácie (Wyler 2008, 10).

V rámci systému monitorovania a včasného varovania začali vznikať prvé rebríčky štátov na základe analýzy konkrétnych kritérií, čo umožnilo identifikovať, ktoré štáty sú najviac náchylné na zlyhanie. Zoznamy publikovali rozličné vládne ale aj mimovládne inštitúcie. Jednu z najkomplexnejších analýz poskytol think tank the Fund for Peace, ktorý od roku 2005 vydáva každoročne zoznam 178 štátov zoradených na základe indexu, ktorý vypovedá o odolnosti štátu voči politickej nestabilite a násiliu. Meranie zraniteľnosti spočíva v hodnotení dvanástich indikátorov zo sociálnej, ekonomickej, politickej a vojenskej oblasti na stupnici do 10 pričom vyššie priradené hodnoty korešponduje s kritickejším stavom (Messner a kol. 2015, 35). Štáty s najvyšším celkovým indexom, ktorý môže dosiahnuť maximálnu hodnotu 120 sú považované za najviac náchylné zlyhať.

So zmenou nazerania na zlyhávajúce štáty, ktoré sa stali predmetom bezpečnostných analýz, došlo aj k zmene charakteru rozvojovej pomoci. Kým pred rokom 2001 bolo jej cieľom pomôcť obyvateľstvu slabých štátov z humanitárnych dôvodov, po 11. septembri nadobudla rozvojová pomoc bezpečnostnú dimenziu a jej motívom sa stala ochrana amerických národných záujmov pred nebezpečenstvom vyplývajúcim zo štátneho kolapsu, nedostatočného rozvoja a chudoby v kontexte globálnej vojny proti terorizmu (Abrahamsen 2005, 59). Rozvojová pomoc sa zameriavala najmä na africké slabé štáty a nadobudla podobu post-konfliktnej rekonštrukcie a proti-teroristickej asistencie. Zahŕňala vybudovanie mechanizmov účinných v boji proti terorizmu, výcvik policajtov a vojakov a posilnenie bezpečnostných kapacít

štátov, aby dokázali zabrániť infiltrácii teroristov na svojom území a ochrániť tak zároveň aj záujmy USA. Z afrických štátov sa Bushova administratíva zamerala predovšetkým na Keňu, Tanzániu, Etiópiu a Somálsko, do ktorých vláda v roku 2003 investovala významnú časť rozpočtu v rámci protiteroristickej asistencie (Rice 2003). Pomoc mala zabrániť, aby zlyhávajúce štáty boli využité ako útočisko pre teroristov alebo sponzor ich aktivít. Presun zlyhávajúcich štátov do bezpečnostnej agendy sa tak začal prejavovať v praxi, no ešte stále išlo o opatrenia, ktoré neboli v rozpore so všeobecne uznávanými princípmi.

Okrem podpory protiteroristických opatrení v rámci rozvojovej pomoci začali USA uplatňovať aj viaceré kontroverzné kroky. Je potrebné poznamenať, že sekuritizácia zlyhávajúcich štátov počas Bushovej administratívy sa zameriava predovšetkým na štáty, ktoré zlyhávali v dôsledku nedemokratického autoritatívneho režimu. Založená bola na obave, že bezpečnostné prostredie v týchto štátoch charakterizované chudobou, vnútorným konfliktom a deficitom práv a slobôd, môže produkovať hrozby, ktoré v globalizovanom svete uškodia medzinárodnému spoločenstvu. Condoleezza Rice poukázala na to, že na začiatku 21. storočia nie je pre stabilitu rozhodujúca distribúcia moci ale charakter režimu. Cieľom americkej administratívy má byť preto vybudovanie sveta založeného na demokratických a dobre spravovaných štátoch, ktoré dokážu zabezpečiť svojim občanom základné statky a v medzinárodnom systéme sa správajú zodpovedne. Condoleezza Rice označila za jedinú realistickú odpoveď na výzvy, ktorým USA čelia po roku 2001 asistenciu pri budovaní demokratických inštitúcií a právneho štátu tam, kde občania trpia v dôsledku absentujúcej demokracie (Rice 2005). Snahy o zmenu režimu boli prezentované ako transformačná diplomacia alebo transformačná rozvojová iniciatíva spočívajúca v šírení demokratických hodnôt a dobrej vlády ako aj podpory schopnosti štátov bojovať proti vnútorným a vonkajším hrozbám vrátane terorizmu a proliferácii zbraní hromadného ničenia (Wyler 2008, 11). Transformačná diplomacia alebo politika zmeny režimu vychádzala z hlboko zakoreneného pocitu americkej výnimočnosti a viery v poslanie USA vybudovať demokratický svet. Nástrojom importovania liberálnej demokracie sa stala na jednej strane aj samotná rozvojová pomoc, prostredníctvom ktorej sa USA snažili regulovať správanie prijímateľských štátov a spoločností tak, aby boli schopné zodpovedne vykonávať svoje práva a povinnosti v súlade so západným modelom liberálnej demokracie (Abrahamsen 2005, 70).

Mimoriadne opatrenia sa začali prejavovať v tom momente, keď sa importovanie demokracie a šírenie liberalizmu skĺbilo s unilaterálnym a agresívnym angažovaním v zlyhávajúcich štátoch. USA začali presadzovať tzv. agresívny liberálny univerzalizmus a koerzívne importovanie demokracie vychádzajúc z presvedčenia, že liberálne hodnoty sú univerzálne platné a v neliberálnych spoločnostiach je možné ich presadiť aj prostredníctvom intervencie. Opierali sa o tradíciu wilsonizmu, podľa ktorej majú štáty právo alebo dokonca povinnosť zasiahnuť tam, kde vláda nie je schopná garantovať občanom dodržiavanie ich práv alebo sa priamo podieľa na ich porušovaní (Husenovicová 2011, 107). Zástancovia intervencie ju odôvodňovali tým, že neliberálna spoločnosť musí byť najskôr vedená a tvarovaná tak, aby za nadobudnutú slobodu dokázala neskôr prevziať svoju vlastnú zodpovednosť. USA verili, že bezpečnosť a mier je možné dosiahnuť pomocou šírenia a implemento-

vania takých podmienok, v ktorých ľudia disponujú právami a slobodami, pričom demokraciu považujú za jediného garanta slobody a spravodlivosti a zároveň za jedinú záruku pretrvávajúceho mieru medzi štátmi. Na prvý pohľad by bolo možné tvrdiť, že opatrenia súvisiace s aktívnym presadzovaním liberálnych hodnôt neboli mimoriadne, vzhľadom na to, že ich tradícia siaha už do obdobia prezidenta Woodrow Wilsona. Avšak je potrebné pripomenúť, že samotný koncept humanitárnej intervencie je značne kontroverzný, keďže spočíva v prvkoch odporujúcich liberálnym princípom vrátane použitia sily a porušenia suverenity. Výraznej kritike čelil najmä po studenej vojne vzhľadom na udalosti, akými bolo bombardovanie Juhoslávie alebo naopak nezasiahnutiu v prípade genocídy v Rwande. K diskreditácii prispela aj intervencia v Iraku v roku 2003, tým, že poukázala na možnosť zneužitia konceptu na presadzovanie záujmov intervenujúceho štátu.

Agresívny a militaristický prístup USA a rétorika o nevyhnutnosti importovania demokracie do autoritatívnych režimov sa najvýraznejšie prejavili práve na Blízkom Východe a zdôvodňované boli ako súčasť vojny proti terorizmu. Bush sa v roku 2003 vyjadril, že exportovanie slobody utláčanému afgánskemu a irackému ľudu a šírenie nádeje na demokraciu do každého kúta sveta je záležitosťou morálnej cti USA, a to aj za cenu využitia neliberálnych prostriedkov (Singh 2015, 106).

Condoleezza Rice označila Blízky Východ za živnú pôdu pre šírenie radikalizmu a považuje ho za liaheň a exportéra teroristov, za región, v ktorom za zlyhania autoritatívnych režimov trpia nevinní ľudia. Svoje tvrdenie vysvetlila tým, že keď sa obyvatelia nemôžu obrátiť so svojimi sťažnosťami na politických predstaviteľov, v beznádeji sa uchylujú k alternatívnym spôsobom seberealizácie a sú ochotní zapojiť sa aj do teroristických skupín. Podľa nej je iluzórne čakať, že na Blízkom Východe bez demokratickej historickej tradície sa uskutoční reforma zvnútra, a preto tvrdí, že by bolo neospravedliteľné nečinne sa prizerať (Rice 2005). Týmito slovami ministerka zahraničných vecí obhajovala v súlade s rétorikou prezidenta Busha intervenciu do Iraku. Vojna v Iraku je často prezentovaná ako neliberálny akt za účelom obhajoby liberálnych hodnôt medzinárodného spoločenstva (Abrahamsen 2005, 71). Zároveň môže byť chápaná ako vrchol sekuritizačného procesu zlyhávajúcich štátov, kedy sa najvýraznejšie prejavili mimoriadne opatrenia a neliberálne prostriedky vrátane použitia sily, nátlaku a ozbrojenej intervencie.

Irak bol Bushovou administratívou označený za štát neschopný zaistiť svojim občanom práva a slobody, ktorý zároveň predstavuje existenčnú hrozbu pre bezpečnosť amerických občanov, a preto bolo podľa administratívy nevyhnutné prijať urgentné a mimoriadne opatrenia. Takýmto opatrením bola v prvom rade intervencia, ktorá sa uskutočnila bez mandátu OSN. Na základe Bushovho vyjadrenia z 22. marca 2001 existujú tri oficiálne dôvody vyhlásenia vojny Iraku, pričom je možné ich rozdeliť na bezpečnostné a humanitárne. Tzv. bezpečnostný naratív dominoval v Bushových prejavoch pred uskutočnením intervencie a zobrazoval Irak ako hrozbu pre svet vzhľadom na údajné vlastníctva zbraní hromadného ničenia a väzby na teroristickú sieť al-Káida. Prieskum verejnej mienky v USA z roku 2002 ukazuje, že až polovica respondentov súhlasila, že dôkazy o spojitosti medzi režimom Saddáma Hussajna a terorizmom sú postačujúce na to, aby USA viedli vojenskú operáciu proti Hussajnovmu režimu. Značná ak nie aj prevažná časť z nich dokonca verila, že Saddám Hussajn sa osobne angažoval aj v útokoch

z 11. septembra 2001 (Everts a Isernia 2005, 265). Bezpečnostný naratív sa ale nepreukázal ako postačujúci pre legitimizovanie intervencie, keďže žiadne zbrane hromadného ničenia na území Iraku nájdené neboli, rovnako ako sa nepotvrtili ani proklamované väzby na al-Káidu. Do popredia sa preto dostali v čoraz väčšej miere humanitárne motívy intervencie, a to predovšetkým nutnosť oslobodiť iracký ľud spod diktátorského režimu Saddáma Hussajna porušujúceho ľudské práva (Moses, Bahador a Wright 2011, 354). Humanitárne dôvody boli ale aj v tomto prípade poznačené sekuritizáciou a spájali sa so snahou o transformáciu autoritatívneho režimu na demokraciu, pretože práve demokratický deficit, ako dôvod zlyhávania štátu, bol administratívou označený za príčinu radikalizácie spoločnosti a podnecovania islamského terorizmu (Layne 2009, 19).

Sekuritizácia zlyhávajúcich štátov v súvislosti s medzinárodným terorizmom mala slúžiť na legitimizáciu vojny v Iraku a neliberálnych krokov, ktoré USA v tejto súvislosti podnikli. V tomto kontexte je možné použiť aj pojem hypersekuritizácie, čiže zveličovania hrozieb za účelom legitimizovania krajných protiopatrení (Singh 2015, 109).

Spočiatku bola sekuritizácia zlyhávajúcich autoritatívnych štátov úspešná, čo sa prejavilo aj na verejnej mienke. Preventívna vojna v Iraku mala v počiatočnom štádiu výraznú podporu v rámci americkej spoločnosti, ktorá verila, že USA sa musia brániť aj za cenu intervencie, pretože Irak môže jedného dňa ohroziť amerických občanov tak, ako ich ohrozil Afganistan. Condoleezza Rice sa dokonca vyjadrila, že náklady nečinnosti by boli vyššie než náklady vojny (Rice 2005). Je ťažké odhadnúť, aká časť americkej spoločnosti skutočne podporovala vojnu v Iraku, no prieskumy vykonané viacerými agentúrami poukazujú na to, že všeobecný súhlas s vojnou bol na úrovni 50 až 60 %, zatiaľ čo súhlas so zvrhnutím Saddáma Hussajna sa pohyboval v rozmedzí 60 až 70 % (Everts a Isernia 2005, 268). V porovnaní s 90. rokmi podpora vojny proti Iraku za účelom zosadenia irackého diktátora vzrástla po teroristických útokoch v USA, čo dokazuje prevládajúcu domnienku o spojitosti medzi Saddámom Hussajnom a terorizmom. Najvyššia podpora prevládala koncom marca 2001, teda bezprostredne po začiatku vojny. Prieskum z marca 2003 dokonca ukazuje, že až 72 % respondentov súhlasilo s intervenciou zatiaľ čo iba 25 % sa vyjadrilo proti (Newport 2003). Podľa prieskumu zverejneného v New York Times v decembri 2003, deväť mesiacov od vypuknutia vojny, 63 % Američanov ešte stále schvaľovalo americkú vojenskú angažovanosť v Iraku, pričom 28 % vyjadrilo jasný nesúhlas (Sussman 2007). Napriek počiatočnému súhlasu s intervenciou podpora v rámci verejnosti mala klesajúcu tendenciu vzhľadom na to, že vojna trvala dlhšie než sa predpokladalo, neprinášala očakávané výsledky a argumenty obhajujúce intervenciu sa ukazovali ako neopodstatnené. Do popredia sa dostal aj názor, podľa ktorého USA zasiahli v Iraku preto, aby získali kontrolu nad ložiskami ropy (Bonds 2013, 291). V roku 2007 New York Times uviedol, že až 61 % respondentov uznalo, že USA sa v Iraku nemali angažovať (Sussman 2007). V súčasnosti je vojna v Iraku označovaná za najväčšiu chybu Bushovej administratívy a to nielen verejnou, ale aj politickou elitou, ktorá spočiatku vojnu obhajovala.

Vo vojne v Iraku sa preukázalo, že mimoriadne opatrenia akou bola preventívna unilaterálna intervencia bez mandátu OSN a snaha o agresívne implementovanie liberálneho univerzalizmu môžu viesť k značným škodám alebo sa môžu ukázať

dokonca ako kontraproduktívne. V roku 2015, štyri roky od ukončenia operácie, mal Irak index zlyhávania na úrovni 104,5 (Messner a kol. 2015, 7), čo je vyššia, a teda kritickejšia hodnota ako počas operácie v roku 2005, kedy bol index publikovaný po prvýkrát a v prípade Iraku zodpovedal hodnote 103,2.³ Americké vojská síce zosadili autoritatívny režim Saddáma Hussajna, avšak inštitúcie neboli vybudované dostatočne na to, aby krajina prevzala v plnej miere zodpovednosť za vlastnú správu, čo viedlo k prehĺbeniu nestability a vznikol tak priestor pre pôsobenie radikálnych a fundamentalistických skupín, akou je v súčasnosti Islamský štát, okupujúci časti irackého územia. Po ukončení americkej invázie sa Irak stal magnetom pre globálne džihádistské hnutie (Patrick 2006, 36), a to napriek tomu, že jedným z argumentov podporujúcich vojnu bola práve potreba zabrániť pôsobeniu teroristov.

Irak poukazuje na negatíva súvisiace so samotnou sekuritizáciou zlyhávajúcich štátov. V prvom rade hrozí, že označenie štátu za zlyhávajúci sa stane nástrojom intervenčnej politiky západných mocností (Verhoever 2009, 406). Do popredia sa preto dostáva obava, že dôjde k zneužitiu tohto označenia za účelom uchýlenia sa k mimoriadnym opatreniam. S týmto označením navyše súvisia aj negatívne konotácie, ktoré môžu vyvolať nedôveru voči ľuďom pochádzajúcim z oslabených štátov, na ktorých sa nazerá často podozrievavo a s obavou. Preukazuje sa to aj v rámci súčasnej migračnej krízy, kedy v európskych štátoch prevláda strach, že medzi migrantmi smerujúcimi do Európy sa nachádzajú aj teroristi, ktorí sú cvičení v zlyhávajúcich štátoch a pripravovaní na to, aby v Európe podnikli útoky. Je preto možné konštatovať, že ťažisko sekuritizácie zlyhávajúcich štátov sa v súčasnosti presúva čoraz viac do Európy vplyvom narastajúceho počtu teroristických útokov a migrantov pochádzajúcich z oslabených regiónov na Blízkom Východe a v severnej Afrike.

Hoci najvýraznejšie sa sekuritizácia prejavila počas Bushovej administratívy, aj v súčasnom kabinete prezidenta Baracka Obamu pretrvávajú obavy z hrozieb, ktoré môžu predstavovať zlyhávajúce štáty. Podľa vyjadrenia amerického ministra obrany Roberta Gatesa z roku 2010, „v najbližších dekádach budú tie najzávažnejšie hrozby pre americkú bezpečnosť pravdepodobne pochádzať zo štátov, ktoré nie sú schopné adekvátne spravovať svoje územie“ (Gates 2010) a práve zlyhávajúce štáty označil Gates za najväčšiu výzvu dnešných čias. Hoci rétorika označujúca zlyhávajúce štáty za hrozbu a to predovšetkým v kontexte pôsobenia teroristických skupín, pretrváva aj v súčasnosti, Obama vedie opatrnejšiu politiku ako jeho predchodca z hľadiska nasadenia amerických ozbrojených síl v zahraničí. USA sa angažovali v roku 2011 v zlyhávajúcej Líbyi, no išlo o multilaterálnu operáciu, ktorá sa uskutočnila pod mandátom OSN v rámci konceptu zodpovednosti ochraňovať.⁴ Táto angažovanosť bola ministerkou zahraničných vecí Hillary Clinton odôvodnená nut-

³The Fund for Peace: *The Failed States Index 2005*, <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2005-sortable>, 29. 3. 2016.

⁴Zodpovednosť ochraňovať umožňuje štátom intervenovať za účelom ochrany ľudských práv a ukončenia ľudského utrpenia, pričom intervencia sa musí uskutočniť so súhlasom bezpečnostnej rady OSN a až po vyčerpaní nevojenských prostriedkov. Musí mať reálne šance na úspech, pričom musia byť využité primerané prostriedky a následky nesmú byť horšie v porovnaní so stavom, ktorý by nastal, ak by spoločenstvo nezasiahlo (ICISS 2001, XII). Zodpovednosť ochraňovať zahŕňa navyše nielen zodpovednosť predchádzať a reagovať, ale aj zodpovednosť znovu vybudovať, ktorá je v zlyhávajúcich štátoch kľúčová (ICISS 2001, XII).

nostou predísť tomu, aby sa z Líbye stalo „veľké Somálsko“ (Patrick 2011). Práve koncept zodpovednosti ochraňovať má slúžiť ako jeden z nástrojov ako legitímne zasiahnuť tam, kde štát nie je schopný ochrániť vlastných občanov a predísť tak štátnemu kolapsu a s ním súvisiacim hrozbám.

4. ZÁVER

Vzhľadom na charakteristiky vnútorného prostredia zlyhávajúcich štátov je nepopierateľné, že územia bez efektívnej vlády predstavujú hrozbu pre medzinárodnú stabilitu a za určitých podmienok môžu poskytovať teroristom útočisko, avšak tento vzťah nie je možné automaticky predpokladať. Napriek tomu príspevok poukázal na to, že zlyhávajúce štáty sa dostali do bezpečnostného diskurzu predovšetkým v období po teroristických útokoch v roku 2001, kedy teroristická skupina al-Káida pôsobiaca v rozvojovom Afganistane ohrozila bezpečnosť občanov v Spojených štátoch amerických. Americká administratíva opakovane zobrazovala štáty s nefungujúcim a najmä autoritatívnym režimom ako územia umožňujúce infiltráciu, regrutáciu, plánovanie, výcvik a materiálnu podporu teroristov a označovala ich za štáty ohrozujúce národnú bezpečnosť USA, proti ktorým je potrebné urgentne zakročiť. Je preto možné konštatovať, že k zmene nazerania na zlyhávajúce štáty na začiatku 21. storočia došlo predovšetkým v dôsledku sekuritizácie.

Príspevok poukazuje na to, že sekuritizácia zlyhávajúcich štátov môže slúžiť ako politická stratégia zjednotenia verejnosti a politickej elity za účelom podpory krokov podniknutých voči týmto štátom. V USA je chápaná predovšetkým v širšom kontexte vojny proti terorizmu a potreby odstrániť podmienky v zlyhávajúcich štátoch súvisiace s demokratickým deficitom, nedostatočným rozvojom, občianskou nespokojnosťou a nefungujúcou vládou, ktoré môžu uľahčiť etablovanie a pôsobenie teroristických skupín. V Bushovej administratíve slúžila sekuritizácia na mobilizovanie podpory vo vojne proti terorizmu a na zdôvodnenie neliberálnych krokov odvolávajúc sa na národnú bezpečnosť. Najvýraznejšie sa prejavila v snahách o legitimizovanie invázie do Iraku, avšak práve v tomto prípade sa preukázali riziká sekuritizácie. Samotná vojenská operácia nielenže stratila podporu, keď sa preukázalo, že proklamované domnienky legitimizujúce intervenciu boli nesprávne, ale s odstupom niekoľkých rokov je možné dokonca tvrdiť, že blízkovýchodnému regiónu ako aj medzinárodnej stabilite uškodila. Na príklade Iraku sa preukázalo, že predpokladaná spojitost medzi zlyhávajúcimi štátmi a bezpečnostnými hrozbami vrátane väzieb na teroristické skupiny vychádzajúca z intersubjektívneho vyjednávania nemusí byť postačujúca na legitimizovanie neliberálnych krokov.

V kontexte vojny v Iraku sa preukázali jednotlivé riziká sekuritizácie, v dôsledku ktorej sa zlyhávajúce štáty presunuli z rozvojovej a humanitárnej agendy do kategórie rizika, hrozby a nebezpečenstva. V prístupe k zlyhávajúcim štátom je ale potrebné vyhnúť sa zovšeobecňovaniu a zjednodušovaniu, keďže aj samotná problematika zlyhávajúcich štátov je pomerne komplikovaná. Avšak práve sekuritizácia môže viesť k všeobecným záverom a vyvoláva dojem, že každý zlyhávajúci štát je baštou teroristov a vyžaduje si prijatie potrebných, hoci aj mimoriadnych opatrení pre ochranu medzinárodnej bezpečnosti. Aby sa zabránilo nežiaducim následkom sekuritizácie je treba rozlišovať, či podmienky v konkrétnom zlyháva-

júcom štáte sú pre teroristické organizácie atraktívne, ako aj to, či danému štátu chýbajú prostriedky alebo aj vôľu posilňovať protiteroristické kapacity. Rovnako ako neexistuje jednotná definícia zlyhávajúcich štátov, líšia sa aj implikácie týchto štátov na medzinárodnú bezpečnosť a rovnako neexistuje ani univerzálna stratégia, ako voči zlyhávajúcim štátom postupovať. Pri posudzovaní rizika vyplývajúceho z oslabenia schopnosti vlády plniť si svoje funkcie je potrebné zhodnotiť v prvom rade konkrétne bezpečnostné prostredie a nevychádzať z domnienok, ktoré so sebou nesie sekuritizovaný pojem zlyhávajúci štát.

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATÚRA

- ABRAHAMSEN, Rita (2005): Blair's Africa: The Politics of Securitization and Fear. *Alternatives*, roč. 30, č. 1, s. 55–80.
- BONDS, Eric (2013): Assessing the Oil Motive After the U.S. War in Iraq. *Peace Review: A Journal of Social Justice*, roč. 25, č. 2, s. 291–298.
- BROCK et al. (2012): *Fragile States. Violence and the Failure of Intervention*. Cambridge: Polity Press.
- BUZAN, Barry, WAEVER, Ole a de WILDE, Jaap (2005): *Bezpečnosť: Nový rámec pro analýzu*. Brno: Centrum strategických studií.
- COJANU, Valentin a POPESCU, Alina I. (2007): Analysis of failed states: Some problems of definition and measurement. *The Romanian Economic Journal*, roč. 10, č. 25, s. 113–132.
- DOBRÍK, Michal (2002): Terorizmus. In: Kulašík, Peter a kol.: *Slovník bezpečnostných vzťahov*. Bratislava: Smaragd, s. 204.
- EVERTS, Philip a ISERNIA, Pierangelo (2005): The Polls – Trends: the War in Iraq. *Public opinion quarterly*, roč. 69, č. 2, s. 264–323.
- EZROW, Natasha a FRANTZ, Erica (2013): Revisiting the Concept of the Failed State: bringing the state back in. *Third World Quarterly*, roč. 34, č. 8, s. 1323–1338.
- FARMER, Ben (2016): Who is Salah Abdeslam and who were the Paris terrorists? Everything we know about the Isil attackers. *The Telegraph*, 18. 3. 2016 (<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11996120/Paris-attack-what-we-know-about-the-suspects.html>, 14. 7. 2016).
- FISHER, Jonathan a ANDERSON, David M. (2015): Authoritarianism and the securitization of development in Africa. *International Affairs*, roč. 91, č. 1, s. 131–151.
- GATES, Robert M. (2010): Helping others defend themselves: The future of US security assistance. *Foreign Affairs*, máj/jún 2010 (<https://www.usnwc.edu/events/csf/documents/Helping%20Others%20Defend%20Themselves.pdf>, 29. 3. 2016).
- HEHIR, Aidan (2007): The myth of the failed state and the war on terror: A challenge to the conventional wisdom. *Journal of intervention and statebuilding*, roč. 1, č. 3, s. 307–332.
- HOWARD, Tiffany (2010): Failed states and the spread of terrorism in Sub-Saharan Africa. *Studies in Conflict & Terrorism*, roč. 33, č. 11, s. 960–988.
- HUSENICOVÁ, Lucia (2011): *Liberalizmus ako teória medzinárodných vzťahov*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB.
- LASICOVÁ, Jana a UŠIAK, Jaroslav (2012): *Bezpečnosť ako kategória*. Bratislava: Veda.
- LAYNE, Christopher (2009): America's Middle East Grand Strategy After Iraq: The Mo-

ment for Offshore Balancing Has Arrived. *Review of international studies*, roč. 35, č. 1, s. 5–25.

MARSHALL, Monty G. (2002): *Global Terrorism: An Overview and Analysis*. Center for Systemic Peace: occasional paper series no. 3 (<http://www.systemicpeace.org/vlibrary/CSP3GlobalTerrorism2002.pdf>, 28. 3. 2016).

MCDONALD, Matt (2008): Securitization and the Construction of Security. *European Journal of International Relations*, roč. 14, č. 4, s. 563–587.

MESSNER, J. J. a kol. (2015): *Fragile states index 2015*. Washington, D.C.: The Fund for Peace.

MOSES, Jeremy, BAHADOR, Babak a WRIGHT, Tessa (2011): The Iraq war and the responsibility to protect: Uses, abuses and consequences for the future of humanitarian intervention. *Journal of intervention and statebuilding*, roč. 5, č. 4, s. 347–367.

NEČAS, Pavel a UŠIAK, Jaroslav (2010): *Nový prístup k bezpečnosti štátu na začiatku 21. storočia*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika.

NEWMAN, Edward (2007): Weak states, state failure, and terrorism. *Terrorism and political violence*, roč. 19, č. 4, s. 463–488.

NEWPORT, Frank (2003): *Seventy-Two Percent of Americans Support War Against Iraq* (<http://www.gallup.com/poll/8038/seventytwo-percent-americans-support-war-against-iraq.aspx>, 27. 3. 2016).

PATRICK, Steward (2006): Weak States and Global Threats: Fact or Fiction? *The Washington Quarterly*, roč. 29, č. 2, s. 27–53.

PATRICK, Steward (2007): Failed States and Global Security: Empirical Questions and Policy Dilemmas. *International studies review*, roč. 9, č. 4, s. 644–662.

PATRICK, Steward (2011): Why failed states shouldn't be our biggest national security fear. *The Washington Post*, 15. 4. 2011 (https://www.washingtonpost.com/opinions/why-failed-states-shouldnt-be-our-biggest-national-security-fear/2011/04/11/AFqWmjkd_story.html, 28. 3. 2016).

PHILLIPS, Brian J. (2015): What Is a Terrorist Group? Conceptual Issues and Empirical Implications. *Terrorism and Political Violence*, roč. 27, č. 2, s. 225–242.

PIAZZA, James A. (2008): Incubators of Terror: Do Failed States and Failing States Promote Transnational Terrorism? *International Studies Quarterly*, roč. 52, č. 3, s. 469–488.

RICE, Condoleezza (2005): The Promise of Democratic Peace. *The Washington Post*, 11. 12. 2005 (<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/12/09/AR2005120901711.html>, 27. 3. 2016).

RICE, Susan E. (2003): The National Security Strategy: Focus on Failed States. *Brookings*, február 2003 (<http://www.brookings.edu/research/papers/2003/02/terrorism-rice>, 26. 3. 2016).

ROTBURG, Robert (2003): *State failure and state weakness in a time of terror*. Washington, D.C.: Brookings Institution.

ROTBURG, Robert (2004): *When states fail: Causes and consequences*. Princeton: Princeton University Press.

RYCHNOVSKÁ, Dagmar (2014): Securitization and the Power of Threat Framing. *Perspectives*, roč. 22, č. 2, s. 9–32.

SENGUPTA, Kim (2016): Brussels attacks highlight how Belgium became hub of Islamist terror. *Independent*, 22. 3. 2016 (<http://www.independent.co.uk/news/world/europe/brussels-attacks-terrorism-airport-bombing-belgium-intelligence-molenbeek-syria-islamists-jihadists-a6945936.html>, 14. 7. 2016).

SINGH, Rashmi (2015): „Defensive Liberal Wars“: The Global War on Terror and the

return of Illiberalism on American Foreign Policy. *Revista de Sociologia e Política*, roč. 25, č. 53, s. 99–120.

ŠMÍD, Tomáš a VAĎURA, Vladimír (2009): Teoretické vymezení a konceptualizace fenoménu slabých a selhávajících států. *Mezinárodní vztahy*, roč. 44, č. 2, s. 44–64.

STRITZEL, Holger (2007): Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond. *European Journal of International Relations*, roč. 13, č. 3, s. 357–383.

SUSSMAN, Dalia (2007): Poll Shows View of Iraq War Is Most Negative Since Start. *The New York Times*, 25. 5. 2007. http://www.nytimes.com/2007/05/25/washington/25view.html?_r=2&oref=slogin, 27. 3. 2016.

TAKEYH, Ray a GVOSDEV, Nikolas (2002): Do Terrorist Networks Need a Home? *The Washington quarterly*, roč. 25, č. 3, s. 97–108.

TAURECK, Rita (2006): Securitization theory and securitization studies. *Journal of international relations and development*, roč. 9, č. 1, s. 53–61.

TAYLOR, Andrew (2013): *State Failure*. New York: Palgrave Macmillan.

The New York Times (2005): Fighting Terrorism at Gleneagles. *The New York Times*, 8. 7. 2005 (http://www.nytimes.com/2005/07/08/opinion/fighting-terrorism-at-gleneagles.html?_r=0, 27. 3. 2016).

VERHOEVER, Harry (2009): The self-fulfilling prophecy of failed states: Somalia, state collapse and the global war on terror. *Journal of Eastern African Studies*, roč. 3, č. 3, s. 405–425.

WAEVER, Ole (1995): Securitization and Desecuritization. In: Lipsschutz, Ronnie D. (ed): *On Security*. New York: Columbia University Press.

WILLIAMS, Michael C. (2003): Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics. *International Studies Quarterly*, roč. 47, č. 4, s. 511–531.

PRAMENE

A National Security Strategy for a New Century (1998). Washington: The White House (<http://nssarchive.us/NSSR/1998.pdf>, 25. 3. 2016).

Country Reports on Terrorism 2005 (2006). United States Department of State Office of the Coordinator for Counterterrorism (<http://www.state.gov/documents/organization/65462.pdf>, 28. 3. 2016).

Country Reports on Terrorism 2012 (2013). United States Department of State Publication, Bureau of Counterterrorism (<http://www.state.gov/documents/organization/210204.pdf>, 25. 3. 2016).

ICISS (2001): *The responsibility to protect. Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. Ottawa: International Development Research Centre.

National strategy for combating terrorism (2003) (https://www.cia.gov/news-information/cia-the-war-on-terrorism/Counter_Terrorism_Strategy.pdf, 27. 3. 2016).

The national security strategy of the United States of America (2002). Washington: The White House (<http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>, 25. 3. 2016).

WYLER, Liana S. (2008): *Weak and Failing States: Evolving Security Threats and U.S. Policy*, CRS report for congress (<https://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34253.pdf>, 25. 3. 2016).

INTERNETOVÉ ZDROJE

The Fund for Peace: *The Failed States Index 2005*, <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2005-sortable>, 29. 3. 2016.

SUMMARY

This article argues that weak and failed states may under certain conditions represent attractive safe havens for terrorist groups that can operate within ill-governed areas with impunity. However, this link is not imperative and not every failed state necessarily provides shelter for terrorists. Despite this fact, it was especially in the aftermath of the terrorist attacks of September 11, 2001 that failed states were transferred into the US security agenda. To understand this shift in perception, the theory of securitization can be applied. The political elite of the Bush administration repeatedly proclaimed that ill-governed states posed a serious threat to American citizens and the national security of the USA while emphasizing alleged links between weak states and international terrorist networks. From the perspective of securitization, these allegations are qualified as a speech act declared by the relevant actor – members of the Bush administration. The security context associated to state failure allowed the government to convince the public – American citizens – of the seriousness of the threat and necessity to implement urgent and extraordinary measures in US foreign policy.

The securitization of failed states was reflected especially in the approach of the USA toward underdeveloped countries, whose failure to develop was mainly linked to their authoritative regimes, which were unwilling to perform their duties. Due to prevailing poverty, lack of freedoms, social discontent and underdevelopment, these states were believed to have enabled the infiltration of terrorists, if not supporting them outright. In compliance with this assumption, President Bush and his cabinet stressed the necessity of democratization and the exportation of liberal principles to authoritative regimes that were failing in their responsibilities toward their own citizens in order to disable terrorist networks exploiting the territory of failing states. Thus, securitization performed by the Bush administration served as a political strategy to legitimize illiberal policy including the use of violence, coercive imposition of liberal democracy, and preventive war against threatening authoritative regimes with weak political institutions.

However, this article argues that weak states do not necessarily serve as a safe haven for terrorists and, therefore, the securitization of failing states in the context of the global war on terrorism can do more harm than good. This was evidenced in the Iraq War. Securitization of ill-governed states and alleged connections between Saddam Hussein and al-Qaeda resulted in general support of the invasion of Iraq among American citizens, which allowed the Bush administration to legitimize the war. However, these allegations proved to be wrong, and thus the case of Iraq demonstrated that an assumed connection between state weakness and terrorists was not sufficient enough to legitimize intervention. Iraq illustrated the risks of securitization related to generalization, simplification and the attempt to enforce national interests.

As a consequence of securitization, weak states have been moved from development and humanitarian agendas toward categories of risk, threat, danger and fear. As a result, interactions with weak states now occur mainly in the security realm. In order to prevent the dangerous consequences of securitization, we should distinguish whether the conditions in a particular state are attractive to terrorist groups or not, as well as whether the regimes lack the capacity or will to implement anti-terrorist strategy. There is no single definition of a failing state, and their implications for international security differ. Hence, there is no universal strategy for approaching these states. Therefore, the estimation of a threat related to state failure should be based on the analysis of a particular security environment and not on generally accepted assumptions triggered by the securitization of the notion of a failing state.

OSLAVY VÝROČÍ SLOVENSKÉHO NÁRODNÍHO POVSTÁNÍ V BANSKÉ BYSTRICI V ROCE 2016 JAKO LEGITIMIZAČNÍ NÁSTROJ PŘEDSTAV SLOVENSKÝCH POLITIKŮ*

Vladimír Naxera & Petr Krčál**

Abstract: *Following article aims to provide interpretation of 72nd anniversary celebration of Slovak National Uprising in Banská Bystrica (Slovakia). Our paper stands as a dramaturgical and discursive analysis of this occasion. More specifically, our effort is focused on two main interpretation strains. The first interpretation strain is called “organizational line”. In this argumentation branch, we try to present the result of complex dramaturgical analysis of this occasion and also to provide an example and characteristics of strategies and practices that can be utilized by state apparatuses to create their perception as a guarantee of security of bystanders. In the second one (called “production of discourse”) we try to analyse the processes of (re)production of political discourse related to this public occasion and to Slovak National Uprising. Accordingly to this strain, we also try to identify the main discourse that was produced or reinforced during celebration. Main finding of our paper is based on fact, that public ceremonies can fulfil the role of medium that serve to spreading of actual political discourse, adoration of actual societal normative order and of positive portrait of state apparatuses. Our article thus can be viewed as a contribution to debate concerned with the issues of political discourse reproduces through public spectacles.*

Key words: *dramaturgical analysis, discourse, Slovak National Uprising, Robert Fico, Marian Kotleba, legitimacy of power.*

*Text vznikl v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace 2016 Katedry politologie a mezinárodních vztahů FF ZČU.

**PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D. a PhDr. Petr Krčál, Ph.D., Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, vnaxera@kap.zcu.cz a petrkrchal@gmail.com.

1. ÚVODEM

Státní svátky vázící se ke dnům spojeným s významnými historickými událostmi a jejich veřejné oslavy představují důležitý výzkumný terén pro studium současných politických procesů. Neslouží totiž pouze ke vzpomínce na (více či méně slavnou) minulost, ale jsou zásadním mechanismem, který pomáhá udržovat panující politický a normativní řád. „Správný“ výklad historie je totiž pro podpoření současných politických mechanismů důležitý. Vhodná a žádoucí percepce významných historických událostí (jako je v našem případě Slovenské národní povstání, dále v textu jen SNP) plní v národní mytologii důležitou roli tím, že utváří a reifikuje specifické kulturní představy, čímž posiluje existující politický řád, protože ten je upevňován právě odkazy na vhodně uspořádanou minulost, což potřebuje každá ideologie (ergo základ politického řádu) k tomu, aby vypadala přirozeně (srov. Eriksen 2007, 43; Eagleton 2007). „*Všechny národní historie, jakkoli se zdánlivě odehrávají v minulosti, se de facto týkají hlavně přítomnosti a vnímají minulost skrze prizma interpretací, jež vyžaduje současná doba*“ (Košťálová 2012, 63). Vhodně uchopená a interpretovaná historie se tedy dá využít pro legitimizaci kroků současných politických představitelů (Randák 2008, 14), kteří mohou svoji snahu zaštitit právě odkazem slavné historie. A jelikož jdou dějinné události interpretovat různě, je možné jimi legitimizovat často zcela protichůdné politické požadavky, k čemuž se ostatně dostaneme i v tomto textu.

Jednou z významných událostí slovenské národní historie a mytologie je beze sporu SNP, které má nezastupitelné místo ve veřejné debatě a význam pro aktuálně platný politický řád (např. Miháliková 2005). SNP a jeho oslavy sehrávají důležitou roli při symbolickém potvrzování slovenské státnosti tím, že odkazují k minulým úspěchům. Je tedy možné přiklonit se k argumentaci Ernesta Gellnera (2001 a 2003) týkající se toho, že státy a národy do velké míry uměle (re)konstruují svoji minulost, vyzdvihují potenciální úspěchy a snaží se navodit zdání starobylosti a slavné národní historie.

Neméně důležité než události samotné jsou pro panující politický řád i jejich současné oslavy. Před několika lety v jednom rozhovoru slovenský premiér Robert Fico konstatoval, že on (a další političtí představitelé) se snaží svojí účastí na veřejných událostech dát najevo svůj vztah ke slovenské historii, čímž zároveň definoval linii, na které se členové politické reprezentace budou aktivizovat v procesu připomínání a kanonizování vybraných částí dějin, například přítomnosti na veřejných událostech, jež se k těmto částem dějin vztahují (Michela 2008, 8). A Fico se opravdu pravidelně účastní celé plejády veřejných událostí, které se váží k různým aspektům slovenské historie – ať už jde o vztah k Maďarům (Krčál a Naxera 2011; Lupták 2008), původ slovenské státnosti nebo odkaz válečného státu a SNP. To vše se samozřejmě může také promítat do formování kolektivních identit postkomunistického Slovenska (srov. Burzová 2014).

Cílem tohoto textu je komplexní dramaturgická analýza oslav 72. výročí SNP konaných 29. srpna 2016 v Banské Bystrici, která byla centrem povstání, sídlí zde Muzeum SNP a rozsáhlé celodenní oslavy se zde konají pravidelně každý rok, přičemž kulturní program spojený s oslavami často přesahuje i do dalších dnů. Data pro analýzu byla zkonstruována v rámci polozúčastněného pozorování těchto

oslav. Naše analýza sleduje dvě linie. Tou první je linie, kterou označujeme jako organizační, a teoreticko-metodologickým nástrojem pro její provedení bude dramaturgická analýza E. Goffmana. V rámci této linie se zaměříme na takové věci, jako je technická organizace akce, její bezpečnostní zajištění, formální stránka vystoupení řečníků a pietního aktu nebo samotný výběr řečníků, jež je na jedné straně odrazem jejich politického kapitálu, který mohou zároveň svojí přítomností na takovéto akci zvýšit atd. Druhou linii můžeme označit jako diskurzivní produkci a v jejím rámci se zaměříme na to, k (re)produkci jakých diskurzů a legitimizaci jakých požadavků využívali jednotliví řečníci odkazu SNP, zaměříme se tedy na obsah jejich vystoupení.¹

Než přejdeme k oběma sledovaným liniím, považujeme za vhodné představit dramaturgický aparát Ervinga Goffmana, který pro svoji analýzu využijeme.

2. DRAMATURGICKÝ RÁMEC ERVINGA GOFFMANA²

Optikou dramaturgické analýzy je možné nahlížet chování jedinců a jejich prezentace na veřejných událostech jako na pečlivě připravená a naplánovaná divadelní představení. V jejich rámci se aktéři snaží o to, aby navodili a udrželi jimi požadované situační definice, a k podpoření jejich snahy volí symbolické prostředí, datum a kulisy (srov. Goffman 1999).

Při využívání tohoto metodologického rámce je vhodné vycházet z trojí dichotomizace analyzované události. První z nich je rozdělení aktérů přítomných na veřejné události na přihlížející a účinkující. Každá z těchto skupin musí určitým způsobem regulovat své jednání a vychází z odlišných imperativů. Zejména účinkující usilují o nastolení a udržení situační definice, a aby tohoto cíle dosáhli, je nezbytné, aby postupovali podle předem daných schémat a dodržovali dramaturgickou ukázněnost a vzájemnou loajalitu. S ohledem na skutečnost, že obě skupiny jednájí podle odlišných regulativů, hovoří Goffman (1966 a 1986) o tom, že si každá ze zúčastněných stran může vytvořit a prosazovat svoji vlastní situační definici. V našem případě se skupina účinkujících skládá z přítomných politických aktérů, kteří se snažili (re)produkovat jimi požadovaný politický diskurz. V případě týmových prezentací je klíčové to, že všichni členové týmu musí dodržovat předem daná schémata a musí si dávat pozor na to, aby nepodali takový výkon, který by měl negativní (případně destruktivní) dopad na předkládanou definici situace (viz Goffman 1999).

Druhou dichotomizací, již je nutné brát na analyzované události v potaz, je rozdělení sebe prezentací aktérů do dvou hlavních prostorů, které jsou podle Goffmana (1999: 108) vnímány jako místa „do určitého stupně ohraničené bariérami vnímání“. Ty jsou v souladu s dramaturgickou analýzou označovány jako jeviště (*front region*) a jako zákulisí (*back region*). Jeviště označuje místa, ze kterých probíhá interakce účinkujících směrem k přihlížejícím. Snahou účinkujících je

¹Diskurzy, se kterými pracujeme, se vztahují k letošnímu ročníku oslav, byť mají širší ukotvení v celospolečenských interpretacích SNP. Jejich výzkum však není cílem našeho textu, téma bylo ostatně zpracováno v dílech řady zejména slovenských autorů (A. Findor, B. Lášticová nebo J. Jablonický).

²Tato pasáž byla již v pozměněné podobě publikována dříve (Krčál a Naxera 2015 nebo Naxera a Krčál 2016a).

navodit zdání toho, že jejich představení naplňuje a zachovává určité normy. Na jevišti se odehrává představení mající za úkol předložit a upevnit požadovanou situační definici a (re)produkovat určitý diskurz a k tomuto představení se pojí určité časové a prostorové limity. Důležitá je také skutečnost, že jeviště disponuje jedním ohniskem vizuální pozornosti (viz Goffman 1999). Zákulisí slouží k tomu, aby se zde aktéři připravovali na odehrávání svých rolí na jevišti. Z tohoto důvodu by měl být popisovaný prostor vyčleněn ze zorného pole publika (Goffman 1999, 114). Pro účastníky veřejné události představuje zákulisí často prostor, kde se scházejí před samotným začátkem veřejné akce, a často zanikne ve chvíli, kdy analyzovaná událost začne a celá se následně přetransformuje v jeviště.

Třetí dichotomizace vychází z dělení samotných událostí, které v rámci akce probíhají. Konkrétně je lze dělit na události hlavní a podružné. Cílem hlavních událostí je předkládání situačních definic. Oproti tomu podružné události slouží jako podpůrné akty k napomáhání předkládání těchto definic a jejich organizační logika podléhá událostem hlavním (viz Branaman a Lemert eds. 1997).

K využívání tohoto metodologického nástroje se váží i epistemologické a technické limity, na které chceme stručně poukázat. Technický limit může spočívat ve finanční a organizační náročnosti tohoto přístupu, jelikož je vhodné (a hraničící s nutností), aby na pozorované akci bylo přítomné větší množství pozorovatelů. Takovýmto pozorováním poté bývá vyprodukována značně rozsáhlá sada dat s různou relevancí, které je v rámci vlastní analýzy třeba podrobit selekci a zpracování, což zároveň vytváří první epistemologický problém. Řada dat totiž může nabývat zdání značné relevance a přínosu v kontextu sledované akce, ale v rámci širšího sociálního a politického kontextu se ukazuje jako irelevantní nebo triviální. Z pohledu dramaturgické analýzy je dále velmi obtížné rozlišit, zda na veřejné události docházelo k produkci diskurzivní linie, nebo zda zde byl pouze reprodukován a stvrzován diskurz, který si „účastníci již přinesli“. S tímto zároveň souvisí další limit, totiž otázka toho, zda herci opravdu usilují o produkci nového diskurzu nebo zda je jejich vystoupení možné vnímat jako sémantické konstrukce, kterými herci sami sebe spojují s určitými interpretacemi minulosti, čímž ospravedlňují svůj přítomnost na oslavách, čímž úplně ztělesňují ideu „herce“. Je také možné poukázat na Gouldnerovu kritiku námi zvoleného přístupu. Tato kritika cílí na to, že se jedná o velmi utilitaristický přístup, který je možné uplatnit na analýzu širokého spektra forem jednání. Tematická „rozkročenost“ tohoto přístupu pak logicky vede k tomu, že může svádět výzkumníky k interpretaci jimi pozorovaných událostí v podobně tematicky širokém okruhu (viz Gouldner 1970).

3. ORGANIZAČNÍ LINIE OSLAV – DRAMATURGICKÁ ANALÝZA

Po stručném představení námi využívaného metodologického rámce se nyní přesuneme k první ze sledovaných linií, kterou označujeme jako organizační. Tu lze uvést tím, že letošní oslavy (i s ohledem na účast slovenských ústavních špiček a na počet přihlížejících diváků) podléhaly poměrně výrazným bezpečnostním opatřením.³ U vstupu do areálu památníku, kde se odehrávala oslavná ceremonie,

³Byl oslavy 70. výročí v roce 2014 byly vzhledem k řadě zahraničních ústavních činitelů z bezpečnostního hlediska ještě zajímavější.

byly nainstalovány bezpečnostní rámy, jimiž museli všichni diváci projít, což logicky vedlo k tomu, že se před vstupem do areálu oslav tvořily dlouhé fronty. Jeden z přítomných policistů reagoval na dotaz návštěvníků, proč jsou letos taková opatření, tím, že „*při těchto Mohamedánech člověk nikdy neví*“. Zpřísněná bezpečnostní opatření je tedy možné interpretovat v linii toho, že díky morální panice (srov. Cohen 2011) navázané na problematiku terorismu akcentovaly státní aparáty potřebu garantovat bezpečnost diváků (ale zejména herců, viz níže). Tímto krokem tak mohly oslavy SNP z organizačního hlediska přispívat k posilování obrazu slovenských státních aparátů jakožto garantů bezpečnosti, jelikož je od nich ze strany společnosti očekáváno to, že budou členy společnosti bránit před zdroji strachu a morální paniky (srov. Altheide 2002; Lasicová a Ušiak 2012).⁴ Pokud ale odhlédneme od formálních bezpečnostních procedur, můžeme hovořit o tom, že zajišťování bezpečnosti události probíhalo primárně v symbolické rovině s cílem vyslat signál, že státní aparáty na této akci věnují maximální úsilí zajištění bezpečnosti. Na jednu stranu zde byly umístěny bezpečnostní rámy a psi vycvičení na vyhledávání výbušnin, na druhou stranu ale ve vstupním prostoru mezi bezpečnostními rámy mohli procházet bez nějaké větší kontroly veteráni, rodiny s dětmi, známí a kamarádi pořadatelů a důchodci. V kritické interpretační linii týkající se organizačního pohledu můžeme hovořit o symbolickém zajišťování bezpečnosti (srov. Jeffries 2014), což můžeme ještě ilustrovat tím, že ve chvíli, kdy skončila politická část oslav a projevy přítomných politiků, na něž navázal kulturní program akce, rozebrala ostraha detekční rámy a přestala sledovat, kdo na akci přichází. Z tohoto pohledu tak lze konstatovat, že bezpečnostní opatření sloužila primárně hercům, nikoliv publiku, což ovšem bývá poměrně běžné a vychází to z logiky zajištění bezpečnosti ústavních činitelů.

V této linii analýzy se můžeme přesunout k tomu, jak vlastně vypadal „nástup herců na scénu“ – v tomto případě tedy ke stručné interpretaci příjezdu politiků. Tuto parciální událost lze pohledem dramaturgické analýzy nahlížet jako zinscenované divadelní představení sloužící k (re)produkci statusových symbolů přijíždějících politiků, přičemž zde byla jasně patrná dichotomizace účastníků. Na jedné straně již zmínění herci – tedy politici vystupující z automobilů a přesunující se do zákulisí, na straně druhé publikum – přítomní diváci vítající herce potleskem a přítomné mediální týmy zprostředkovávající toto představení širšímu obecnstvu. Před příjezdem herců se utvořil dav vítajících diváků, který se postupem času zvětšoval. Největší potlesk při příjezdu sklidili prezident Andrej Kiska a premiér Robert Fico, kteří zároveň přijeli v největším doprovodu policistů, a při jejich výstupu zaujala ochranka strategicky výhodnější pozice, než při nástupu dalších politických herců. Teatrální příjezd a následné projevy je možné nahlížet tak, že přítomní političtí herci byli dramaturgií události transformováni do role celebrit, politických hrdinů, což mělo samozřejmě vliv na (re)produkci jejich společenských statusů (srov. Silver 2011), což je vzhledem k jejich pozici ústavních činitelů takřka přirozené během jakýchkoli oslav, kterých se účastní.

Na oslavách SNP jsme kromě přítomných politických herců vystupujících na jevišti s proslovy zaznamenali ještě další skupinu politických herců, která se snažila navodit svoji vlastní situační definici. Jednalo se o členy Komunistické strany

⁴Ta je produkována primárně mediálním a politickým diskurzem.

Slovenska, kteří na sledované události odehrávali narativum toho, že SNP tvořilo předobraz události roku 1948 (srov. Mannová 2008) a vymezovali se proti politice NATO (transparenty typu „*NATO je válka*“, „*Chceme žít v míru*“, „*Chceme mír*“). Tato skupina ale nijak výrazně symbolicky nenarušovala dramaturgii akce, naopak při odehrávání partu Roberta Fica ho symbolicky podporovala potleskem, zejména v pasážích projevu, kdy Fico adoroval roli Rudé armády při osvobození Slovenska a kdy varoval před vykreslováním současného Ruska jako nepřítele (viz dále).

Před samotným začátkem politické části oslav proběhla pietní akce, kterou zahájil přelet vojenské stíhačky nad areálem památníku. Pietní akt zahájili veteráni SNP, kteří jako první položili věnce u památníku.⁵ Po válečných veteránech položili věnce prezident Andrej Kiska, předseda Národní rady SR Andrej Danko a (blíže nejménovaní) poslanci, následováni premiérem Robertem Ficem a ministry kabinetu. Toto dramaturgické řazení pořadí „věncokladců“ mohlo opět vést ke stvrzení jejich symbolických statusů a jejich pasování do role politických celebrit (srov. Silver 2011). Zajímavou roli rekvizity zde plnil také bývalý slovenský prezident Ivan Gašparovič, který se kladení věnců také zúčastnil. Po Gašparovičovi začaly klást k památníku věnce zahraniční delegace, z nichž jako první vystoupil rumunský ministr obrany (v rámci oslav SNP byl několikrát akcentován fakt, že kromě Rudé armády to byla právě rumunská armáda, která sehrála důležitou roli při osvobození Slovenska) doprovázený ministrem obrany Slovenska. Poté pokládala věnce delegace Evropské unie, jejíž participace byla z řad publika narušována občasnými výkřiky („*Fuj*“), což lze interpretovat v linii spíše proruského zaměření dominantního herce oslav SNP Roberta Fica a značného počtu jeho stoupenců v řadách diváků (viz dále).⁶ Na evropskou delegaci navázali zástupci různých vojenských svazů a svazů bojovníků za svobodu a proti fašismu, zástupci krajů (bez účasti Mariana Kotleby, jehož absence je na jedné straně politickým „trucaktem“ a na druhé straně neunikla ironizování ze strany některých politických herců, k čemuž se dostaneme) a zástupci měst.

Pietní akt zakončila státní hymna Slovenské republiky, která zároveň zahájila politickou část oslav složenou z proslovů. Moderátor slavností před tím, než dal slovo politickým hercům, rámoval SNP jako „jeden z největších milníků [slovenských] dějin“ a označil jej za událost, kdy se „hrdinové postavili zlu“. Takovéto rámování události mohlo opět vést ke zvyšování statusu přítomných politických herců, jelikož ti toho mohli využít a svojí účastí se tak v očích veřejnosti přetransformovat na novodobé hrdiny (viz Silver 2011), byť v jiném kontextu než v jakém

⁵ Zde můžeme udělat poznámku k prostorovému rozdělení místa konání této akce. Hlavním jevištěm bylo zejména kryté pódium. Druhé jeviště bylo ve dvoře Muzea SNP, kde probíhalo kladení věnců, které bylo přenášeno na velkoplošnou obrazovku na podiu. Zákulisí tvořil ohraničený prostor za pódium. S kladením věnců souvisela ještě jedna specifická oblast. Tou byl prostor nacházející se bokem od pódia, ve kterém byly přichystané věnce a při začátku pietního aktu se v něm shromáždili „věncokladci“. V tomto prostoru, ač byl ze strany diváků dobře viditelný, probíhalo uvolněné chování typické pro zákulisí. V okamžiku, kdy měly jednotlivé delegace přijít na řadu, se účastníci „přepnuli“ do ceremoniálního „modu“. Toto zákulisí tak postupně zaniklo a přetvořilo se v další jeviště.

⁶ I když, jak ukážeme později, linií výkladů bylo více, na což publikum reagovalo různě. To se projevilo například tím, že část publika tleskala Ficovu proruskému projevu, část zase proevropským projevům dalších řečníků. Tento „dramaturgický nesoulad“ účinkujících je reálně porušením výše zmíněného Goffmanova konceptu týmové loajality.

se hovoří např. o „hrdinech povstání“. Kromě toho mohlo také toto rámování akce vyzdvihovat relevanci diskurzů (re)produkovaných projevy politiků. Před tím, než se blíže zaměříme na linii diskurzivní produkce oslav SNP, je ještě vhodné poukázat na to, že ve chvíli, kdy skončil projev Roberta Fica (hovořil jako čtvrtý v pořadí), se začala značná část diváků přesouvat k doprovodným událostem (expozice Slovenské armády, stánky s občerstvením apod.) a byly zahájeny dynamické ukázky bojové techniky, které svým hlukem poměrně značně narušovaly stále probíhající projevy. Z dramaturgie události je tedy patrné, že první čtyři projevy (ředitele Muzea SNP, Andreje Kisky, Andreje Danka a Roberta Fica) byly rámovány jako stěžejní, proto nebyly rušeny ze strany doprovodných událostí. Následující proslovy už tak vnímány nebyly, jelikož byly narušovány výše zmíněnými dynamickými ukázkami. Obdobně je nahlíželi i diváci, jelikož po projevu Roberta Fica se začali přesouvat do dalších částí prostoru, ve kterém se odehrávala sledovaná událost.

4. LINIE DISKURZIVNÍ PRODUKCE – ANALÝZA PROJEVŮ

Po představení linie organizační se nyní zaměříme na linii diskurzivní produkce. V rámci jednotlivých proslovů zdůrazníme to, jakým způsobem jednotliví aktéři interpretují odkaz SNP (a s tím související odkaz existence Slovenského státu v době druhé světové války). Jako první vystoupil ředitel Muzea SNP, který je každoročním pořadatelem a hostitelem oslav. Již první slova jeho vystoupení jsme shledali jako analyticky relevantní, jelikož se jako k prvním obrátil k účastníkům povstání, což na takových akcích nebývá úplně samozřejmé. Příkladem mohou být každoroční plzeňské Slavnosti svobody, které se sice zaštiťují vyjádřením poklony americkým veteránům, kteří osvobodili Plzeň, ale reálně veteráni při těchto oslavách slouží spíše jako rekvizity, jejichž prostřednictvím jednotliví političtí aktéři legitimizují svoje požadavky (srov. Krčál a Naxera 2015). Banskobystrická akce se v mnoha ohledech na veterány obracela cíleněji, což bylo patrné i z toho, v jakém pořadí hostitel přivítal návštěvníky, když zdůraznil, že sice nedodržuje protokol, když jako první přivítá je a nikoli ústavní činitele, protože veterány považuje za nejdůležitější návštěvníky.⁷ Kromě nejvyšších ústavních činitelů dále přivítal jmenovitě bývalého prezidenta Gašparoviče, který započal s tradicí přítomnosti prezidenta na těchto oslavách. Nakonec po řadě dalších představitelů přivítal i „zástupce banskobystrického kraje“ s dodatkem, že „[p]roč tu není pan župan, to asi vysvětľovat nemusím, ale neodpustím si tu poznámku“, na což publikum reagovalo potleskem. Ostatně symbolické vymezování se vůči extremistovi Marianu Kotlebovi (srov. Maškarinec a Bláha 2016), který stojí v čele kraje, spojovalo většinu pronesených proslovů. Negativní vnímání toho, jak Kotleba interpretuje SNP, je patrné i v tom, že se proti jeho interpretaci utvořil specifický obranný diskurz SNP (srov. Naxera a Krčál 2016b), který se snaží o marginalizaci Kotlebových názorů a o obranu oficiálního narativa SNP.⁸ V úplném závěru svého

⁷ Výše zmíněné kladení věnců veterány jako prvními před ústavními činiteli probíhá od té doby, co se Muzeum SNP inspirovalo podobným jevem v rámci oslav výročí Varšavského povstání. Cílem je zdůraznění priority veteránů před účastníky se politiky.

⁸ V řadě proslovů, které zazněly, nebyl Kotleba zmíněn přímo, ale v určitých narážkách, jak ostatně v citacích z proslovů zmiňujeme. Je přitom dost možné, že narážky nebyly mířeny pouze na Kotlebu, jelikož extremistických politiků zpochybňujících SNP a oslavujících Slovenský stát

proslovu poděkoval ředitel muzea premiérovi Ficovi za příslib, že vláda uvolní finance na modernizaci muzea tak, aby mohla být při 75. výročí otevřená zcela nová expozice. Z (re)produkce určitého diskurzu se nám jako nejvíce relevantní a signifikantní jevila v rámci ředitelovy řeči výše uvedená zmínka o Kotlebovi.

Jako druhý vystoupil prezident Andrej Kiska. Ačkoli jeho proslov obsahoval několik oslavných frází vůči SNP (například „*Účastníci povstání navzdory vojenské porážce ve svém boji o charakter Slovenska zvítězili*“), které byly téměř v doslovném znění pronesené na předchozím ročníku (srov. Naxera a Krčál 2016b), nalezli bychom i řadu rozdílů. Tím největším byla zmínka o Slovenském státu existujícím v době druhé světové války. Ve svém loňském projevu prezident Kiska stejně jako další řečníci na existenci tohoto útvaru a slovenské spojení s Německem jakoby zapoměli, v letošním projevu jeho existenci implicitně zmínil v negativním duchu: „*Události Slovenského národního povstání vrátily Slovensku čest [...] Je třeba hovořit o povstání vůči zlu – nacismu a fašismu zvenku, ale i vůči slovenskému režimu.*“ V podobném duchu se letos vyjadřovali i další řečníci. Kiska dále uvedl, že SNP je jedním z kořenů současného slovenského státu a slovenské demokracie⁹ – demokracie je přitom hodnotou celé Evropy. „*Díky povstání zde můžeme stát jako hrdí občané republiky a svobodní Evropané.*“ Rétorický příklon k Evropě, potažmo EU, a to, že díky SNP se Slovensko Evropě přiblížilo, bylo dalším spojujícím bodem řady proslovů v rámci tohoto ročníku slavností, přičemž zásadní výjimku představoval pouze Robert Fico (srov. níže). Kiska dále pokračoval v hledání paralel z doby povstání a ze současnosti: účastníci povstání překonali politické, ideologické a náboženské rozepře a shodli se na tom, že svoboda a rasová a náboženská rovnost jsou nejdůležitějšími hodnotami. Tyto hodnoty podle Kisky platí i v současné slovenské společnosti a je důležité je aktivně bránit. Nelze se hlásit k odkazu SNP a zároveň být tolerantní vůči názoru, že SNP byl černý bod slovenských dějin, což můžeme považovat za jasné vymezení se vůči Kotlebově vnímání SNP a Slovenského státu (Naxera a Krčál 2016b). V současné době nelze tolerovat neonacismus, xenofobii a nenávisť, nelze dělat s jejich nositeli kompromisy. Jejich tolerování označil nikoli za „*vzdor národa, ale [za] hanbu člověka*“. Nelze na jedné straně slavit povstání proti fašismu a na straně druhé současné fašisty tolerovat. Tuto linii projevu tak můžeme interpretovat jako vymezení se proti Marianu Kotlebovi, nejenom proti jeho interpretaci SNP, ale i proti extremistickému populismu (viz hlídky kotlebovských naci(onal)stů ve vlacích apod.) a jeho volebnímu úspěchu ve volbách do Národní rady SR v letošním roce.

Dalším řečníkem byl Andrej Danko, předseda Národní rady SR zvolený za nacionalistickou Slovenskou národní stranu, v jejímž čele vystřídal Jána Slotu. Danko v úvodu konstatoval, že jej mrzí, že historický odkaz SNP rozděluje současnou slovenskou společnost: „*Historie nás má poučit, nikoli rozdělit.*“ Danko postavil úvod svého projevu na tezi, která je pevně zakořeněná ve slovenském politickém diskurzu (Lupták 2008), že národ Slováků po staletí bojoval za svůj stát. Když tento stát v době druhé světové války vznikl, srdce Slovákům řeklo, že sice dosáhli

existující v době druhé světové války je více. V lokálním kontextu Banské Bystrice, se kterou je osoba Kotleby spojená, se však tato interpretace výborně nabízí.

⁹To ukazuje, že současný dominantní diskurz interpretuje význam SNP pro následný vývoj zcela odlišně od diskurzu, který byl ražen po roce 1948 – podle něj bylo SNP naopak předobrazem únorových událostí 1948 (Mannová 2008).

vlastní státnosti, ale tato státnost není v pořádku – srdce tedy dalo impuls k propuknutí SNP. Stejně jako byl v době povstání rozum řízen srdcem, má jím být řízen i dnes. Je třeba hájit odkaz bojovníků v povstání, kteří ukázali světu, že Slováci nejsou xenofobové, nejsou zlí a mají srdce – i dnes je třeba ukázat světu srdce a to, že Slováci dokáží přivítat příslušníky jiných národů s pohostinností a otevřenou náručí. Dále Danko označil Slovensko za pevnou součást (dokonce „srdce“) Evropy a Evropské unie a konstatoval, že je hrdý na to, že je členem vlády evropského státu, za kterou se nemusí stydět, za což skltil ze strany publika značný potlesk.

Jako poslední z nejvyšších ústavních činitelů promluvil premiér Robert Fico, jehož projev se svým obsahem a směřováním značně vzdaloval od proslovů ostatních řečníků, což do velké míry připomínalo předchozí ročník oslav, v jejichž rámci Fico pronesl ostře protiuprchlícky a protievropsky laděný proslov, zatímco další řečníci vyzývali k nutnosti solidarity s uprchlíky (Naxera a Krčál 2016a; Naxera a Krčál 2016b). Téma odporu k přijímání uprchlíků, které v minulém roce zastítoval nutností chránit odkaz protifašistických bojovníků, v roce 2016 ve svém projevu zcela opustil a zdůraznil téma jiné. Po krátkém úvodním konstatování, že SNP bylo domácí slovenskou záležitostí a nikoli importem z Východu ani Západu, ihned konstatoval, že z 29. 8. 1944 (kdy propuklo povstání) přeskočí do 29. 8. 2016 do Banské Bystrice: „*Asi se shodneme, že Slovensko je bezpečná země a že máme věci, které považujeme za samozřejmost [zboží v obchodech, školství, ...], za samozřejmé považujeme věci, které v jiných zemích neexistují.*“ Konstatoval, že jeho vláda dělá chyby, ale země je řízena profesionálně a má zajištěnou bezpečnost a vše, co potřebuje do budoucna, ale tento pocit bezpečí a blaha by neměl Slováky uchlácholit. Toto narativum tak přesně vystihuje to, že se političtí herci na veřejných událostech snaží před zraky přihlížejících pasovat do role hrdinů (viz Silver 2011). Premiér dále vyjádřil obavu („*mám nepokoj v duši*“) ze tří problémů. Tím prvním je to, že si řada politických subjektů za svůj program zvolila nenávisť, „*která je cestou do pekla*“. I v jeho případě tedy můžeme zaznamenat symbolické vymezení vůči Marianu Kotlebovi, ostatně stejně jako v minulém roce, byť vyjádřený odpor k nenávisti určitým způsobem kontrastuje se zaměřením Ficova loňského příspěvku (Naxera a Krčál 2016a; Naxera a Krčál 2016b). Vymezením se vůči nenávisti se symbolicky nevymezil pouze vůči Kotlebovi, ale zároveň si do jisté míry připravil půdu pro zbytek svého proslovu. Druhá věc, která Fica tíží, je otázka použití zbraní. Za velmi znepokojivé považuje to, že když britská ministerská předsedkyně Theresa May při návštěvě Slovenska na otázku, zda by použila jadernou zbraň, bez zaváhání odpověděla, že ano. Lidem jako je Theresa May je dle Fica třeba připomínat odkaz druhé světové války, kdy se ničila celá města a národy. Zároveň by chtěl každého vyzvat, aby vážili silná slova o použití zbraní, čímž si Fico dobudoval původu pro třetí bod. Poslední věcí, která jej znepokojuje, je to, že Slováci hledají nepřítel, na kterého by mohli svalit všechny své problémy.¹⁰ Zdůraznil, že odmítá jakékoli antipatie vnášené do rusko-slovenských vztahů, přičemž impli-

¹⁰ Ještě jednou zde zmiňme nesoulad s loňským projevem, ve kterém Fico přesně takovýmto způsobem svaloval problémy své země na migranty, ale také EU a implicitně též na Romy (Naxera a Krčál 2016a; Naxera a Krčál 2016b), což je ostatně téma, na kterém se Fico profiluje dlouhodobě, byť v rétorické rovině značně mírnější než například Kotleba.

citně bylo patrné, že tím, kdo je vnaší, je Evropská unie. Sovětský svaz měl lví podíl na porážce nacismu a není možné z Ruska dělat nepřitele. Všechny tři postupně představené obavy (obava z nenávisti, obava z použití zbraní a obava ze snahy nalézt viníka) vytvořily komplexní rétorický mechanismus Ficova příklonu k Rusku, čímž potvrdil svůj dlouhodobý zahraničněpolitický směr. „*Musíme být suverénnější a častěji říkat vlastní názory, i když jsme malý národ.*“ Toto prohlášení můžeme považovat za pokračování implicitního vymezování se vůči Evropské unii a „diktátu Bruselu“. Robert Fico byl tedy v tomto i v předchozím ročníku jediným řečníkem, který na jedné straně hájil spojenectví s Ruskem, na druhé straně se vymezoval vůči EU – v roce 2016 spíše implicitně, v roce 2015 značně explicitně. V úplném závěru vyjádřil přání, aby oslavy od příštího roku nebyly jen oslavami SNP, ale oslavami míru (což můžeme opět vnímat jako implicitní požadavek mírových vztahů s Ruskem), za což sklidil ohromný potlesk, který u Fica jako jediného řečníka zazníval i v průběhu proslovu. V kontextu vyznění Ficova proslovu tak následující projev působil o to kontrastněji.

Následně se svým projevem totiž vystoupil místopředseda Evropské komise Maroš Ševčovič, který ještě silněji než první řečníci zdůraznil prodemokratickou a proevropskou orientaci Slovenska jako důsledek SNP. Do jisté míry prezentoval také názory blízké prezidentovi Kiskovi: „*Účastníci Slovenského národního povstání se nebáli povstat proti režimu, se kterým nesouhlasili*“, čímž připravili podhoubí pro současnou slovenskou demokracii a Slovensko jako součást demokratické Evropy. Ševčovič připustil negativa existence Slovenského státu a explicitně zmínil zejména holocaust, na němž se Slovensko aktivně podílelo. Už to je podle něj důvodem k ocenění povstalců proti tomuto režimu. Nejen jednotliví účastníci povstání, ale Slovensko jako celek ukázalo, kam země patří – k evropským demokratickým státům. Toto je dnes popíráno lidmi, kteří šíří nenávisť a xenofobii a chtějí Slovensko izolovat od zbytku Evropy. Slovensko by mělo mít na paměti, jakou cenu za akceptování fašismu a nacismu zaplatilo, a mělo by si vážit demokratického zřízení a členství v EU, jejímž největším přínosem je to, že činí konflikt mezi členskými státy nejen nechtěný, ale zároveň i nemožný. Současná EU čelí problémům, jedním z těch větších je tzv. „Brexit“, který byl dle Ševčoviče důsledkem lživé propagandy. I kvůli hrozbě rozpadu Unie, ze kterého by mohly vyvstat další konflikty mezi evropskými národy, by si měli Slovinci připomínat historii. Demokracii a Evropskou unii považuje za instituce mající řadu chyb, ale zároveň za to nejlepší, co bylo vymyšleno a co Slovensku přináší mnoho dobrého. Podpora demokracie a EU má vycházet ze znalosti vlastních dějin.

Jako předposlední promluvil rumunský ministr obrany Mihnea Motoc. Rumunští političtí představitelé se banskobystrických oslav účastní pravidelně, jelikož se osvobození Slovenska na konci války účastnilo velké množství rumunských vojáků. Ti osvobodili řadu obcí včetně Banské Bystrice. Při těchto operacích jich padlo zhruba deset tisíc. Mihnea Motoc se v rámci projevu poklonil památce těchto padlých a poděkoval Slováckům za to, že o jejich památku pečují. Vztahy Rumunska a Slovenska jsou nadstandardní, důležité je ale to, aby měly dobré vztahy všechny země NATO a EU a aby se integrace dále prohlubovala. SNP bylo událostí, která odstartovala novou éru Slovenska, zároveň „[...] jde o součást nadčasové linie spojující věčejšek s dneškem a zítřkem“. Tímto prohlášením se výrazně přiblížil časté

slovenské interpretaci, která se snaží vytvářet dějinnou linku od dob Sámovy říše nebo Velké Moravy po současnost a v jejím rámci vykládat jednotlivé historické události (Lupták 2008).

Poslední projev zazněl z úst Pavla Sečkáře, předsedy Slovenského svazu protifašistických bojovníků, který zdůraznil nutnost znalosti dějin: „*Máme být hrdí na naše národní dějiny psané našimi národními hrdiny.*“ Ve školách podle něj upadá výuka k vlasteneckému cítění a výuka dějin, z čehož plyne, že současní Slovinci často jednájí iracionálně. Příkladem iracionality, kterou nedokáže pochopit, je to, že nacismus, fašismus a rasismus jsou stále živé a vyskytují se i na Slovensku, nyní i v nejvyšších politických sférách: „*Po volbách do Národní rady se vyholené hlavy, které dříve hajlovaly na ulici, rozvalují v poslaneckých lavicích.*“ Kotlebu celkově označil za politika, který nejen že nenávidí SNP, ale zároveň svojí činností i nečinností poškozuj kraj, v jehož čele stojí.¹¹

Po představení proslovů můžeme s předstihem shrnout dva dílčí závěry rezultující z analýzy. Tím prvním je to, že proslovy byly v tomto roce ovlivněné značným úspěchem Mariana Kotleby v parlamentních volbách, což bylo navíc umocněné kontextem Banské Bystrice, kde zastává post župana. To se podepsalo na protifašistickém vyznění projevů, které ve srovnání s minulým ročníkem cílily nejen na fašismus druhoválečný, ale zejména na fašismus současný (byť i loni zmínky o Kotlebovi zaznívaly, ale spíše v podobě jeho ironizování). Druhý závěr spočívá v tom, že projev Roberta Fica se obsahově vymykal z linie zazněvších proslovů. Fico téma SNP zmínil jen letmo a ihned přešel k ražení své politické agendy spočívající v orientaci na Rusko.

5. ZÁVĚREČNÉ PROLNUTÍ LINÍ ANALÝZY

V závěru se můžeme podívat na to, jakou roli hrají oslavy výročí SNP v současné slovenské politice. Z organizačního hlediska oslavy naplňují jednak roli (re)produkce politických statusů účastníků, zejména pak řečníků, zároveň naplňují premisu, že státní aparáty by měly zajišťovat bezpečnost občanů. Jak jsme v textu uváděli, díky morální panice (srov. Cohen 2011) a přítomnosti ústavních činitelů byla bezpečnostní opatření silná, i když jen symbolicky. To se projevilo zejména tím, že po konci proslovů a odjezdu politiků bezpečnostní opatření ke vstupu klesla na nulu, jelikož cílila pouze na politické herce. I tak lze ovšem hovořit o tom, že naplnila očekávání ze strany veřejnosti.

(Ne)bezpečnost byla do značné míry pojítkem obou sledovaných linií, jelikož se řada proslovů orientovala na vyzdvihování jevů, které mohou představovat hrozbu.

¹¹Zde si dovolueme konstatovat, že projev Pavla Sečkáře byl do velké míry v rozporu s projevem představitelů Českého svazu bojovníků za svobodu pronášenými u různých příležitostí, svojí podstatou ne nepodobných oslavám SNP. Příkladem může být projev předsedy Svazu Jaroslava Vodička pronesený během pietního aktu na uctění obětí holocaustu v Terezíně, který Federace židovských obcí označila za xenofobní. Dalším příkladem může být proslov předsedy plzeňské okresní organizace Svazu u příležitosti jednoho ze shromáždění v rámci plzeňských Slavností svobody 2016, který konstatoval, že „*vlna příslušníků cizí kultury valící se do Evropy*“ pošlapává památku padlých protifašistických bojovníků. Ostatně ČSBS je poslední dobou znám nejen tím, že do jeho řad vstupuje celá řada pofiderních politických a církevních představitelů, ale zároveň i stupňujícími se nacionalistickými a otevřeně xenofobními výpady, které nás nutí konstatovat, že vnímání pojmu „svoboda“, které má Svaz v názvu, je poměrně specifické.

Letos se jednalo dominantně o problematiku politického extremismu, zejména neonacismu a neofašismu. Již zmiňovanou výjimkou je v tomto ohledu Robert Fico, který zmínil extremismus pouze letmo a orientoval se spíše na problém, který dle něj potenciálně vzniká ostrakizací Ruska ze strany EU. Tento svůj postoj přitom zaštiťoval odkazem SNP a konce druhé světové války, kterou vykládal (alespoň ve slovenském kontextu) jako úspěch Rudé armády. Tímto Fico navazoval na svůj loňský projev, ve kterém byl tento postoj vůči Rusku jasně deklarován a navíc „obohacen“ o invektivy vůči EU a domnělému diktátu EU, zejména v otázce migrace a migračních kvót (srov. Naxera a Krčál 2016a; Naxera a Krčál 2016b). V tomto ohledu se Ficova dlouhodobá rétorika blíží rétorice celé řady dalších ústavních činitelů V4, které spojuje více či méně explicitní odmítání Bruselu a migrantů, kteří mají představovat zásadní bezpečnostní hrozbu, a zároveň více či méně zřejmá adorace Kremlu a jeho mezinárodněpolitického směřování (srov. Leichtová 2014). Na závěr si neodpustíme jednu normativní poznámku vycházející z našeho pojetí sociální vědy jako angažované – v českém prostředí tuto pozici „trubadúra Kremlu“ symbolizuje prezident Miloš Zeman, jehož antievropský a prokremelský světonázor, který není nepodobný tomu Ficovu, netřeba asi blíže představovat.

POUŽITÉ ZDROJE

- ALTHEIDE, David (2002): *Creating Fear: News and Construction of Crisis*. New York: Aldine de Gruyter.
- BRANAMAN, Ann a LEMMERT, Charles (eds.) (1997): *The Goffman Reader*. Oxford: Blackwell Publishers.
- BURZOVÁ, Petra (2014): *Okouzlení pohledem na dav. Principy uzavření a meze postsociálních slovenské identifikace*. Praha: SLON.
- COHEN, Stanley (2011): *Folk Devils and oral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*. Oxon: Routledge.
- EAGLETON, Terry (2007): *Ideology. An Introduction*. London: Verso.
- ERIKSEN, Thomas H. (2007): *Antropologie multikulturních společností: Rozumět identitě*. Praha: Triton.
- GELLNER, Ernest (2001): *Pluh, meč a kniha. Struktura lidských dějin*. Brno: CDK.
- GELLNER, Ernest (2003): *Nacionalismus*. Brno: CDK.
- GOFFMAN, Erving (1966): *Behavior in Public Places*. New York: The Free Press.
- GOFFMAN, Erving (1986): *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- GOFFMAN, Erving (1999): *Všichni hrajeme divadlo. Sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Ypsilon.
- GOULDNER, Alvin W. (1970): *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books.
- JEFFRIES, Fiona (2014): Reappropriating the City of Fear. *Space and Culture*, roč. 17, č. 3, s. 251–265.
- KOŠTÁLOVÁ, Petra (2012): *Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie*. Praha: SLON.
- KRČÁL, Petr a NAXERA, Vladimír (2011): Veřejné akce jako divadelní představení. *Central European Political Studies Review*, roč. 12, č. 1, s. 1–23.

- KRČÁL, Petr a NAXERA, Vladimír (2015): „Díky, Ameriko!“: Dramaturgická analýza Slavností svobody v „nejameričtějším“ městě Evropy. *Central European Political Studies Review*, roč. 17, č. 3–4, s. 313–338.
- LASICOVÁ, Jana a UŠIAK, Jaroslav (2012): *Bezpečnosť ako kategória*. Bratislava: VEDA.
- LEICHTOVÁ, Magda (2014): *Misunderstanding Russia*. Surrey: Asghate.
- LUPTÁK, Lubomír (2008): Postkomunismus a národní mýty. In: Cabada, Ladislav a kol.: *Komparace politických systémů. Nové demokracie střední a východní Evropy*. Praha: Oeconomica, s. 37–65.
- MANNOVÁ, Elena (2008): Piruety v inscenování minulosti. Slovenské národní povstání v proměnách času. *Dějiny a současnost*, roč. 8 (<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/8/piruety-v-inscenovani-minulosti-/>, 20. 9. 2016).
- MAŠKARINEC, Pavel a BLÁHA, Petr (2016): Křivda jako příležitost pro nové politické strany? Kotleba – Lidová strana Naše Slovensko na cestě parlamentu. *Politics in Central Europe* (manuskript).
- MIHÁLIKOVÁ, Silvia (2005): Sviatky na Slovensku ako súčasť politických rituálov. *Historický časopis*, roč. 53, č. 2, s. 339–354.
- MICHELA, Miroslav (2008): Pripomínanie a kanonizovanie minulosti. Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska. *Forum Historiae*, roč. 2, č. 1, s. 1–13.
- NAXERA, Vladimír a KRČÁL, Petr (2016a): Obrazy ne-bezpečnosti v projevech slovenských politiků. *Politics in Central Europe*, roč. 12, č. 1S, s. 49–61.
- NAXERA, Vladimír a KRČÁL, Petr (2016b): The Slovak National Uprising as a national treasure? Interpretation and legacy of the SNU in Slovak political discourse and national mythology. *Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, roč. 10, č. 1, s. 83–102.
- RANDÁK, Jan (2008): Historie v současném i budoucím veřejném prostoru – úvaha o dějinách a paměti. *Forum Historiae*, roč. 2, č. 1, s. 14–22.
- SILVER, Daniel (2011): The Moodiness of Action. *Sociological Theory*, roč. 29, č. 3, s. 199–222.

SUMMARY

The aim of this paper is to provide a complex dramaturgical analysis of the celebrations of the 72nd anniversary of the Slovak National Uprising (SNU) that took place on August 29, 2016 in Banská Bystrica, the center of the uprising. The city is also home to the Museum of SNU, and it holds an extensive annual day-long celebration with an accompanying cultural program that often takes place over the course of several days. These celebrations are quite important and intriguing in regard to their significance and annual attendance by Slovak government representatives, who use these celebrations to legitimize their own political ideas.

Data for the analysis was constructed via semi-participant observation of these celebrations. Our analysis has been carried out in two main lines. The first is the line that we will call organizational, and the theoretical-methodological tool for carrying it out will be E. Goffman's dramaturgical analysis. In this line, we will focus on factors such as the technical organization of the event, its security measures, the memorial ceremony, the formal elements of speeches given by attendees, or the actual selection of the speakers themselves. This selection is a certain reflection of the speakers' political capital, which they increase through their presence at such an event. We can label the second line as the line of discursive production. In this context, we will focus on the discourses that are (re)produced and the demands that are legitimized by the individual speakers on the topic of SNU's legacy, i.e. the content of their performances.

If we summarize the conclusions, we may state that the celebrations of the anniversary of SNU play a crucial role in current Slovak politics. From an organizational perspective, the celebrations serve to (re)produce the political statuses of the participants (and primarily the speakers), and at the same time fulfill the premise that state apparatuses should ensure the security of their citizens. As we have already mentioned, although they were mostly symbolic, the security measures were strong due to moral panic and the presence of government representatives. This was reflected mainly in the fact that the security measures became virtually non-existent after the speeches were finished and the politicians departed, as these measures were aimed only at political performers. Even so, we may still claim that these measures fulfilled the expectations of the public.

(In)security was to a strong degree a connecting factor of both lines of analysis, as a number of speeches were aimed at highlighting phenomena that could pose threats. This year it was dominated by topics concerning the issue of political extremism, primarily neo-Nazism and neo-fascism. In this sense, Robert Fico was an exception, as he mentioned extremism only in passing and focused more on the problem that in his view has arisen from the EU's ostracism of Russia. At the same time, he backed up his argument by referring to SNU and the end of the Second World War, which he interpreted (at least in the Slovak context) as the success of the Red Army. By doing so, Fico continued on in the same vein as his speech from the year prior, in which he clearly declared his attitude toward Russia and "enriched" his speech with harsh criticisms of the EU and its supposed dictation, especially in the issue of migration and migration quotas. In this sense, Fico's long-term rhetoric is becoming closer in nature to the rhetoric of a whole score of other V4 representatives, who are joined together by a more or less explicit refusal of Brussels and migrants, who present a fundamental security threat. At the same time, this rhetoric shows a certain degree of adoration of the Kremlin and its international political direction.

TRADIČNÍ DÉMONOLOGICKÉ POVĚSTI CHODSKA A JEJICH KATALOGIZACE*

Kateřina Dobrovolná**

Abstract: *This paper presents the results of fieldwork conducted in 2011 in the Chodsko region, located in West Bohemia, Czech Republic. The fieldwork was aimed at documenting the traditional legends of the Chodsko region and cataloguing them based on the folkloristic index created by Jan Luffer (2014). Fieldwork done on the knowledge of local storytellers of traditional demonological legends was also conducted. The characteristics and classification of chosen legends of the Chodsko region according to Luffer's index of demonological legends is also presented and divided into seven categories. The list of legends is obviously not complete, and for the purpose of cataloguing only a few well-known legends were selected. As regards methodology, semi-structured interviews were carried out with local inhabitants while other legends were taken from literature.*

Key words: *folklore, demonological legends, traditional legends, Chodsko region, fieldwork, demonic beings, folklore indexes.*

*Výzkum byl proveden v rámci řešení bakalářské práce *Pověsti Chodska*, vedené PhDr. Martou Ulrychovou, Ph.D., jež byla obhájena na KSA FF ZČU v Plzni (Dobrovolná 2012).

**Mgr. Kateřina Dobrovolná, Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, dobrka@ksa.zcu.cz.

1. ÚVOD

První odborné katalogy folklorní prózy obecně lze zaznamenat již před více než stoletím, kdy si tzv. finská historicko-geografická škola vytyčila za cíl zkoumat původ a transmisi pohádkových látek. Pro dosažení tohoto cíle bylo zapotřebí shromáždit co nejvíce možných variant folklorních vyprávění za účelem analýzy vývoje jednotlivých pohádkových typů. Nutnou pomůckou se v tomto případě staly pro badatele folkloristické katalogy, podle nichž bylo možné výsledky sběratelské činnosti roztrždit a klasifikovat (Luffer 2014, 17). Katalogů zabývajících se výše uvedeným žánrem – pohádkou – vznikl od té doby nespočet, nicméně katalogy zacílené na pověst v badatelském prostředí scházely, neboť pověst není ze žánrového hlediska tak jednoduché definovat. Když pomíneme zahraniční katalogy a přesuneme se do českých či česko-slovenských badatelských vod, tak až na několik výjimek (Tille 1929; Polívka 1923–1931; Klímová-Rychnová 1963; Kramařík 1957; Daňkovská 1983 atd.), kdy zůstalo spíše jen u návrhů, a katalogy zaměřené na nejrůznější témata zůstaly v několika případech nedokončeny, se jeví Lufferův katalog pro práci s démonologickými pověstmi tím nevhodnějším a nejucelenějším, co se folkloristům v současné době nabízí.

Předkládaný text představuje výsledky terénního výzkumu provedeného v roce 2011 na Chodsku, jež se nachází v části západních Čech. Cílem výzkumu byla především dokumentace tradičních chodských pověstí a jejich katalogizace po vzoru katalogu démonologických pověstí Jana Luffera (Luffer 2014). V neposlední řadě byl v této oblasti proveden etnografický terénní výzkum zabývající se povědomím tamních obyvatel (konkrétně vypravěčů a pamětníků, kteří se jeví v tomto směru nejpovolnější) o chodských tradičních démonologických pověstech (Dobrovolná 2012, 38).

Co se kontextuálních souvislostí týče, je zde nutné alespoň okrajově geograficky vymezit Chodsko a jeho obyvatele. Následuje kapitola přinášející letmý výčet jak badatelského, tak literárně laděného zájmu o tuto oblast, a dále obecná definice, charakteristika a klasifikace vybraných chodských pověstí dle Luffera katalogu démonologických pověstí do sedmi kategorií (1. Člověk a magie. Čarodějnice a povolání spojená s magií, laik používá magii, magické úkony a prostředky, 2. Člověk a osud. Omen, prorocství, předurčený osud, démoni nemoci a smrti, převtělená duše člověka, porušení tabu, dábel, 3. Člověk po smrti. Revenanti a pohřeb, 4. Numinózní jevy. Duchové, přízraky a strašení, 5. Přírodní démoni, domácí duch, démonická zvířata a byliny se zvláštní mocí, 6. Poklady, 7. Parodické pověsti). Výčet pověstí není pochopitelně kompletní, za účelem katalogizace jich bylo vybráno pouze několik nejznámějších a v literatuře nejfrekventovanějších (Dobrovolná 2012, 38).

2. POUŽITÉ METODY

V rámci výzkumu byla využita metoda polostrukturovaných rozhovorů s obyvateli chodského regionu a dále obsahová analýza regionální literatury, z níž byly na doporučení dr. Marty Ulrychové, která má s bádáním v této oblasti bohaté zkušenosti, vybrány zejména publikace autorky Marie Korandové (2004; 2006; 2011), dále pub-

likace Zdeňka Šmída (1987) a Jana Františka Hrušky (1923; 1936). Dle mého názoru zmíněné publikace poměrně dobře sumarizují badatelské folkloristické sbírky zkoumaného regionu.

Na první respondentku mne za účelem provedení polostrukturovaných rozhovorů odkázala dr. Marta Ulrychová, toho času působící na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. Na další dotazované mne již odkazovala (a v několika případech mne k nim dokonce doprovázela) sama respondentka se svým manželem. Rozhovory, jež byly nahrávány na diktafon, probíhaly vždy u dotazovaných doma, v jejich přirozeném prostředí, ve kterém se cítili příjemně. Polostrukturované rozhovory proběhly v Mnichově a Postřekově na Chodsku s celkem sedmi respondenty (čtyři ženy a tři muži) různých věkových kategorií.¹ Z důvodů pořízení snímků různých „strašidelných“ míst vztahujících se k pověstem v této oblasti jsem se však pohybovala mj. v okolí Kdyně, Mrákova, Trhanova, Újezda, Klenčí pod Čerchovem, Tlumačova a Domažlic.²

Respondenti byli dotazováni na „strašidelné“ pověsti, které konkrétně znají, která místa v okolí jejich bydliště jsou podle nich „strašidelná“, či kde se měla přihodit nějaká neblahá nebo zvláštní událost, a v neposlední řadě, jak si někteří z nich představují určité jimi zmiňované démonické bytosti vystupující v pověstech. Rozhovory byly různorodé, neboť starší osoby často odbíhaly od tématu, avšak o to byla rozprava s nimi zajímavější.³ Během rozhovorů bylo použito sondování (probing), konkrétně sondování povzbuzující a rozvíjející (Toušek 2012, 70), aby si dotazovaní mohli snáze vzpomenout na démonologické pověsti (Dobrovolná 2014, 6). Uvedená metoda se při výzkumu takovýchto narativů ukázala být poměrně užitečnou, neboť lidé mnohdy reálně znají poměrně značné množství příběhů, není pro ně však jednoduché si všechny z nich (či jejich detaily) v určité chvíli samovolně vybatvit.

3. GEOGRAFICKÉ VYMEZENÍ CHODSKA

Chodsko, ve smyslu stejnojmenného etnografického regionu, se v minulosti nerozkládalo pouze na území, na kterém se rozkládá dnes. Ve středověku zabíralo širší pásmo, a to od Domažlicka přes Tachov a Bor až po Planou u dnešních Mariánských Lázní, kde tzv. domažličtí Chodové obývali jižní cíp (Jeřábek et al. 2004, 16). Tito Chodové sídlili v jedenácti privilegovaných vsích. Ke vsím horním, tzv. hořejším přínáležel Draženov, Chodov, Klenčí pod Čerchovem, Postřekov a Újezd, ke vsím dolním, tzv. dolčkým spadala Chodská Lhota, Klíčov, Mrákov, Pocinovice, Stráž a Tlumačov. „*Postupem času se však do vsí chodského regionu začaly zahrnovat i okolní obce, jež měly shodné kulturní rysy (například okolí Kdyně, Luženice a Pasečnice), čímž se stal pojem Chodsko poněkud neurčitým*“ (Jeřábek et al. 2004, 18).

¹Totožnost respondentů je uvedena v bakalářské práci (Dobrovolná 2012, 48–85), kdy tyto osoby poskytly písemný souhlas dovolující publikovat celá jejich jména či alespoň příbuzenský a jiný vztah k ostatním respondentům.

²Fotografie jsou k nahlédnutí v příloze bakalářské práce (Dobrovolná 2012, 93–99).

³Kompletní přepis rozhovorů je též k nalezení v bakalářské práci *Pověsti Chodska* (Dobrovolná 2012, 48–85).

Z písemných pramenů se dovídáme o Chodech cca od 14. století (chodské vesnice jsou v privilegii Jana Lucemburského zaznamenány v roce 1325) (Koutná 2000, 6). Název regionu se objevuje ve druhé polovině 19. století v souvislosti s přibývajícím historickým, literárním, národopisným a později i s turistickým zájmem (Jeřábek et al. 2004, 11). Domažličtí Chodové nebyli jediní, kdo strážil hranice proti Horní Falci a Bavorsku. Severně od nich sdíleli tento úkol Chodové příměstí, severněji pak Chodové tachovští (v okolí tří královských hradů Domažlice, Přimda a Tachov) (Jeřábek et al. 2004, 16). Na jihovýchodě strážili část Šumavy tzv. Králováci (Dobrovolná 2012, 3).

Chodové tedy měli za úkol hlídat zemské hranice, které vedly po západním okraji hraničního hvozdu se sousedním územím (Jeřábek et al. 2004, 16). Dbali též na to, aby nedošlo k rozšiřování tohoto území na úkor české země. Za odvedené služby získávali od českých panovníků různá privilegia, např. osobní svobodu (Dobrovolná 2012, 4).

4. PŘEHLED BADATELSKÉHO ZÁJMU O CHODSKO A JEHO VĚDECKÉHO I BELETRISTICKÉHO ZPRACOVÁNÍ

„Sběr lidových podání na Chodsku se časově kryje se zájmem české inteligence o prozaický folklor na přelomu 30. a 40. let 19. století. Chodsko přitahovalo badatele svými specifiky, která byla podmíněna geografickou polohou a s ní souvisejícími odlišnostmi historického vývoje“ (Ulrychová 2005, 635). Chodsko též oplývá určitými specifiky, co se týče pověstí – v rámci tohoto folklorního žánru lze v tomto regionu nalézt typické postavy, jako např. škalníka. V dřívějších dobách zde hojně působili jak profesionální a amatérští badatelé, tak spisovatelé a básníci. Ve srovnání s minulostí se však v současné době Chodsku a jeho výzkumu věnuje již méně osob.

O chodský region se v minulosti obecně zajímaly (ať již z výzkumných či jiných důvodů) mnohé významné osobnosti, jež tento region navštěvovaly či se sem přistěhovaly, patří mezi ně například Georg Leopold Weisel, Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, Alois Jirásek, Antonín Klášterský, anebo se v chodském kraji přímo narodili – Jan František Hruška, Jindřich Šimon Baar, Hana Štěpánková, Jan Vrba, Jaroslav Kramařík aj. (Dobrovolná 2012, 31).

Mezi badatele, kteří zkoumali či zkoumají lidovou kulturu a zejména místní folklor, působící v nedávné době i v minulosti na Chodsku, patří například již zmíněná Marta Ulrychová, popisující mj. masopustní promluvy ve stati *Role „soudce“ v postřekovském masopustu* (Ulrychová 2008), dále sem lze řadit např. Danielu Stavělovou a její studii *Tanec do kolečka na Chodsku – tradice a současnost* (Stavělová 1997, 118) a Miriam Sudkovou-Srncovou, jež se ve své disertační práci věnuje masopustu v obcích Stráž a Nevolice (Sudková-Srncová 2011, 138). Dále se v tomto ohledu chodskou oblastí zabírala např. Hana Štěpánková ve *Zkazkách lidu na Kdyňsku a Domažlicku* (Štěpánková 1931) a Jiří Kajer, který se zajímal především o pohádky a pověsti (Kajer 1932).

Pokud opustíme badatelský zájem a přesuneme se spíše do popularizačně pojatých děl, zjistíme, že zde pověstová tematika není opomenuta např. v díle

Marie Korandové – *Chodské pověsti a legendy* (2004), *Chodové v pověstech* (2006) a *Pověsti a legendy západních Čech* (2011).

Božena Němcová, vlastním jménem Barbora Panklová (1820(?)-1862), vytvořila několik děl týkajících se Chodska. Za pravděpodobně nejznámější dílo týkající se chodské oblasti lze považovat román Pohorská vesnice (1856), ve kterém je reflektována myšlenka ideálního vztahu mezi poddanými a šlechtou a který je napsán v chodském nářečí. Dalším dílem je kupříkladu Karla (1855) a Obrazy z okolí domažlického (1912). Božena Němcová prožila údajně na Chodsku (přesněji v Domažlicích a později ve Všerubech), kam se přestěhovala se svým manželem, jedno z literárně nejproduktivnějších období svého života (Maur 1984, 30).

Karel Jaromír Erben (1811–1870) se taktéž nechal inspirovat chodským regionem pro svou vědecky pojatou i literární tvorbu. Chodsko navštívil ve čtyřicátých letech celkem dvakrát (roku 1842 s ruským slavistou Josifem Maximovičem Bodjanským a v roce 1844, kdy zde pomáhal Palackému s výzkumem venkovských archivů), přičemž si odtud odnesl cenné postřehy o lidových zvycích a mj. zde nashbíral množství lidových písní a pohádek (Maur 1984, 30). Erben se tímto krajem nechal inspirovat například k tvorbě pohádek *Jirka s kozú, Tři dary: ubrousek, slepice a pytel, Hrnecku, vař a Třetí žena* (Ulrychová 2005). V těchto dílech je taktéž užito chodské nářečí.

5. OBECNÁ CHARAKTERISTIKA POVĚSTI

Podle folkloristy Oldřicha Sirovátky plní pověst v rámci prozaických folklorních žánrů odlišnou funkci, než jakou plní pohádka: zatímco pohádka disponuje uměleckou formou, u pověsti se tak stává jen zřídka. V případě pověsti bývá zásadní nejen obsah, nýbrž i vypravěč, jenž se v tomto žánru stává důležitým prvkem. Pověst se dále spokojí s minimem postav a odehrává se v krátkém časovém období. Nevypráví se pouze pro pobavení, nýbrž plní funkci informativní, vysvětlovací a poučnou (Sirovátka 1998, 50).

Pověst má též více společného se skutečností nežli pohádka, a to i v případě, že se jedná o pověst démonologickou, v níž se může objevit např. vodník, čert, divoženka, čarodějnice, pro Chodsko typický škalník, světýlka, španělská zeď, duch Lomikara, Koziny apod., kdy se tyto postavy mohou v některých případech překrývat právě s postavami pohádkovými. Pověsti vyprávějí totiž i o skutečných dílech a místech, kdy se pro větší věrohodnost vypravěč často zmiňuje o konkrétní lokalitě, kde se daná pověst měla odehrát. Tuto snahu o věrohodnost umocňuje mj. v mnoha případech památka na onu událost vázající se k určité lokalitě (obci, městu, kraji...), kde lze dodnes nalézt např. pomníky a sloupy nebo jinou připomínku (ne)šťastných událostí. „*Hdyž stavěli slnici z Tumačova do města, je tomu někdy třicet let, pádli při kopání nad Tumačovem na vápenici a lickýj kostě eště v ní. Tenkrát to s tím Zdanovcem a s tíma vojáky vobžívalo ha vobec dala na tom místě na pomátku nechčasnýjch lidí postavit mučení, kamennýj sloup s vobrazem svatýj Hany. Ten sloup tám stojí podnes*“ (Hruška 1923, 132). Vhodným místem pro lokaci pověsti mohou být také kostely, kapličky, boží muka, hřbitovy, hrady, zámky, lesy, pole, okolí rybníků (Dobrovolná 2012, 10), či naopak městské prostředí, jako parky, sídliště, vysokoškolské koleje, městské bazény či prostředky

MHD (Janeček 2006, 66), které jsou typické spíše pro současnou pověst (nepřesně označovanou jako „městskou legendu“⁴).

5.1. TRADIČNÍ VS. SOUČASNÁ POVĚST

Tradiční pověst se může, s ohledem na její atributy, kdy se např. váže ke konkrétním lokalitám a místům, k nimž bývá připoutána, jevit spíše staticky. V tradičním folkloru obecně se objevovaly v minulosti pohádky a pověsti, u nichž docházelo k transmissi na kupeckých stezkách či prostřednictvím migrace obyvatelstva (Janeček 2007b, 14). Pro pochopení rozdílů mezi tradiční a současnou pověstí postačí vymezení současné pověsti, podle něhož tyto narativy a fámy bývají transmittovány širokým spektrem obyvatelstva a mohou odrážet mj. aktuální společenské a kulturní trendy a normy. Podstatná je též struktura takového příběhu, neboť současná pověst často vůbec neodpovídá tomu, jak lidovou pověst označujeme; po strukturální stránce se jedná např. o humorku, vtip, směs řady žánrů apod. Současné pověsti reprezentují pokus využít tradiční témata v postindustriálním kontextu, neboli si je vypůjčují a nahrazují je kontextem současným (Fine 1992, 2). Texty tohoto typu mohou být přenášeny jak orální cestou, tak prostřednictvím sociálních sítí a internetu obecně, kde jsou pak často označovány jako tzv. hoaxy neboli nepravdivá tvrzení či poplašné zprávy (Dobrovolná 2014, 19). Povětšinou si současná pověst vystačí jen s pouhým výčtem svých nejtýpějších a nejznámějších syžetů, popřípadě je definována svým vymezením se od jiných folklorních žánrů („*ve folkloristice populárním již od dob bratří Grimmů*“) (Janeček 2007a, 10). Současné pověsti (contemporary legends), často také známé jako městské legendy (urban legends), moderní pověsti (modern legends), pověsti-fámy (rumor legends) (Hložková 2001, 176) se vyznačují především následujícími charakteristikami: aktérem příběhu je zpravidla jedinec, který je definován velmi vágně – „známý kolegy z práce“, „kamarád kamaráda“, případně je vyprávěčem konstatováno, že o dané události „psali v novinách“ (Fine a Rosnow 1976, 97). Zvláště v anglosaské folkloristice je z těchto příčin často užíváno označování zmiňovaného žánru jako „foaftales“ neboli narací, jejichž aktéra nazýváme *foaf* – „friend of a friend“ – „kamarád kamaráda“. Jedná se tedy zpravidla o hypotetickou postavu, jíž se připisuje děj a která bývá zároveň posluchači pověsti vzdálena většinou dalšími dvěma prostředníky (Janeček 2007a). Dále vyprávěč neopomíná zdůraznit, že se jedná o skutečný příběh. Historika nadále obvykle obsahuje varování, morální či poučení a mívá v závěru výraznou pointu (Dobrovolná 2014, 10). Dalším typickým rysem současných pověstí je fakt, že v jejich transmissi hraje pohlaví, věk, vzdělání, sociální postavení, bydliště apod. jen nepatrnou roli (Janeček 2006, 323).

I přes určité rozdíly, ať již ve způsobu transmise či v jejich charakteristice, však mohou v případě démonologických pověstí tradiční a současná pověsti částečně splývat a jejich hranice se místy rozostřují. Za současnou démonologickou pověstí lze totiž v některých případech považovat i pověsti věnující se dávným událostem, či příběhy s archaickými rysy, kterým může být v současné době uvěřeno (Pohunek 2015, 15). Zcela ostrá hranice tak nemůže být ani mezi „tradičními“ a „moderními“ démonickými bytostmi, neboť např. duch může vystupovat jak v tradičním, tak

⁴Vysvětlení lze nalézt v diplomové práci (Dobrovolná 2014, 11–12).

v současném folkloru. V tomto ohledu lze sledovat mj. i proměnu či staticnost lokalit, kde se démonologické pověsti odehrávají. Z výzkumů odborníků zabývajících se touto problematikou je patrné, že některá místa, na nichž se v tradičních pověstech odehrávaly děsivé příběhy, zůstala až na některá technická vylepšení víceméně stejná. Zůstal kupříkladu hřbitov, les, opuštěná cesta, ale vytvořila se též místa nová, jako třeba kinosál, prostředky MHD, vysokoškolská kolej atd. (Janeček 2006, 66).

6. KLASIFIKACE TRADIČNÍCH POVĚSTÍ

Tradiční pověsti bývají zpravidla děleny na etiologické, historické a démonologické. Do pověstí etiologických lze řadit pověsti o vzniku míst a jejich pojmenování, do historických pověstí příběhy o osudech kulturních míst a do démonologických pověstí patří pověsti o numinózních silách působících v určitých lokalitách (Luffer 2014, 8–9). Někteří autoři slučují první dvě skupiny a nazývají poté tyto pověsti obecnějším pojmem – kulturněhistorickými pověstmi (Sirovátka 1998, 54). I při tomto rozdělení se však objevuje překrývání těchto skupin, a to zejména u pověstí etiologických, které mohou spadat svým obsahem a povahou jak do pověstí historických, tak démonologických.

Etiologické pověsti jsou tedy pověstmi o vzniku míst a jejich pojmenování, o nevysvětlitelných jevech a úkazech a žádající si vysvětlení prostřednictvím mytologického myšlení, kdy původcem nějakého nevysvětlitelného úkazu není fyzikální děj, ale personalizovaný původce (Luffer 2014, 9).

Historické pověsti obvykle reflektují přírodní či historické události a mnohdy se zaměřují také na konkrétní postavu z historie. „*Tyto pověsti se nesnaží popsat fakta, jež se udála v minulosti, snaží se spíše přiblížit dobovou mentalitu lidí pocházejících z rozličných sociálních vrstev*“ (Dobrovolná 2012, 11). Nevypovídají tedy ani tak o přesných historických událostech, jako spíše o tom, co pokládali lidé v minulosti ve své době za důležité a významné. Podle Hermanna Bausingera se jedná o dějiny viděné zdola, tzn. viděné prostým člověkem v minulosti (Bausinger 1968, 182).

Démonologické pověsti, na něž se tento text zaměřuje, odrážejí zkušenost s nadpřirozenými silami. Na rozdíl od historických nejsou démonologické pověsti tolik fixované na písemné prameny a nemusejí mnohdy ani sahat do dávné minulosti, naopak se v nich mohou objevovat události zcela nedávné. Bývají formulovány jako memoráty s individualizovaným dějem, ale též jako mezinárodně ustálené syžety, které způsobují jejich podobnost s pohádkami (Luffer 2014, 12).

7. KATALOGIZACE DÉMONOLOGICKÝCH POVĚSTÍ

V rámci tohoto textu budou vybrané chodské pověsti katalogizovány dle katalogu Jana Luffera (2014), jenž třídí 737 typů pověstí do sedmi skupin:

1. Člověk a magie. Čarodějnice a povolání spojená s magií, laik používá magii, magické úkony a prostředky

2. Člověk a osud. Omen, proroctví, předurčený osud, démoni nemoci a smrti, převtělená duše člověka, porušení tabu, ďábel
3. Člověk po smrti. Revenanti a pohřeb
4. Numinózní jevy. Duchové, přízraky a strašení
5. Přírodní démoni, domácí duch, démonická zvířata a byliny se zvláštní mocí
6. Poklady
7. Parodické pověsti

Toto Lufferovo řazení funguje na základě promyšleného systému: začíná u člověka a jeho činnosti, dále popisuje jevy, které mohou ovlivňovat lidský osud, pokračuje zemřelým člověkem, numinózními jevy, jež jsou podobné předchozí skupině věnující se revenantům, navazuje bytostmi, žijícími spíše mimo lidské osídlení, pokračuje poklady, tzn. kategorií, která je blízká charakteru historických pověstí, a končí parodickými pověstmi, které parodují kontakt s nadpřirozenem, avšak samy stojí mimo něj (Luffer 2014, 44–45).

V textu jsou u jednotlivých Lufferových kategorií uvedeny konkrétní příklady démonologických pověstí z Chodska. Názvy, verze a varianty pověstí byly pro tento účel sjednoceny dle názvů uvedených v publikacích Marie Korandové, Zdeňka Šmída či Jana Františka Hrušky, protože se liší ve většině případů jen minimálně, bylo by tudíž v tomto případě zbytečné vypisovat všechny různorodé názvy dle různých autorů. Zdůrazňuji, že se nejedná o kompletní výčet chodských démonologických pověstí, nýbrž jen o ukázkou vybraných pověstí (Dobrovolná 2012, 13) pro názornost, jak lze aplikovat katalogizaci démonologických pověstí z vytyčené oblasti na Lufferův katalog.

Číslice, kterou začíná každá jednotlivá kategorie, označuje vždy jednu ze sedmi hlavních skupin Lufferovy typologie (1. Člověk a magie, 2. Člověk a osud atd.). Písmeno uvedené za číslicí značí podskupinu Lufferova katalogu (1.A – Povolání spojená s magií a nadpřirozenými schopnostmi, 1.B – Laik používá magii atd.), na což navazuje další, podrobnější dělení, které je označeno opět číslicí (1.A.5 – Nahá žena, 1.A.10 – Zvířecí podoba, 1.A.15 – Čarování se dědí v rodině atd.), což znamená pořadí v rámci podskupiny (Luffer 2014, 44). Pod některými ukázkami pověstí se nachází též výňatek z rozhovoru s respondenty, pokud se zrovna týkal tématu.

Následující ukázkou chodských pověstí a jejich zařazení do katalogu Jana Luffera by měly mj. posloužit jako praktický návod, jak lze s takovými typy textů nakládat. Lufferův katalog se jeví pro tuto činnost vhodnější, než tomu bylo u katalogizace současných pověstí o etnických menšinách a „těch druhých“ během mnou prováděného odlišného výzkumu o dva roky později za pomoci katalogu Jana Harolda Brunvanda (Brunvand 2001; Dobrovolná 2014, 70), kdy se tento Brunvandův katalog ukázal být nedostačujícím. Lufferův katalog se jeví obsáhlejším a tím pádem zachycujícím větší škálu jednotlivých pověstí.

Pověsti se v některých případech svými syžety překrývají a mohou tím pádem náležet do více skupin najednou.

O Roblovi

„Člověk nařídí duchům vykonat nějakou práci, aby se jich zbavil: kydat hnůj / vybrat kameny z pole / přebrat jáhly vysypané do vody. Majitel černé knihy se vrátí (díky předtuše dřívě, než původně chtěl) a odvolá duchy čtením pozpátku“ (Luffer 2014, 68–69).

Robl byl žnec, který měl dohodu s pekelnými mocnostmi. Údajně byl sedlákem v Klenčí. Roblova žena chtěla svému manželovi jeho čáry překazít, protože si přála, aby s ní lidé z okolí opět začali komunikovat. Jednoho dne, když šel Robl do kostela (chodil tam pouze kvůli prosbám své ženy, sedal si však zády k oltáři, a musel si tudíž brávat z domova vlastní židli), začala jeho žena hledat cokoliv, co by mělo co dočinění s kouzly. Našla černou knihu, začala ji číst a tím přivolala nespočet čertů. Tímto aktem zřejmě pekelnou knihu poškodila. Robl tak přestal provádět svá kouzla. Robl poznal, že nastal jeho čas a oběsil se na řemeni od kalhot (Šmíd 1987, 122–127).

Žnec obecně mohl poroučet mj. i počasí a nechával za sebou v obilí kruhy, nebo pruhy popáleného obilí s prázdnými klasy (Korandová 2006, 111).

- 1.A.290 *Nepovoláné čtení z černé knihy*

- 1.A.300 *Zaklínač poroučí bouřkovým mračnům*

Respondentka A: „[...] *Když se jede tady [...] na Horšovský Týn, tak to nevím, k čemu to přisoudit, ale tam je na pravý straně, tam je vždycky obilí, a tam jsou vždycky úplně položený fleky, který prostě vždycky padnou, je to na určitým místě, a kdo to dělá?*“

O jednom zbojníkovi

Prunykirgl byl zastřelen na dálku myslivcem, jenž zaprodal svou duši Zelenému lovcí proto, aby Prunykirgla zabil (Šmíd 1987, 22).

- 1.B.65 *Lovec používá magii, aby zasáhl jakýkoli cíl*

O zamilované Mance

Manka sloužila na trhanovském zámku a Lomikar tam po nocích strašil (Šmíd 1987, 91).

- 2.A.85 *Různé zvuky v domě*

- 3.A.10 *Krutý pán*

Mory moroucí

Můra mívá srostlé obočí, jeho/její duše ve spánku opouští tělo a moří lidi (Korandová 2006, 114).

- 2.D.15 *Zvířecí podoba* – 2.D.70 *Různé pověřecné úkony proti můře*

Divné žínky a jejich král

„Divné žínky se dělily na černé a bílé, ale všechny byly ošklivé, mstivé a zlé. Měly chlupaté tělo, hlavu jako věrtel, oči co kola od vozíku a velikánské nohy patami dopředu“ (Korandová 2004, 9). Postřekovští pohůnci se divným žínkám chtěli údajně pomstít za jejich zlomyslné chování, a tak když jedna z nich prala plenky a poté je dala schnout, pohůnci přišli a rozházeli jí je, až byly opět špinavé. Rozhněvaná divná žínka přiběhla a zaklela je, aby do roka a do dne nikdo z nich neměl

rýmu. Chlapci se tomu přirozeně zasmáli, ale když se jim po roce, kdy se nemohli vysmrkat, kašlali, teklo jim z očí a píchalo je na prsou, konečně vysmrkatí mohli, byli nakonec rádi (Korandová 2004, 10).

Dále jsou žínkami ohrožovány šestinedělky, kdy jsou jimi lákány ven a jejich dítě je tím pádem ohroženo (Korandová 2004, 9).

- 5.A.50 *Divá žena žádá člověka o jídlo nebo oděv* – 5.A.140 *Divá žena vymění lidské dítě zanechané bez dozoru*

- 2.E.200 *Šestinedělka ohroží sebe, když vyjde předčasně z kouta* – 2.E.210 *Démon láká šestinedělku z kouta*

Vojancký soud

Tento děj je zasazen do chodského Tlumačova do dob, kdy „*eště ležívali tu hu nás po vsích vojáci*“ (Hruška 1923, 131). Jednoho dne se při této události kvůli nedbalosti hlídajících vojáků ztratila vojenská pokladnice. Vojenský soud vyřkl ortel: Za trest musí se zavázanýma očima všech devět nebo dvanáct (v knize není uveden přesný počet vojáků) skákat přes vápenici s vyhašeným vápnem do té doby, než tam všichni popadají. Nedostalo se jim dle pověsti ani křesťanského pohřbu. Za tímto neštěstím stál údajně Zdanovec, sedlák, u něhož měli tito vojáci pokladnici schovanou. Nemohli mu ovšem dokázat, že ukradl pokladnici zrovna on. Když si však Zdanovec uvědomil, co způsobil, odvezl pokladnici na voze s hnojem a zakopal ji na poli. Celý život se trápil a po smrti chodil černý, neboť zemřel v hříchu. Byl spatřen mj. za vsí Mrákov jedním mužem, který zvolal: „*Chval každýj duch Hospodina!*“ (Hruška 1923, 132). Zdanovcův duch poté zmizel.

- 3.A.5 *Vrah*

- 3.A.35 *Zloděj vojenské pokladny*

- 4.A.10 *Neobvyklá mužská postava*

Respondentka D: „*Jo a já jsem totiž, z toho Tumačova pocházím [...] ale tam byla taková, že u těch Zdanovců, v té době, co jsem já už byla holka, tak už byli jenom takoví manželé, takoví padesátníci, protože ty neměli děti a měli tam nějakého pacholka a tam se říkalo vo tom, že právě při těch napoleonských válkách, že tám přišli vojáci a tam se usídlili u nich, jako tam měli tu pokladnu a prostě ten hlavní štáb, jo, ty vojáci, a voni potom nějaký to měli přes noc nějaký vojáci jako hlídat, tu pokladnu. No a von ten sedlák byl takový tuze lakomej, a tak prostě v noci jim to ukrad a zakopal to někam do hnoje, a potom, že to jako vyveze pryč. No, a když ten kaprál teda zjistil, že je to ukradený, ta pokladna, tak nechal vykopat za školou, za tím Tumačovem jámu, dal tam vápno hasit a zavázal jim voči a voni museli přeskakovat, takže tam vlastně napadali. No a voni potom byli prokletý tím, že vždycky se tam v noci [...] potom se říkalo, že se ta maštal a ty chlívý, kde se to zjevovalo, že se to nesmí celou generaci prostě rozbourat. No a takže tenkrát ještě za mě se říkalo, že ty starý chlívý jsou ještě z té doby. No a že se tam vobjevovaly nějaký vohnivý takový sudy přes to.*“

O kamenné míse

Na Chodsku i jinde v příhraničních oblastech bývá v pověstech poměrně obvyklá zmínka o sedlácích, případně dalších osobách, kteří posouvali hraniční mezníky směrem do oblastí sousedních zemí (v případě Chodů do Německa); jejich duchové

podle pověstí po smrti chodí v rozličných podobách a volají: „*Kam ho dám?*“ a vysvobodit je může jen člověk, který jim odpoví: „*Dej ho tam, kde jsi ho vzal*“ (Luffer 2014, 115).

Jedna z verzí této pověsti líčí posouvání mezníku samotným Lomikarem, který se rozhodl zhotovit mezník ve tvaru mísy (Šmíd 1987, 78–82).

- 3.A.25 *Zloděj s mezníkem zjevuje vinu*

Siročí peníze

Člověk po smrti požaduje nápravu svého provinění, holí lidi na hradě, dokud mu někdo neřekne „*Zaplajt Pámbů!*“ (Hruška 1923, 39).

- 3.A.30 *Zloděj vyjevuje vinu a žádá nápravu*

Světýlka

V chodském nářečí světýlka, jindy povětšinou bludičky či světélka, se přirozeně nevyskytují jen v chodském regionu, pro tuto lokalitu jsou však typické. V lidovém podání jsou světýlka duše nekřtěňátek, tzn. dětí, které zemřely při porodu nebo těsně po něm, a nemohly být tím pádem pokřtěny. Nebo to mohou být duše lidí, kteří zahynuli v bažinách či duše čarodějnic. Světýlka se mohla vyskytovat jak v bažinách, tak v lesích, lukách, na bývalých bojištích či na venkovských hřbitovech. Podle některých verzí pověstí mají dobrého a poctivého člověka dovést k pokladu, hříšného člověka naopak do bažin. Mnohdy prý také pronásledují lidi až do jejich domovů a nejráději mívají jejich sledování v noci skrze okno (Dvořák 2008, 138–139).

- 4.A.65 *Světélka*

- 4.C.5 *Duch nekřtěňátka* – 4.C.60 *Světélka zatíží vůz*

Respondentka D: „*Já akorát teky vím, že naše bába, jestli si to vymyslela nebo ne, má bába říkala, že jednou z Mrákova šel její táta. A samozřejmě to, vono se to už potom tradovalo někde jindě. A tam mezi Tumačovem a mezi Mrákovem je potok a tam byly takový behýnka, samozřejmě, že tam byly světýlka. No, ale to víš, náš, že prej ten pradědek teda, že byl tuze takovej teda drobněj a že se dost bál jako těch strašidel. A že šel z toho Mrákova a protože už se taky rád napil, tak šel z hospody drobet dýl a že najednou slyšel za sebou ,Tomši, Tomši, Tomši [...]‘, von se teda Tomeš jmenoval. No, tak von se dal do běhu a vono to furt bylo „Tomši! Tomši! Tomši! Tomši! (rychle)“ a příběh domů na dvůr, no a mušel k pumpě, no tam holt se svlík, no, drobet to zacáral, protože se tuze bál. Ale von totiž měl manšestrový kalhoty, když šoupne, tak je to „Tomši, Tomši, Tomši [...]“, a čím šel rychlejš, tím to za ním utíkalo „Tomši! Tomši! Tomši! Tomši! Tomši!“ [smích].“*

Tento příběh vyprávěný respondentkou může být dále zařazen do parodických pověstí, do poslední Lufferovy kategorie.

- 7.B.20 *Zvuk vystraší*

Dušičky z vočísce

V dalších pověstech se praví, že v Mrákově dříve žila jedna stará žena, která měla okna domu obrácená ke hřbitovu. Jedné noci, zrovna té před Dušičkami, se jako obvykle modlila a najednou prý zaslechla líbezný zpěv, jaký nikdy předtím neslyšela. Poznala, že zpěv jde ze hřbitova a že jej vydávají duše, které přecházejí z očištky do

nebe. Rodiče malým dětem rozmlouvali chození ven v tuto dobu a říkalo se: „*Ty dva večery, stěhujou se dušičky z vočišce do nebe* [...] *žádnýj jim nemá překážet*“ (Hruška 1936, 30).

- 4.A.110 *Lidské hlasy*

Španělská zeď

Španělská zeď se tvořila prý nejčastěji v noci, nejlépe v mlze, když lidé odněkud putovali. Nejčastěji z hospody. Mnohokrát se tito opozdilci rozhodli u zdi do rána přespát, neboť zeď jim připadala velmi dlouhá (Šmíd 1987, 140).

- 4.A.150 „*Španělská zeď*“

Divoká honba

Divoká honba je jedním z nejrozšířenějších motivů v horských oblastech. „*Horší byli lovci podřízení: nechutná chamrad hejkalů, duchů, neviditelných vozů, bezhlavých koní a koňských hlav, sumárně zvaná divoká honba*“ (Šmíd 1987, 24). Dle pověstí honili po lesích, přejížděli a okrádali obyvatele kraje, do kterého vtrhli, sem tam někoho ukopali, ušlapali, utrkali či dotyčného zbláznili (Šmíd 1987, 24).

- 5.A.210 *Hluk letící lesem* – 5.A.230 *Člověk zavolá na divokou honbu*

Hdyž byjvali hu nás obrí

Obr z Čerchova měl ženu a děti. Jeho žena chtěla jednoho dne sebrat do zástěry lidské děti a dobytek, aby z nich měli její potomci miniaturní hračky, lidské děti jí však nabídlý pečené brambory, které přijala a odešla (Hruška 1923, 147–148).

- 5.A.375 *Hračka obrů*

Kříšťánkové a jiní strážci majetku

V chodských pověstech se často uvádí, že když dala matka dětem misku mléka s nadrobeným chlebem a odešla pracovat na pole, po práci nacházela s dětmi u misky také hada hospodářička, který měl do domácnosti přinést štěstí a ochránit majetek v matčině nepřítomnosti (Korandová 2004, 14–15).

- 5.D.10 *Had hospodář*

- 5.D.85 *Had pije s dítětem mléko*

- 5.E.40 *Had s korunkou*

O Brychtech

Rod Brychtů byl dle pověsti původem z Bavorska, cítili se však být více Čechy. Bydleli v Postřekově a každý je znal jako lupiče, avšak brali prý jen bohatému obyvatelstvu (Korandová 2006, 25). Jedna verze pověsti praví: Jeden z Brychtů se chtěl oženit s jistou Dorotou, která byla ve službě ve mlýně u Klenčí. Dorota však byla zamilovaná do jiného, a to do Honzy, jenž pocházel z Klenčí. Brychta ho zavraždil, když se Honza vracel domů od Doroty. Následoval boží soud, což znamenalo, že uprostřed návsi byly umístěny dvě židle, na nich bylo položeno prkno a na prkně ležel nebožtík (Honza). Každý podezřelý musel přistoupit a dotknout se nebožtíkovy rány. Stále se nic nedělo, až nakonec přišel na řadu Brychta. Jakmile se prý rány dotkl, vytryskl proud krve, zvedl se vítr a zazvonil zvon na kapliče (Šmíd 1987, 30). Brychtové měli tehdy slíbit místním, že pokud je ušetří, nechají

jim část pokladu ukrytého mimo jiné také v podzemních chodbách. Dle pověsti se jim nakonec podařilo uprchnout a potomci Brychtů již více neloupili a byli poctiví (Šmíd 1987, 32).

S potomky rodu Brychtů byl v rámci výzkumu proveden rozhovor. V úvodu některých verzí pověsti se uvádí, že než byl Dorotín milý zavražděn mladým Brychtou, spatřil v Šindelářovic koutě stařenu, jak přede, což znamenalo předzvěst smrti (Šmíd 1987, 28).

Respondentka D: „*A jinak takhle ty, co napsal Baar a ten Kajer, tu přadlenu, tudle nahoře na těch [...] Jo, jo, Hanzlův kout, já vim, že se to, v Tlumačově se taky říkalo z Hanzlova kouta do bouřky, no, to, to je pravda. A tam seděla na nákyh placatym kameni přadlena a měla to vřetenno. Takový náký vřetenno, a že prej komu se zjevila, tak ten, že prý brzy jako umřel.*“

- 2.A.25 *Ženský přízrak*

- 2.E.185 *Vražda vyjde najevo*

- 6.A.50 *Poklad vzniklý z nelegální činnosti*

- 6.A.60 *Chycený zbojník se vyplatí pokladem*

Respondentka C: „*Tak potom všichni chlapci mušeli jít [...] A až přišel ten Brychta, to je pověst, tak vytryskla ta krev. A voni ho chtěli vodsoudit a von jim řek, že když ho nechají, tak že vysází z toho Postřekova nebo z toho Klenčí, jestli řekli tři řady těch tolarů nákyh, aby ho vosvobodili. Protože to, tuti Brychtové, to teda byli ti loupežníci, a ti táhli, přepadávali jako tuti lidi [...] Pašovala se sůl a tabák z Německa. Vono se říkalo, že přepadávali tuti Brychtové ty lidi, a proto byli teda bohatý teda, no. Hele, jak jako se říká, že ještě furt ta Brychtujc, furt říkají, že tu náká ta chodba je, protože náš děda, když dělal v tom Stříbře, tak potom tu měl toho proutkaře, a když ho ved, tak ten furt turdil, že tady takle jako drobet tudle vocaď, spíš až někam k Šindelářom, nebo co, a že by tu ta chodba měla být.*“

Poklad

Tento příběh se měl údajně přihodit v Chodově (Korově) na Velký Pátek. Právě v tento den se otevírají hory s poklady. Místní sedláci si řekli, že půjdou zkusit štěstí. Poklad skutečně našli, ale seděl na něm černý kocour a žádal po někom jako protislužbu duši. Na tento obchod přirozeně sedláci nechtěli přistoupit, tudíž si vybrali obecního pastýře, kterého prý bude nejméně škoda. Když pastýř spatřil černého kocoura, věděl, o co běží a zvolal: „*Ježíš Maryjá, mně ne, mně ne!*“ (Šmíd 1987, 137). Kocour prý zmizel a sedláci pastýřovi děkovali, že jim z toho nakonec taktó pomohl.

- 6.A.10 *Poklad v podzemí*

- 6.C.90 *Zvířecí přízrak vystraší nebo odvede pozornost*

- 6.C.105 *Duchové si vybírají mezi hledači obět*

Kodovckýj Blaník

Děvečce v této verzi pověsti uteklo prase, ona za ním běžela a viděla ho zmizet ve skále pod Čerchovem. Následovala ho a ve skále spatřila svatováclavské vojsko i s koňmi, stříbrem a zlatem. Ve chvíli, kdy i s prasetem odcházela, jeden z vojáků jí do zástěry vyklopil jednu lopatu kobylinců; ona je ze zástěry vysypala a běžela domů, kde si všimla, že má zástěru celou od zlata a stříbra. Spěchala tedy zpět

ke „Korovcké“ skále, ale po zlatě a stříbře, natož po vchodu do skály, ani náznak (Hruška 1923, 122).

- 6.B.40 *Strážce obdaruje člověka pokladem*

8. ZÁVĚR

Cílem studie bylo zachytit v literatuře frekventované pověsti Chodska a pokusit se je začlenit do Lufferova katalogu démonologických pověstí z roku 2014 sestávajícího ze sedmi hlavních kategorií (1. Člověk a magie. Čarodějnice a povolání spojená s magií, laik používá magii, magické úkony a prostředky, 2. Člověk a osud. Omen, proroctví, předurčený osud, démoni nemoci a smrti, přetělená duše člověka, porušení tabu, dábel, 3. Člověk po smrti. Revenanti a pohřeb, 4. Numinózní jevy. Duchové, přízraky a strašení, 5. Přírodní démoni, domácí duch, démonická zvířata a byliny se zvláštní mocí, 6. Poklady a 7. Parodické pověsti). V závěru textu jsou též představeny popis a výsledky terénního výzkumu, v jehož rámci byl zjišťován současný stav povědomí chodských obyvatel (konkrétně vypravěčů a pamětníků) o tamních démonologických pověstech.

Katalogizace vybraných chodských pověstí měla za úkol posloužit především pro demonstraci začleňování pověstí do katalogu Jana Luffera. Lufferův katalog se jeví pro tuto činnost adekvátním, rozhodně vhodnějším, než tomu bylo během katalogizace současných pověstí o etnických menšinách u mnou prováděného odlišného výzkumu za využití katalogu Jana Harolda Brunvanda (Brunvand 2001; Dobrovolná 2014, 70), kdy se Brunvandův katalog ukázal být v této oblasti nedostačujícím. Lufferův katalog je obsáhlejší a tím pádem může zachytit větší škálu jednotlivých pověstí, podobně jako např. *Motif-index of folk-literature* autora Stitha Thompsona.

Během terénního výzkumu vyšlo najevo, že již ani tamní vypravěči nejsou příliš znalí démonologických pověstí a bytostí v nich vystupujících. Některé syžety dotazovaným sice útržkovitě známy byly, avšak další podrobnosti k nim již nikoliv. Je tedy zřejmé, že lokální orální tradice se s postupem moderní doby a s ní souvisejícím rozvojem mediálních prostředků (internetu a televize) vytrácí. Respondenti se odkláněli od tématu numinózních pověstí a přecházeli k událostem spjatým s každodenním životem na Chodsku, konkrétně k tématům týkajícím se literatury, pokrmů, popřípadě k vyprávění příběhů, které nelze řadit k démonologickým pověstem, či ke vzpomínání na dávné události a k různým slavnostem v regionu.

Považuji za vhodné provést na Chodsku podobný výzkum týkající se pověstí současných, aby bylo zřejmé, zda i v této oblasti převládají v žité každodennosti spíše současné pověsti tak, jak se tomu děje i v jiných oblastech.

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATURA

- BAUSINGER, Hermann (1968): *Formen der „Volkspoesie“*. Berlín: E. Schmidt.
- BRUNVAND, Jan Harold (2001): *Encyclopedia of Urban Legends*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- DAŇKOVSKÁ, Drahomíra (1983): Pověsti Podbrdsko. *Vlastivědný sborník Podbrdsko* 24, s. 5–85.
- DOBROVOLNÁ, Kateřina (2012): *Pověsti Chodska*. Bakalářská práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- DOBROVOLNÁ, Kateřina (2014): *Verbalizace ohrožení ve veřejném prostoru v neformálně transmittovaných textech*. Diplomová práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- FINE, Gary Alan (1992): *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- FINE, Gary Alan a ROSNOW, Ralph (1976): *Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay*. NY: Elsevier-North-Holland.
- HLŮŠKOVÁ, Hana (2001): Moderné povesti – k doterajším výsledkom ich štúdia v zahraničnej folkloristike. *Slovenský národopis*, roč. 49, č. 2, s. 174–181.
- JANEČEK, Petr (2006): *Černá sanítka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice*. Praha: Plot.
- JANEČEK, Petr (2007a): Současné pověsti a jejich výzkum v moderní folkloristice. *Český lid*, roč. 94, č. 3, s. 305–322.
- JANEČEK, Petr (2007b): *Černá sanítka: Druhá žeň*. Praha: Plot.
- JEŘÁBEK, Richard, MAUR, Eduard, ŠTIKA, Jaroslav a VAŘEKA, Josef (2004): *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky.
- KAJER, Jiří (1932): *Chodské pohádky*. Plzeň: Mladá stráž.
- KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Dagmar (1963): Katalog lidové prózy Nové Lhoty na Hornácku. *Český lid*, roč. 50, s. 213–230.
- KOUTNÁ, Jana (2000): *Historie domažlických Chodů*. Domažlice: Svazek obcí Chodská liga.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav (1957): Klasifikace látek českých antifeudálních pověstí. *Československá etnografie*, čoc. 5, s. 327–332.
- LUFFER, Jan (2014): *Katalog českých démonologických pověstí*. Praha: Academia.
- MAUR, Eduard (1984): *Chodové: historie a historická tradice*. Praha: Univerzita Karlova.
- POHUNEK, Jan (2015): *Stíny mezi stromy. Extravilán v současných pověstech*. Praha: Národní muzeum.
- POLÍVKA, Jiří (1923–1931): *Súpis slovenských rozprávok I.–V*. Turčianský Sv. Martin: Matica slovenská.

- SIROVÁTKA, Oldřich (1998): *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a české literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR.
- STAVĚLOVÁ, Daniela (1997): Tanec do kolečka na Chodsku – tradice a současnost. *Národopisná revue*, roč. 7, č. 3–4, s. 118–123.
- SUDKOVÁ-SRNCOVÁ, Miriam (2011): *Masopust v obcích Stráž a Nevolice*. Disertační práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, Hana (1931): *Zkazky lidu na Kdyňsku a Domažlicku*. Praha: Novina.
- TILLE, Václav (1929): *Soupis českých pohádek I*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- TOUŠEK, Laco (2012): Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie. In: Hirt, Tomáš a kol.: *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, s. 25–106.
- ULRYCHOVÁ, Marta (2005): Prozaický folklor na Chodsku. In: Dudák, Vladislav a kol.: *Český les: příroda – historie – život*. Praha: Baset, s. 635–640.
- ULRYCHOVÁ, Marta (2008): Role „soudce“ v postřekovském masopustu. In: *Genius loci českého jihozápadu IV: sborník z konference konané 24.–25. 10. 2007 ve Studijní a vědecké knihovně Plzeňského kraje*. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje a Katedra českého jazyka a literatury ZČU v Plzni, s. 63–72.

PRAMENY

- DVOŘÁK, Otomar (2008): *Démonické pasti*. Praha: Nakladatelství XYZ.
- HRUŠKA, Jan František (1923): *Na hyjtě. I. díl: Chodské pohádky*. Praha: Československá akciová tiskárna.
- HRUŠKA, Jan František (1936): *Na hyjtě. V. díl: Chodské pohádky*. Praha: Vyšehrad.
- KORANDOVÁ, Marie (2004): *Chodské pověsti a legendy*. Plzeň: NAVA.
- KORANDOVÁ, Marie (2006): *Chodové v pověstech*. Plzeň: NAVA.
- KORANDOVÁ, Marie (2011): *Pověsti a legendy západních Čech*. Plzeň: NAVA.
- ŠMÍD, Zdeněk (1987): *Dudáci a vlčí hlavy*. Plzeň: Západočeské nakladatelství.

SUMMARY

Generally speaking, the first indexes of folk prose date back more than a century, when the Finnish historical-geographic school was researching the origin and transmission of folktale themes. For this activity, it was necessary to collect the highest number of possible variants to analyze the development of various folktale types. Folklore indexes served as an essential tool for researchers in this case, according to which the results of the researcher's activity can be categorized and classified (Luffer 2014, 17). Countless numbers of indexes dealing with the aforementioned genre – folktales – have originated since then, but indexes dealing specifically with the genre of folk legend were absent in academia. This is because legends are not, from a genre perspective, as easy to define as folktales. When we leave foreign indexes aside and move to the Czech and Czech-Slovak field, apart from a few exceptions (in some cases only proposals for catalogs on various topics, see Tille 1929; Polívka 1923–1931; Klúmova and Rychnová 1963; Pourová 1963; Kramařík 1957; Daňkowská 1983 etc.), Luffer's catalogue proves to be the most convenient for working with demonological legends.

The text presents the results of ethnographical fieldwork conducted in the Chodsko region, located in West Bohemia, Czech Republic. The aim of the fieldwork was to document the traditional legends of the Chodsko region and catalogue them according to Jan Luffer's index. In this area, field research on the local population of Chodsko (specifically storytellers and contemporary witnesses who appeared most qualified) and their knowledge of traditional demonological legends was also conducted. Next, the paper presents the definition, characteristics and classification of selected legends of the Chodsko region based on Luffer's index of demonological legends divided into seven categories. The list of legends is not complete, and for the purpose of cataloging only a few well-known legends were selected. Methodologically, semi-structured interviews with local Chodsko inhabitants were carried out while other legends were drawn from literature. The text briefly describes my fieldwork in the Chodsko region, where I reached the conclusion that even local narrators are not familiar with demonological legends. It would be appropriate to undertake similar research in this area to find out if the local population is more familiar with contemporary legends than the traditional ones in this research. This text could help future researchers interested in studying the folklore of West Bohemia.

O LESNÍ SPIRITUALITĚ

Kristýna Šebianová*

Abstract: *Many theses have been written about perceptions of nature. Themes about natural aesthetics, its perception and forest mythology are still interesting topics today, as well as discussion about positive effects on human health during recreation in the natural environment. A symbol of a tree has been an archetype since ancient times. It could be perceived as the World tree, the Life tree, even as a home for animistic creatures and gods. Nowadays, we can say that religion is disappearing from our lives. But, is it really true? Various beliefs in supernatural powers and mysticism are typical of contemporary society. The perception of mysticism and perception of the nature (forest) relate to each other. The term “spirituality” is the sense of the transcendence that can be seen in nature. It is a form of non-religious tendencies which worship nature, metaphysical connection between humans and nature. The main question of this article is, how could the perception of spirituality be described? How does our forest spirituality look like in contemporary times? The research is going to find an answer to this question using a semi-structural interview as the main method.*

Key words: *spirituality, forest, social constructivism, genius loci.*

*Mgr. Kristýna Šebianová, Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, sebianovakristyna@seznam.cz.

1. ÚVOD

Již dřívější výzkumy poukázaly na velice komplikovaný vztah člověka k přírodě, který však zahrnuje spíše pozitivní hodnoty. Vnímání tohoto prostředí se neslo v duchu hluboké úcty ke krajině, kde žili naši předkové (např. Trigger a Molcuk 2005), estetického hodnocení přírodních lokalit (Rolston 1998; Laband 2013; v českém prostředí např. Stibral 2005, 2009a a 2009b) či zbožštění přírody (Taylor 2007, 2011). Stěžejní jsou rovněž paradigmatické texty, zdůrazňující, že příroda (lesy) jsou produktem procesu zvaný sociální konstrukce (např. Bird 1987; Eder 1996; Proctor 1998). Zaznamenan byl rovněž zlepšující se somatický i psychický stav člověka při pobytu v přírodě (např. Kahn a kol. 2009; Herzog a kol. 1997). Další studie se zabývaly přirozeným tlhnutím lidstva ke všemu živému, popř. „přirozeným“ strachem z přírody – evolučně danou náklonností či obavou z některých živočichů a lokalit (tzv. biofilie vs. biofobie); tyto koncepty vyvolávají nikdy nekončící diskuzi na téma nature × nurture (např. Heinsch 2012; Joye a Berg 2011; v české reprezentaci např. Librová 2006; Stella a Stibral 2009).

Následující text se pokusí zobrazit lesní prostředí jako sociálně vykonstruovaný přírodní útvar mající „připsaný“ spirituální „genius loci“. Cílem je diskuze nad nenáboženskou povahou, chceme-li duchovní či nadpřirozenou dimenzí tohoto prostředí. Pokud propojíme téma vnímání přírodního prostředí a náboženství, vznikne nám směs spirituality, která dodává lesům nádech magie a tajuplnosti. Současná doba se projevuje odklonem od klasického ortodoxního náboženství. Tento úpadek však jakoby vlil novou krev do žil alternativním typům „pobožnosti“, neboť křísí nejružnější typy etnických či „starověkých“ náboženských kultů.¹ Studie dále (Craney 2013; Henriksen 2015; Le Vasseur 2012; Antonnen 2000) poukazují na fakt, že ač je společnost jakkoli ateistická, uznává víru v nadpřirozeno. Otázka tedy zní, v jaké podobě lze skloubit novodobou nenáboženskou spiritualitu a přírodu, konkrétně lesní prostředí, tzn., jak by podle respondentů vypadal koncept lesní spirituality? A z jakého důvodu padla volba zrovna na lesy? Pro výběr této specifické přírodní lokality existují dva důvody. Jednak z historického hlediska lze hovořit o uctívání stromů, a to prakticky již od dob starověku (např. Bechmann 1990; Le Goff 1998), jednak lesy jsou horkým kandidátem na titul „místa s tajemstvím“, či heterotopie krize (Foucault 1996; srov. Staněk 2010; Le Goff 1998). Opravdu je les konstruován jako locus horribilis, popř. jaké podoby nabývají spirituální hodnoty připsané tomuto prostředí, pokud o něm vůbec můžeme takto mluvit? Na tuto otázku se pokusí odpovědět výzkum se zvoleným polostrukturovaným rozhovorem jako hlavní metodou sběru dat.

2. LES A JEHO „VYKONSTRUOVANÝ“ GENIUS LOCI

Les a jeho konstrukce, ze které se rodí i duchovno, je modelována společností a jedinci, kteří ideologií a slovem tvoří její podobu. Na lesní prostředí nenahlízíme jako na pouhé pozadí, na němž se odehrává lidská každodennost a nachází se „tam venku“. Tento svět sice může existovat sám o sobě, ale teprve společnost

¹Např. kult Wicca neboli novopohanství, které je ve Velké Británii povýšeno na úroveň náboženství, za zmínku jistě stojí též voodoo apod.

mu přisuzuje významy. Fyzická přítomnost světa „tam venku“ se může měnit, stát se dokonce nevhodnou pro život, ovšem optikou lidské mysli bude nabývat rozličných podob a metafor. Člověk je persona vytvářející kategorie a interpretace (Bender 2002, 104). Může objektivní události interpretovat vlastní subjektivní logikou, čímž vytvoří odraz, který přijme za svůj tím, že mu přisoudí vlastní významy. Ovšem i zde platí, že každý člověk má svoji specifickou subjektivitu: realita se tedy může skládat z nekonečné množiny významů, kterou vyjadřuje pomocí znaků. Pochopením subjektivní roviny jiného člověka, definicí situace a jejím sdílením se jedinec stává členem společnosti (Berger a Luckmann 1999, 128–129). Promítáním vlastních významů do reality jsou tvořeny symbolické světy – sémantická pole, která v sobě hromadí osobní i objektivní zkušenosti. Takto je vytvářena sociální zásoba vědění (např. o lese), která je sdílená společností. Stává se součástí našich životů, s tímto souborem znalostí interagujeme v rámci každodenního života. Odtud již není dlouhé cesty ke vzniku ustáleného vzorce chování – habitualizace, jež vytváří stabilní zázemí nejen pro člověka, nýbrž pro celou společnost (Berger a Luckmann 1999, 56–57).

Vnímání lesního prostředí je dynamické a vzniká na základě lidského porozumění okolnímu světu. Historicko-antropologická perspektiva poskytuje podklad pro lidskou interakci s okolním světem. Představy o plynutí času jsou zde nedílnou součástí. Nejen konkrétně v lese, ale též ve specifické lokalitě mající svůj „genius loci“ se nachází několik časových rovin – prolíná se zde minulost, přítomnost i budoucnost, což je stěžejní pro vnímání ducha místa. Tato časová pluralita působí na člověka, reflektuje jeho paměť. Naše konceptualizace je ovšem dynamická, a proto i les přeměňuje svoji tvář (Gibas a Pauknerová 2009, 133). Životní prostředí, krajinu i lesy přirovnává k palimpsestu M. Gojda (2000). Místo, mající svoji vlastní osobnost, je vlastně mozaika utvořená lidskou historií, strukturovanou pamětí. Podobně jako pergamen, také okolní svět je mnohokrát přepisován množinou časových vrstev, které mohou mít za následek „stvoření genia loci“ (Gojda 2000, 55–56).

S podobným námětem přichází též S. Schama v knize *Krajina a paměť* (2007). Koncept krajiny a všech jejích typů (kam patří také lesnatá krajina) je dle autora utvářen fragmenty kulturní formy, kam patří též vzpomínky na historické události a představy, vzniklé před staletími. Krajina (nejen lesnatá) je společností dále konstruovaná pomocí symbolů a tradic – má tudíž kulturní povahu a jako produkt „západní imaginace“ se neustále přeměňuje (Schama 2007, 628). První kapitoly autor věnuje lesům, kde popisuje rozporuplný vztah společnosti k tomuto prostředí, jenž se během několika století měnil k nepoznání. Jako nepřilíš vábné a líbezné prostředí byl les vnímán např. Římany. Jinak tomu nebylo ani v době raného novověku. Autor zdůrazňuje, že také do lesů jsou vtíštěny představy a vzpomínky, avšak vlivem společenské imaginace neustále nabývají rozličných podob. Pointa tkví v tom, že lesnatá scénérie nemůže být jen líbezná a přívětivá, nýbrž také nevábná a nepřehledná. Oba typy se navzájem podmiňují a odpovídají na odlišné potřeby společnosti (Schama 2007, 592).

Předchozí odstavce vysvětlovaly principy sociálně-konstruktivistického paradigmatu a jeho aplikaci na lesní prostředí. Termíny, jimiž jej popisujeme, nejsou dány jeho povahou, nýbrž kulturními hodnotami, které k němu vztahujeme, zku-

šenostmi, které jsme vůči vnějšmu světu nabyli. Diskuze o tom, co je „svět“, se potom točí okolo kulturních témat, osobních metafor a zájmů, jež vnější prostředí utváří. Sociální konstrukce přírody vytváří interpretace, teorie, které se v průběhu času mění. Tato abstraktní diskuze vede k celé škále různých realit, z nichž si vybíráme jen část skutečnosti, jež je podle nás vhodná k reprezentaci. Lesy na sebe potom berou podobu prostředí, které buď odolává, nebo se přizpůsobuje vznikajícím metaforám a představám (Bird 1987, 256–259).

Myšlenkou sociální konstrukce přírody a její symbolickou rovinou se zabýval také K. Eder (1996). Podle tohoto autora se naše vnímání přírody odvíjí od zkušeností a dovedností, které jsme v tomto prostředí získali. Na základě toho vzniká symbolická rovina, jež při aplikaci vytváří interpretace a dojmy. Optikou symbolické roviny můžeme říci, že les je tajuplný, zdroj našeho klidu či strachu, nabízí se možnost jej personifikovat, tzn., že se nám může zdát jako přátelský, zlomyslný, klidný, škodolibý apod. (Eder 1996, 31). Pokud nám pobyt v lesním prostředí přináší duchovní osvícení, je možné tuto zkušenost projektovat do tvorby patričné symboliky či identifikace lesních polobožských bytostí, které jsou úzce spojeny s tímto krajinným úsekem. Existuje model, jenž se zaměřuje na vnímání přírodního duchovna. Předpokladem je, že spirituální hodnoty divočiny (kam lze zařadit existenci „ducha místa“, posvátného místa, „cítění“ nadpřirozena) jsou derivátem nastavení mysli; produktem našeho vnímání jsou hluboké duchovní zkušenosti, které mohou vyúšťovat např. k vyváženému a environmentálně ohleduplnému způsobu života (Heintzman 2010,75).

3. O PŘÍRODNÍ SPIRITUALITĚ

Pokud hovoříme o přírodní spiritualitě, odhalujeme tím svět intenzivních duchovních prožitků v tomto prostředí, návrat společnosti k tradičním kořenům či zájem o zdravý životní styl. Tento pojem však může vystihovat rovněž kulturní hnutí, současnou „nenáboženskou“ tendenci charakterizovanou zvýšenou vnímavostí a téměř „bratrskou“ úctou ke všemu živému, popř. metafyzické propojení a myšlenku vzájemné závislosti člověka a přírodního prostředí (Taylor 2011, 13; srov. De Vitt 2013, 158). Pokud o spiritualitě hovoříme jako o náboženství, pak tím myslíme současnou formu jeho neinstitutionalizované podoby, hledání a nalézání Boha (anebo nadpřirozena) nikoli na nebesích, ale v každodenním životě – a samozřejmě v přírodě (Tylor 2011, 14; Campbell 2007, 270).

Spiritualitou můžeme rozumět „způsob bytí a vnímání, přicházející skrze uvědomění transcendentního rozměru“. Ten je charakterizován určitými hodnotami, které odkazují k našemu vztahu k sobě a k ostatním, k přírodě, životu a ke všemu, co člověk považuje za důležité (Heintzman 2010, 73). Existuje však rozdíl mezi „procesem“ spirituality a jejím „obsahem“. Platí, že obě tyto položky nemohou existovat jedna bez druhé; chápeme tedy obsah jako předmět spirituality a proces jako duchovní činnost, kterou člověk vykonává (srov. Heintzman 2010, 73).

Existují vnitřní a vnější aspekty vnímání duchovna. Vnitřní aspekty spirituality zahrnují pátrání po smyslu života a jeho významu, jednotu s přírodou, její krásou a cítění pospolitosti s ostatními, hlubokou víru, že existuje něco víc než naše ego, celistvost se životem, silné spirituální cítění, principy a etické hodnoty,

láska, radost, mír, naděje a naplnění (srov. Hawks 1994, 5; Ryan 2008, 139–140). Vnější charakteristika nahrnuje životní ideologii založenou na interakci s ostatními, založenou na altruismu, integritě, pomoci druhým, osobní vztah k vyšším silám (Hawks 1994, 3–5 a 12–13). Taková je i ideologie přírodních náboženství – pojem lze chápat jako zastřešující termín pro praktiky, které jsou charakterizovány hlubokou úctou k přírodě, jejíž ničení považují za zneuctění. Pocity sounáležitosti a spojení se zemí, láska ke všemu živému jsou hlavní atributy soudobého novopohanství. Tato forma víry chápe přírodu jako posvátnou (Taylor 2011, 13; Shibley 2011, 170). Novopohanství je důležitým ideologickým námětem pro aktivisty: spiritualita založená na uctívání země, často animistickým způsobem, dává život radikálnímu environmentalistovi (Shibley 2011, 179).

Les a jeho duchovní rozměr se nemusí honosit pouze pozitivními a láskyplnými hodnotami. Vnímáním nadpřirozena, které jde ruku v ruce s animistickým pojetím přírody a celkovou spiritualitou vůbec, můžeme lesům připsat také méně pozitivní roli; toto prostředí nemusí být zdaleka tak nevinné, jak bylo výše uvedeno: „*Les je tradičním místem jiného a jako labyrint je také místem, kde přebývají monstra, a – co je podstatnější – místem, který je plodí. Spolu s vesmírem a mořem je právě les nejdůležitější hororovou heterotopií*“ (Dadejk a kol. 2010, 135). Pokud na les nahlédneme jako na prostory mající vlastní specifické symbolické uspořádání, přestane splývat, a tak ho odlišíme od ostatních útvarů. Vnímáním lesního duchovna z něj tvoříme místo s tajemstvím, kterým se pochopitelně může stát i jiný útvar: všední nudný prostor se promění v zajímavý a tajuplný, když se v něm objeví neobvyklý podnět, situace, kterou shledáme jako neobvyklou a probudí náš zájem (Hodrová a kol. 1997, 12). Proto se zdánlivě obyčejné všední místo, jež není nijak speciální, stane zajímavým a nevšedním, dostane-li mezi lidmi nálepkou „tajemného“. Jako na „jiný prostor“ na ně můžeme nahlížet prostřednictvím konceptu heterotopie M. Foucaulta. Čím se heterotopie vyznačuje?

Vnější prostor je místem, ve kterém se odehrává náš život. Zde se odehrávají naše dějiny, náš čas. Je to soubor vztahů, které nelze zredukovat, ani je na sebe navrstvit. Prostory, zasahující do našeho života definujeme podle shluku vztahů – můžeme je označit jako uzavřené, otevřené či polo-zavřené. Ze všech těchto míst se však odlišují ty prostory, které zaujímají vztah k těm ostatním, a to tak, že je buď neutralizují, či zpochybňují. Tato místa existují v každé kultuře, jsou vytvářena společnostmi, avšak neexistuje žádná univerzální forma jejich podoby. Právě tato místa Foucault nazývá heterotopiami (Foucault 1996, 78; srov. Barnes 2004, 565), které dále rozvádí podle pěti principů.²

4. SPIRITUÁLNÍ ROZMĚR LESNÍHO PROSTŘEDÍ V MINULOSTI

Následující odstavce mají za cíl alespoň v kostce seznámit čtenáře s faktem, že kultovní uctívání stromů a přírodní transcendentno není pouze módním výstřelkem dnešní doby, jejíž víra vyzdvihuje nové trendy, hlásající např. návrat k původním animistickým náboženstvím anebo alespoň ritualizovaným aktivitám, pokud

²Např. již zmíněná heterotopie krize, heterotopie izolovaná i proniknutelná, věčně se akumulujícího času, mající vztah k sousednímu prostoru, heterotopie, jejíž funkce je proměnlivá, heterotopie vzájemně si odporujících míst (Foucault 1996, 74).

se nechceme vyjadřovat tak radikálně. Zjednodušeně řečeno, v archaických civilizacích stromy budily velkou úctu a těšily se velkému respektu. Jejich kult se odehrával na spirituální dimenzi, se kterou ostře kontrastuje utilitární využití lesa a jeho mnohdy až katastrofální likvidace.³

„*Strom je jeden z nejvýraznějších archetypálních symbolů v řadě lidských kultur. Je chápán jako symbol života, sjednocení tří říší – nebeské, pozemské a podsvětí a zároveň sídlo božské energie*“ (Bednaříková a Kysučan, 2006, 20; srov. Gurevič 1978, 50; Rolston 1998, 157). Citace vystihuje hlavní myšlenku tohoto odstavce popisujícího mytický význam stromové symboliky. Jde o to, aby si čtenář uvědomil pozici stromů – základního skladebního prvku lesa – v optice transcendentního rozměru. Kosmologické představy o tzv. Stromu světa či Stromu života se objevují např. ve vikingské mytologii. Obrovský jasan Yggdrasil představoval „axis mundi“, zahrnující všech 9 světů. Například u jeho kořenů ležel Asgard či Helheim, mající funkci podsvětí; „střední“ oblast stromu zahrnovala svět lidí Midgard, zatímco koruna stromu nesla jednu z „vyšších říší“ Niflheim, známou jako „mlžný svět“ (Murphy 1996, 16). Dle mýtu se tento jasan stal místem sebeobětování nejvyššího vikinského boha Ódina. Díky úspěšně absolvovanému přechodovému rituálu nabyt tento bůh vysoké moudrosti a přinesl lidem na zem runové písmo.

Duchovní dimenzi stromů dále rozvádí R. Bechmann. Lesy byly podle něho plné života – poskytovaly prostory pro existenci polobožských bytostí. Dryády či koboldi měli mít např. domov v kořenech stromů, najády, sylfy, fauny lze přiřadit k tzv. elementárním bytostem či vládcům lesů (Bechmann 1990, 277; srov. White 1967, 1205; dále srov. Raglan 1955, 455–459). Stromy, mohutné dřeviny zvláštních tvarů, vyvolávaly respekt a jako předmět lidské imaginace byly personifikovány: lesní prostředí představovalo podle antických kronikářů náboženský svět Keltů. Ti si vytvořili specifický vztah k lesům, jež měly sloužit jako náboženské centrum. Keltské náboženství animistického charakteru uctívalo božstva a bytosti žijící ve vodách (bohyně řek Sequana), stromech (př. bůh Alisanus) a jiných přírodních objektech, které byly vizuálně nápadné (MacKillop 1998, 11; ibid. 338). V tomto ohledu jistě stojí za zmínku tzv. Zelený muž (Green man) – nelidská tvář s otevřenými ústy pokrytá dubovým listím – nebo Cernunnos – lidská bytost zobrazovaná s mohutným paroží, které napovídá, že tato postava může ztotožňovat (nejen) mužský princip přírody, vládce lesů a lesní zvěře (MacKillop 1998, 76–77).

O galském náboženství se zmiňují nejprve řeční obchodníci a filozofové, později se přidávají římsí historikové, vojevůdci (Caesar) a umělci. Římský básník Lucanus ve svém díle Farsalské pole popisuje posvátné háje jako místo uctívání božstev mj. také lidskými oběťmi: „*Stál tam posvátný háj, byl nedotčen po dlouhé věky: spleť svých větví tam svíral on mlhavé šero a chladné stíny, sluneční svit sem zdaleka nemohl vniknout. Venkovští pánové nesídlí v něm, ani vladaři lesů – Silvani anebo nymfy: háj náleží svátostí božstev, barbarsky ctěných. Zde na chlumech děsných se oltáře tyčí, každý strom tady zkropen je krvavou obětí lidskou*“ (Lucanus 1976, 94, kniha III).

³Takovým příkladem je např. totální devastace původních lesů na Balkáně, ke kterému docházelo již v době antiky. Následná výsadba olivových hájů způsobila, že se tato oblast potýká s mohutným suchem dodnes (Bednaříková a Kysučan 2006, 24).

Zásadní milník ve vztahu člověka a lesa pravděpodobně sehrála křesťanská propaganda v období středověku. Podle R. Bechmanna (1990) došlo mj. k tzv. „démonizaci“ lesního prostředí.⁴ Z vcelku mírumilovného místa se rázem stal domov pro vlkodlaky, bludičky, čarodějnice či hejkaly mající jediný úkol: vysát duši člověka a uvrhnout jí do muk pekelných (Bechmann 1990, 280). Lesy získaly novou tvář: byly personifikovány jako zlé, nenávislné, plné zákeřných lécek.

Novou koncepci lesního prostředí mohla ovlivnit i kolonizace probíhající v období vrcholného středověku. Kolonizace, nesoucí se v duchu osidlování jinak neobydlených míst (kam patří také vrchoviny či pahorkatiny), s sebou přinesla mohutné změny v krajině. Tvář venkova se radikálně změnila rozrůstáním obytných areálů, zvětšováním zemědělských ploch – a zejména mohutným úbytkem lesního porostu. Na úkor lesů se šířila obdělávaná půda či pastviny. Lesní porost byl postupně likvidován pastvou dobytka (Gojda 2000, 185). Na exploataci a vyčerpávání lesů měla vliv i řemesla či montánní podniky, které spotřebovávaly palivové dříví a zásobovaly města, doly a hutě. Stavební činnost měnila lesnatý komplex prakticky do konce 14. st., kdy přišla hrozba morové epidemie a husitských válek (Nozička 1957, 34–35). Lesy ustoupily do pozadí periferie, mimo dosah lidských sídlišť. Ostatně takové „nezkultivované, divoké“ prostředí mohlo být optikou mocenských vrstev snadno ztotožněno s pokušením od ďábla. Poskytovalo útočiště marginalizovaným skupinám obyvatelstva (loupežníci, zběhové, tuláci-bezdomovci, kriminální živly), avšak zároveň sloužilo jako místo duchovního spočinutí poustevníka či rytířova boje za ochranu „vnějšího“ světa před duchovními nepřáteli sídlícími v hvozdech (Le Goff 1998, 66–67; srov. Gaži 2006, 46; Geremek 1999, 252). Ostatně, může být předmětem diskuze, do jaké míry je možné považovat les za nepřátelskou pustinu. Lesy ležící v periferní oblasti rovněž poskytovaly např. útočiště civilistům, hledající v jeho lůně bezpečí a ochranu před rabujícími vojsky, jako tomu bylo ku příkladu v době třicetileté války (srov. Woitsch 2006).

5. VÝZKUM – METODOLOGIE

Na počátku celého badatelského projektu stál zájem o zachycení vztahu k lesnímu prostředí. Zprvu nepřilišitě poutavý a dosti obyčejný nestrukturovaný rozhovor začal nabírat pozoruhodné obrátky, když se respondenti rozhovořili o osobních zážitcích z návštěvy lesa. Vyhledávání dalších vhodných informátorů – milovníků přírody, ochotných hovořit o svém vztahu k lesu se dále uskutečňovalo pomocí metody „sněhové koule“ (snowball sampling). Téma rozhovorů bylo úžeji zaměřováno na úroveň duchovních prožitků a ritualizovaných aktivit v lesním prostředí. Dá se říci, že v každém rozhovoru se našly momenty, kdy bylo znát, že les může vzb-

⁴K tomuto procesu došlo pravděpodobně v důsledku přetrvávajících a současně velice nezádooucích pohanských rituálů, které jsou dokumentovány v tzv. penitenciářích (pozn. aut.). Bechmann dále uvádí další „církevní strategie“ v boji proti těmto přežitkům: např. přímou fyzickou likvidaci lesa či ztotožnění některých pohanských slavností se silnými kořeny se svátky křesťanských světců (srov. Bechmann 1990). Text Lynna Whitea (1967) např. pojednává o arogantním postoji křesťanské církve, která vyzdvihuje nadřazenost člověka nad přírodou a zvířaty. Antropocentrické úvahy o tom, že příroda byla stvořena, aby sloužila člověku, který smí svůj životní prostor bezohledně využívat až zneužívat (např. White 1967, 1206) vede autora k provokativnímu názoru, že křesťanská církev má velký vliv na vznik ekologických problémů, se kterými se potýkáme dodnes.

zovat u respondenta určitý respekt (viz dále prezentace materiálu). Volný přepis (z důvodu neochoty respondentů hovořit na diktafon jsem si psala poznámky na papír) některých dat je pro zajímavost i názorný příklad prezentace uveden níže. Respondentům byla většinou na jejich vlastní žádost slíbena naprostá anonymita,⁵ se kterou souvisí i nezveřejňování žádných osobních údajů.

Informátoři (N=20) pocházeli z okolí Kralovicka (severní Plzeňsko). Vzorek zahrnoval rovnoměrně muže i ženy, převážně vysokoškolsky a v menším poměru též středoškolsky vzdělané (pracující např. jako učitelé, lektori, soukromí podnikatelé, studenti). Průměrný věk vybraného vzorku činil cca 29 let. Mnozí respondenti vyrostli na venkově, pro který byl typický utilitárně-směnný vztah k přírodě (lesům). Své dětství často trávili na táborech, kde byli vedeni k úctě k přírodě a ke zvířatům: tehdejší činnost dětských táborů měla mnohem tradičnější náplň než dnes. Pro informátory je také charakteristické, že se nehlásí k žádnému oficiálnímu náboženskému vyznání, avšak uznávají víru v nadpřirozeno a někteří mají zálibu v duchovnu (např. praktikují jógu, vykládají tarotové karty, věnují se alternativním léčebným metodám apod.).

5.1. PREZENTACE MATERIÁLU

Rozhovor měl velmi slabou strukturovanost. Existovala totiž jistá záminka, a sice zjistit, zda informátoři sami objeví téma „vnímání lesního nadpřirozena“, a tak poznat, zda je téma dostatečně relevantní pro výzkum. Když se informátor rozhovořil o tématu sám, bylo dále rozvíjeno. Pokud tomu tak nebylo, byl vznesen dotaz. Každý rozhovor přinesl podnětná data pro tento text, neboť každý dotazovaný informátor má svoji osobitou ritualizovanou činnost, kterou provádí speciálně při návštěvě lesa, ať již zahrnuje jakoukoli formu vnímání duchovna či je symbolickou aktivitou na znamení úcty k lesům (z čehož jistá spirituální tendence též vyplývá). Další typ informátorů se rozhovořil o osobních zážitcích, popř. o zážitcích známých. Pro přehled jsou vytvořeny dvě linie výkladu prezentace dat.

5.2. LES JAKO PROSTOR PRO RITUÁLY

Materiál vybraný pro tuto část prezentace popisuje činnosti, které informátoři vykonávají speciálně v lesním prostředí. Velké části informátorů je blízké objímání stromů. Činí tak proto, aby se např. zbavili fyzických neduhů, špatné nálady anebo se prostě „nabíli pozitivní energií“. K těmto stromovým rituálům patří též zahrabávání „obětin“ k jejich kořenům: údajně kvůli možnosti splnění přání či poděkování stromu za to, že např. poskytl své dřevo na otop apod. Jako „obětina“ potom sloužily drobné mince, voda z lahve či kousky jídla, také barevné stužky ovázané na větve stromu, které se nachází níže u země. Jako vhodný strom pro takový rituál sloužil nejčastěji dub – údajně proto, že působí majestátním dojmem a je znám jako „král stromů“. Menšina informátorů rovněž dodává, že občas nosí drobné předměty lesním bytostem, např. vílám, aby jim byly nakloněny. Někteří sice neprovozkují podobné rituály s „obětinami“ či objímání kmenů, ovšem vždy lesu děkují např. za pěkně strávený čas, čerstvý vzduch, za možnost být

⁵Z důvodu studu a rozpaků: citění a zážitky respondentů přece nemají „žádný materiální ani racionální smysl“. Dotazovaní měli obavu, že budou vnímáni jako „nepřičetní či slabomyslní“.

v lese. Nemusí tak ovšem činit nikterak nápadně: jak sami říkají, „rozmlouvají“ s lesem čistě v soukromí a potichu. Jiní mají ve zvyku sbírat odpadky a vynášet je z lesa pryč. Činí tak proto, že chtějí lesu pomoci a ten jim na oplátku přijde „přátelštější“. Za zmínku rovněž stojí vnímání „pozitivní a negativní energie“,⁶ jak někteří informátoři rozlišují. Pozitivní energií prý sálají zdravé stromy, které tak lákají k posezení, taktéž některá místa v lese, v některých případech byl dokonce pozitivně nabitý celý les. Pozitivně působící les je popisován jako přehledný, nepřliš hustý, prosvětlený sluncem s lesními plody a zvěří okolo, ovšem podle slov informátorů, vnímání pozitivní „energie“ je spíše podvědomé nežli vázané na objektivní obraz okolí. Je to takové místo, které člověk často vyhledává, kde se cítí velmi dobře, zlepšuje se jeho zdravotní stav apod. Negativní energii vydávající místo (či celý les) je však mnohem zajímavější co se popisu týče. Zpravidla se k takovému prostoru váže nějaký příběh s ponurou pointou, neštěstí či krutá minulost, kterou si lidé (informátoři) pravidelně připomínají. Je k nepovšimnutí, že ačkoli se zde cítí špatně (např. dostanou strach, zhoršuje se zdravotní stav, mají jiné nepříjemné pocity), někteří místo (či celý les) stále navštěvují. Jsou však tací, kteří zde zažili tak silný zážitek, že k danému prostoru cítí respekt a snaží se mu vyhýbat. Ostatní své pohnutky nedovedou bez rozpaků vysvětlit, na vině je snad touha po adrenalinu (či dobrodružství), snaha uchopit problém racionálně, popř. jsou tací respondenti, kteří se snaží napjatou atmosféru utiřit dalšími typy rituálů – pokládáním květin, zapalováním svící, tichou modlitbou a také oním sbíráním odpadků, které způsobí, že les přestane být „podezřívavý“ a ukáže svoji vlídnější tvář.

Informátorka 8: *„Také jsem zkoušela objímat stromy. Ale pak jsem toho nechala, přišlo mi, že ten strom chřadne. Není správné jim brát jejich životní sílu.“*

Informátor 9: *„Vždycky lesu poděkuji, když odcházím. Za jeho čistý vzduch, za pěkný výlet.“*

Informátor 10: *„Když všechno ztichne, je zle. Ptáci přestanou zpívat, pes se chová divně. Je čas odejít. Cítím, že tu nejsem vítán. Dokonce jsem i řekl nahlas, když mě tu nechceš, tak já teda jdu.“*

Informátorka 11: *„Když vyrazím do přírody, vždycky si s sebou беру pytlík na odpadky. Když nějaké najdu, seberu je a vyhodím do nejbližší popelnice. Les mi potom přijde přátelštější, vlídnější.“*

Informátorka 12: *„To místo u cesty se jmenuje U Tří useknutých hlav. Vždycky, když jdu kolem, pokládám tam malou kytičku, aby měly duše klid. Jinak se tu necítím dobře.“*

Informátorka 13: *„Zkouším tady objímat stromy. Prosím je, aby mě nabili novou energií. . .“*

Informátorka 14: *„Jednou večer jsem tudy šla s mamkou domů. Povídám jí, hele, tady je to místo, kde přebývá duše vojáka, co se tady zabil. A tamhle v tom křoví, tam jsou trpaslíci. . . Byla šedivá strachy a já se skvěle bavila.“*

⁶Slovem „energie“ je myšlen pocit, vnímání hodnot, kterými k informátorům promlouvá okolní prostředí.

5.3. LES JAKO MÍSTO PRO ZJEVOVÁNÍ DUCHŮ

Mohla-li se prezentace materiálu doposud nést ve spíše neškodném a víceméně uctivém duchu, nyní nastane hrubý obrat. Někteří informátoři se rozhovořili o osobních zážitcích, které hodnotili jako velmi nepříjemné. Často se také zmiňovali o příbězích svých známých či z rodinného kruhu. Hlavní roli zde hraje les a již zmíněná „negativní energie“.⁷ Les byl totiž informátory popsán jako prostor vhodný pro zjevování duchů, ke kterému docházelo zejména v úsecích, kde se v minulosti stalo neštěstí, popř. v lokalitách, které mají sice neznámou minulost, ale zato se vyznačují jistou nepřehledností (křižovatky apod.). Informátoři též velice často hovořili o tom, že mají pocit, že „nejsou v lese vítáni“, jinými slovy, „les je odmítá vpustit do svých útrob“, jako kdyby měl svoji vlastní vůli. Na dotaz, jak se toto „odmítnutí“ projevuje, popisují nepříjemné pocity strachu, silné nutkání odejít s tím, že když neuposlechnou, něco se stane. Co by to bylo, většinou nedokázali odpovědět. Tento „jev“ údajně doprovází další projevy, jako např. naprosté ticho, neklid zvířat apod. Někteří informátoři se proti těmto symptomům chrání např. stříbrnými předměty, mající vysoký sémiotický status, někteří prostě jen z lesa odejdou a o svém zážitku většinou pomlčí.

Informátorka 1: *„Byla jsem na procházce s přáteli. Najednou se všude okolo nás začal ozývat přišerný nářek, stále mi to zní v uších. Znělo to jako skupina nějakých žen s dětmi, nevím. Začala jsem běhat po lese, abych těm lidem pomohla [...]. Myslela jsem, že se třeba někde topí nějaké dítě chatařů nebo tak, že se někomu něco stalo. Ale nic a nikoho jsem neviděla, nenašla. Bylo to moc divné. Najednou bylo všude ticho. Ještě teď mi z toho běhá husí kůže. Kamarád řekl, že se bojí a nebude tady ani minutu. Je co říct, že i chlap řekl, že se bojí a hnal z toho lesa, že jsem mu ani nestáčila.“*

Informátorka 2: *„Tento les je zlý. Táta s mámou tady měli špatný zážitek. Když spolu chodili, byli se tady projít. Brzy padla mlha, všechno ztichlo. Zabloudili, báli se a nemohli najít cestu ven. Jednou večer, už byla tma, jel táta tímto lesem domů. Z ničeho nic spatřil před autem postavu člověka. Už se nedalo zabrzdit. Když tu postavu ‚přejel‘, ona zmizela. Přišel domů totálně šokovaný, že někoho přejel. Neustále mumlal, že někoho zabil. . . Ale když se šel podívat na cestu, nic a nikdo tam nebyl. O pár dnů později jsme se dozvěděli, že se poblíž této silnice oběsil soused. . .“*

Informátor 3: *„Tento les je prý zákeřný. Podle pověsti se tu ztratil povoz i s koňmi v oblaku mlhy. . .“*

Informátor 4: *„Když jsem tady venčil psa, spatřil jsem nějaké vojsko, přesně na téhle cestě. Vypadali jako husité. . . oni tady ve městě přece tábořili. Ne, nebyl jsem opilý.“*

Informátorka 5: *„Jezdím okolo tohoto lesa často. Jde z něj něco zlého. Nedělá mi to dobře, když se tak cítím, začnu se v autě zamykat.“*

Informátorka 6: *„Ten les mě naučil pokory. Prý je tu nějaká bludná duše. Když sem*

⁷ Les a jeho negativní „energie“ byla popsána výše.

jdu, vždycky si vezmu něco stříbrného na ochranu. Jednou se mi tu totiž udělalo hodně blbě. Nemohla jsem ani dojít domů, bála jsem se, že tady zůstanu. Začala jsem se modlit a sevření povolilo, začalo mi být lépe. Vší silou jsem se odpotácela pryč...“

Informátorka 7: „Jednoho podzimního dne jsem šla fotografovat krásně zabarvené stromy. Šla jsem do místního lesíka, ale již z dálky jsem cítila, že něco není v pořádku. Sálalo z něj nepřátelství, jako chtěl říci, nepřibližuj se nebo uvidíš. Byl to tak silný a nepříjemný pocit, že jsem se raději otočila a šla fotit stromy jinak. Nevím, co by se stalo, kdybych byla neposlechla. Stalo by se mi něco? Spadl by na mě strom? Nevím, těžko říct.“

6. DISKUZE A ZÁVĚR

Otázka do diskuze zní jasně: co můžeme na základě prezentace materiálu říci o vnímání spirituality (nadpřirozena) v lesním prostředí? Jakou podobu má lesní spiritualita u oslovených respondentů? V následujících odstavcích se pokusím nejprve shrnout a následně interpretovat výsledky výzkumu.

Výzkumný materiál lze interpretovat tak, že vnímání duchovna (nadpřirozena) k lesu rozhodně patří. Nemusí se vždy jednat o uctívání polobožských bytostí – do této kategorie je možné zahrnout i zvyky informátorů, kteří si zafixovali např. sbírání odpadků a jejich odnášení z lesů, neboť tak činí údajně proto, aby lesu pomohli či aby se s ním „spřátelili“. Spiritualita má zde podobu uctivého jednání k lesnímu prostředí, které na oplátku poskytuje příjemný odpočinek, dobítí sil a nabízí silný pocit souměřitosti s okolním světem, neboť i informátoři jsou jeho součástí. Jak sami říkají, mohou dýchat jeho vzduch, bez kterého by na Zemi nebyl život. Mají úctu před stromy, které zde rostli dávno před tím, než se informátoři narodili. Les poskytuje změnu prostředí, když se člověk chce odreagovat od každodennosti. Nabízí jim možnost krásné procházky, dovolené, houbařských aktivit. Les je chápán jako živá bytost, se kterou někteří rozmlouvají, jiní jej respektují. Z těchto postojů ovšem plyne ještě jedna jistě záslužná věc. Lesní spiritualita s sebou přináší také ohleduplnější zacházení se životním prostředím (srov. Taylor 2011; Heinzman 2010). Jak informátoři podotkli, snaží se např. sázet stromky (semenáčky dubů), neníčit zbytečně okolní prostředí a stromy apod. Lesní spiritualita ovšem nemusí být jen „nalézání ducha“ v tom nejposvátnějším a duševně obohacujícím slova smyslu. Konstrukt lesní spirituality lze pro přehled shrnout do tabulky Konstrukce lesní spirituality (Tab. 1).

Tabulka 1: Sociální konstrukt lesní spirituality.

Table 1: Social construction of forest spirituality.

Pozitivní spiritualita		Negativní spiritualita
Víra v lesní bytosti		Vnímání "špatné" energie
"Rozmlouvání" s lesem		Zjevování duchů
Čerpání energie ze stromů	Les jako živá, náladová bytost	Místa s pamětí
Pocit jednoty s lesem	Ritualizované aktivity	Ochranné amulety
Ohleduplné zacházení	Úcta, respekt, pokora	Stres, napětí, strach z neznáma
Pocity klidu, relaxace		

Otázka tedy zní, jakou podobu má lesní spiritualita? Jak již napovídá tabulka, spiritualitu můžeme chápat jako hlubokou náklonnost a úctu k přírodě a letitým stromům, lze mluvit rovněž o nenáboženské tendenci, se kterou je spjato vnímání transcendentního rozměru (Campbel 2007, 270). Je možno spiritualitu vykládat jako nalézání Boha (či duchovního rozměru obecně) v přírodě. Stále jsme se však nedostali k interpretaci, v jaké formě se lesní duchovno nachází. Kulturní hodnoty, kterými respondenti charakterizovali lesní duchovno, odrážejí víru moderní společnosti v nadpřirozeno (srov. Craney 2013; Antonnen 2000). Je důležité poznamenat, že spiritualita může mít i svoji „odvrácenou“ tvář: tzn., že její prožitky nemusí být vždy příjemné jdoucí ruku v ruce s bratrskou úctou a pocitem sounáležitosti s přírodou (lesem). Jistě, o úctě a respektu je možné zde hovořit, ovšem podmínky se mění. Zde se jedná o pokoru, kterou vyvolává ona „negativní energie“, strach a jiné nepříjemné pocity či situace, do kterých je člověk jakoby nedobrovolně „vhozen“. Podobnou roli hraje také lokalita, ke které se váže ponurá minulost a respondent ji zná. Nepředbíhejme však. Za prvé důležitou roli zde může hrát rovněž animistický charakter vnímání přírody.

Symbolická konstrukce přírody, kterou předkládá Eder (1996), se následně rozvíjí do dalšího názorného příkladu, týkajícího se ztotožnění lesa s nadpřirozenými silami. Spirituální animismus souvisí s vírou v existenci božských či polobožských bytostí v přírodních objektech. Tyto bytosti je vhodné usměrňovat, aby byly člověku nakloněny a neškodily mu (Taylor 2011, 13–14; Davis 2015, 263). Jako názorná představa může posloužit představa rituálu domorodých etnik, popř. již výše zmíněné náboženství Keltů či víra středověkého člověka v lesní bytosti, které církev později demonizovala (srov. Bechmann 1990). Z hlediska výzkumu je možné tuto teorii aplikovat na fakt, že les se může zdát informátorům jako živá bytost, mající svoji vůli (např. když je odmítá vpustit za určité hranice), disponující vlastními náladami (např. vnímání pozitivní a negativní energie, která číší z lesa či z některé určité lokality v lese), v jehož lůně mohou žít jakési polobožské bytosti (anebo alespoň silné vzrostlé stromy), se kterými někteří informátoři rituálně interagují; z toho vyplývá, že lesy jsou prostory, jež vábí k rituálnímu chování. Proč by tomu tak mohlo být?

Příroda (les) je lokalitou plnou klidu, napětí, překvapení i tajemství. Neustále se přeměňuje. Náš konstrukt přírody se spolu se změnou podmínek mění a tato proměna s sebou nese kapku tajemství a nejistoty. Nezapomeňme, že v lese můžeme pocítit tak jako někteří informátoři „*tísňivý pocit z důvěrně známého, objevující se v cizí, odpudivé podobě*“. Je závislý „*na objevu něčeho, co zpočátku děsí svou cizostí, aby pak děsilo ještě víc zjištěním, že jsme s tím vlastně dobře obeznámeni*“ (Staněk 2010, 146). Tato dynamická dimenze vzbuzuje pozornost a tendence postavit se problému například pomocí rituálního znovunastolení pořádku (srov. Wieren 2012), přičemž koncept rituálu by v tomto případě mohl znít následovně. Pomocí rituálního chování se člověk (informátor) snaží komunikovat s nadpřirozenými silami. Je to stereotypní chování zahrnující určitou symboliku, které je pravidelně opakováno s cílem dosáhnout požadovaného efektu. Může být vykonáván např. z důvodu potřeby nastolit pocit bezpečí, odehnání nebezpečí či úzkosti (Jochmann 2004, 167–168). Tento teoretický příklad je možno interpretovat v „praktické rovině“ výzkumu. V momentě, kdy si informátoři uvědomí pocit, který je jejich očima

popsán jako „sálání negativní energie“, někteří pro zklidnění atmosféry provedou rituál např. sbírání odpadků, promlouvání k lesu s cílem jeho ujištění, že nebudeme škodit, pokládání malých obětí apod. Další vývoj situace se podle mínění respondentů zklidňuje; špatné pocity pominou a les je opět klidný a vlidný. Požadovaný efekt ritu byl splněn (srov. Marshall 2002).

Za druhé, spirituální pojetí přírody je závislé na kognitivním si osvojení daného prostoru (Eder 1996, 9; srov. Wieren 2013, 262). Forma kognitivní interakce s přírodou (lesem) konstituuje specifický vztah mezi okolním světem a člověkem. Každý typ sociální skupiny nabývá vědomostí na základě interakce s životním prostředím. Tyto kognitivní procesy jsou následně prezentovány dále do společnosti (Eder 1996, 41). Vnímání nadpřirozena (duchovna) může být ovlivňováno zkušenostmi, prolínáním minulosti i přítomnosti lokality i střípky našich vzpomínek (srov. Schama 2007, 18). Návštěvníci lesů si tyto prostory spojují s událostmi a pověstmi, se kterými je daná lokalita spojena, a ta je následně „označena nálepkou“, popř. je personifikována. Nese si s sebou „folklorní paměť“, tzn., že odkazuje k místu „s tajemstvím“. Je nositelem paměti uchováající v sobě vzpomínky na všechny bytosti a jejich příběhy, jež se v něm ocitly a popř. na něm zanechaly stopy (srov. Hodrová a kol. 1997). Za povšimnutí jistě stojí i Schamův koncept „společenské paměti“ (Schama 2007, 17). V autorově podání se jedná o lokality, do kterých se vryl společenský konsenzus týkající se představ a celého klubka událostí spjatých nejčastěji s minulostí lokality. Mohou být tragické i velice pozitivní. Imaginace, podílející se na konstruktů podobného místa, dává život široké škále symbolů. Lesní lokality jsou v tomto kontextu chápány jako produkt lidské mysli a jejího umu (Schama 2007, 592).

Dále je možné teoretizovat problematiku zjevujících se duchů. Je možno soudit, že monstrum se zjevuje na speciálním místě za podmínky určitého prostoru a času. Duchové mohou být provázáni s místem svého zjevení. Neexistuje žádná zřetelná hranice mezi ním a lokalitou, neboť spolu splývají a patří k sobě. Úlohu monstra určuje minulost – ať už místa, kde se zjevuje, či události, která mu dala „život“. Má zvláštní vztah k času, neboť odkazuje k minulosti, dá se říci, že pamatuje určitý příběh. Monstrum odkazuje k chaosu, anti-struktuře, jejímž rysem je paradoxně opakování v podobě cyklických intervalů (např. časových smyček) ap. Podléhá proto jinému času, váže se k jinému prostoru (srov. Hodrová a kol. 1997). Na základě této interpretace je možno do diskuze přidat úsudek, že zjevení duchů v určité lokalitě (popř. v celém lese) přispívá do konstrukce spirituálních hodnot, které připisujeme vhodnému prostoru (Heinzman 2010, 79). Ten má duchovní vliv na informátory; i zde však platí tvrzení, že vnímání posvátných prostorů s „pozitivní a negativní energií“ má původ v kognitivní kategorizaci, která je podmíněna kulturními okruhy: duchovní kategorie mají svůj původ v symbolické konstrukci a reprezentují lidské kognitivní schopnosti (Antonnen 2000, 277; srov. Eder 1996).

Volný čas trávený v místech s vlastní historií může mít vliv na duchovní rozvoj. Spirituální vnímání lokality pozitivně koreluje se subjektivním i behaviorálním cítěním transcendentna. Empirické studie shodně identifikují pobyt v přírodě jako důležitou součást duchovního vnímání. Důvody, proč může být pojetí spirituality různorodé, jsou rozličné. Lesy vyvolávají pocit údivu, hrůzy, překvapení; umožňuje

lidem spojit se s vyšší mocí; poskytuje pocity míru, klidu, pohody a ticha; vytváří prostor k objevování spirituality skrze reflexi; má terapeutické účinky. Lesní spiritualita je v tomto textu převážně vnímána jako tok „pozitivní či negativní energie“, se kterou jsou úzce spojeny rituály a zjevování duchů. Ač jsem si vědoma toho, že následující tvrzení se do textu až radikálně nehodí, ráda bych si na závěr neodpustila poznámku, týkající se onoho vnímání „pozitivní a negativní energie“, jejichž popis je velice nápadný environmentální teorii (např. Ulrich 1993; srov. Heinzman 2010, 78; Wieren 2013, 260). Text se však zabýval paradigmatem sociální konstrukce, tedy „naučitelného“. Přesto by tento zajímavý úsudek jistě zasloužil podrobnější rozbor, minimálně např. formou eseje či úvahy.

POUŽITÉ ZDROJE

- ANTONNEN, Veikko (2000): Sacred. In: Braun, Willi a McCutcheon, Russell T. (eds.): *Guide to the Study of Religion*. New York: Cassell, s. 271–282.
- BARNES, Trevor J. (2004): Placing Ideas: Genius Loci, Heterotopia and Geography's Quantitative Revolution. *Progress in Human Geography*, roč. 28, č. 5, s. 565–595.
- BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila a KYŠUČAN, Lubor (2006): Mezi uctíváním a drancováním – vztah k lesu v klasickém starověku. In: Klvač, Pavel (ed.): *Člověk a les*. Brno: Masarykova univerzita, s. 18–27.
- BECHMANN, Roland (1990). *Trees and Man: the Forest in the Middle Ages*. New York: Paragon House.
- BENDER, Barbara (2002): Time and Landscape. *Current Anthropology*, roč. 43, č. S4 (Special Issue Repertoires of Timekeeping in Anthropology), s. 103–112.
- BERGER, Peter a LUCKMANN, Thomas (1999): *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- BIRD, Ann Elizabeth (1987): The Social Construction of Nature: Theoretical Approaches to the History of Environmental Problems. *Environmental Review*, roč. 11, č. 4, s. 255–264.
- CAMPBELL, Colin (2007): *The Easternization of the West: A Thematic Account of Cultural Change in the Modern Era*. Boulder: Paradigm Publishers.
- CRENNEY, Stephen (2013): Do People Who Believe in God Report More Meaning in Their Lives? The Existential Effects of Belief. *Journal for the Scientific Study of Religion*, roč. 52, č. 3, s. 638–646.
- DADEJÍK, Ondřej a kol. (2010): Závěrem: les jako příklad a prototyp estetického ocenění přírody. In: Stíbral, Karel, Dadejík, Ondřej a Peprník Michal (eds.): *Kauza les*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 207–210.
- DAVIS, Erik (2015): The Handbook of Contemporary Animism. *Religious Studies Review*, roč. 41, č. 2, s. 53–54.
- DE WITT, Annick H. (2013): Pathways to Environmental Responsibility: A Qualitative Exploration of the Spiritual Dimension of Nature Experience. *Journal for the Study of Religion, Nature and Culture*, roč. 7, č. 2, s. 154–186.
- EDER, Klaus (1996): *The Social Construction of Nature*. London: Sage.
- FOUCAULT, Michael (1996): *Myslení vnějšku*. Praha: Herrman a synové.
- GAŽI, Martin (2006): Poustevník, nebo loupežník? K proměně vnímání „lesních lidí“ od středověku po dobu raně moderní. In: Klvač, Pavel (ed.): *Člověk a les*. Brno: Masarykova univerzita, s. 43–59.
- GEREMEK, Bronislaw (1999): *Slitování a šibenice*. Praha: Argo.

- GIBAS, Petr a PAUNEROVÁ, Karolína (2009): Mezi pravěkem a industriálem: několik poznámek k antropologii krajiny. *Český lid*, roč. 96, č. 2, s. 131–146.
- GOJDA, Martin (2000): *Archeologie krajiny: vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha: Academia.
- GUREVIČ, A. Jakovlevič (1978): *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta.
- HAWKS, Stephen (1994): Spiritual Health: Definition and Theory. *Wellness Perspectives*, roč. 10, č. 4, s. 3–13.
- HEINSCH, Milena (2012): Getting down to Earth: Finding a place for nature in social work practice. *International Journal of Social Welfare*, roč. 21, č. 3, s. 309–318.
- HEINTZMAN Paul (2010): Nature-Based Recreation and Spirituality: A Complex Relationship. *Leisure Sciences*, roč. 32, č. 1, s. 72–89.
- HENRIKSEN, Jan-Olav (2015): A New Basis For Natural Religion? Recent Explanations of Religion and Their Challenges to Contemporary Philosophy of Religion. *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, roč. 57, č. 4, s. 464–482.
- HERZGOG, Thomas R. a kol. (1997): Reflection and Attentional Recovery as Distinctive Benefits of Restorative Environments. *Journal of Environmental Psychology*, roč. 17, č. 2, s. 165–170.
- HODROVÁ, Daniela a kol. (1997): *Poetika míst*. Jinočany: H&H.
- JOCHMANN, Vladimír (2004): *Sociologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- JOYE, Yannick a VAN DEN BERG, Agnes (2011): Is Love For Green in Our Genes? A Critical Analysis of Evolutionary Assumptions in Restorative Environments Research. *Urban Forestry & Urban Greening*, roč. 10, č. 4, s. 261–268.
- KAHN, Peter. H. a kol. (2009): The Human Relation With Nature and Technological Nature. *Current Directions in Psychological Science*, roč. 18, č. 1, s. 37–42.
- LABAND, David N. (2013): The Neglected Stepchildren of Forest-Based Ecosystem Services: Cultural, Spiritual, and Aesthetic Values. *Forest Policy and Economics*, roč. 35, č. 1, s. 39–44.
- LE GOFF, Jacques (1998): *Středověká imaginace*. Praha: Argo.
- LE VASSEUR, Todd (2012): The Production of Post-Supernaturalistic Mythopoesis in Contemporary Nature Religion. *Worldviews: Global Religions, Culture & Ecology*, roč. 16, č. 1, s. 50–72.
- LIBROVÁ Hana (2006): O biofilii. In: Klvač, Pavel (ed.): *Člověk a les*. Brno: Masarykova univerzita, s. 8–13.
- LUCANUS (1976): *Farsalské pole*. Praha: Svoboda.
- MACKILLOP, James (1998): *Dictionary of Celtic Mythology*. Oxford: University Press.
- MARSHALL, Douglas A. (2002): Behavior, Belonging, and Belief: A Theory of Ritual Practice. *Sociological Theory*, roč. 20, č. 3, s. 360–380.
- MURPHY, G. Roland (1996): Yggdrasil, the Cross and the Christmas Tree. *America*, roč. 175, č. 9, s. 16–20.
- NOŽIČKA, Josef (1957): *Přehled vývoje našich lesů*. Praha: SZN.
- PROCTOR, James D. (1998): The Social Construction of Nature: Relativist Accusations, Pragmatist and Critical Realist Responses. *Annals of the Association of American Geographers*, roč. 88, č. 3, s. 352–376.
- RAGLAN, Lord (1955): Myth and Ritual. *The Journal of American Folklore*, roč. 68, č. 270, s. 454–461.

- ROLSTON, Holmes (1998): Aesthetic Experience in Forests. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, roč. 56, č. 2, s. 157–166.
- RYAN, Richard M. a kol. (2008): Living Well: A Self-determination Theory Perspective on Eudaimonia. *Journal of Happiness Studies*, roč. 9, č. 1, s. 139–170.
- SHIBLEY, A. Marc (2011): Sacred Nature: Earth-based Spirituality as Popular Religion in the Pacific Northwest. *Journal for the Study of Religion, Nature and Culture*, roč. 5, č. 2, s. 164–185.
- SCHAMA, Simon (2007): *Krajina a paměť*. Praha: Argo/Dokořán.
- STANĚK, Jan (2010): Topos lesa v literárním hororu. In: Stibral, Karel, Dadejčík, Ondřej a Peprník, Michal (eds.): *Kauza les*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 135–152.
- STELLA, Marco a STIBRAL, Karel (2009): „Krajina a evoluce“? Evolučně-psychologické teorie percepcie krajiny. *Enviogogika IV*, č. 2, s. 1–17.
- STIBRAL, Karel (2005): *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*. Praha: Dokořán.
- STIBRAL, Karel (2009b): *Krásna, krajina, příroda II: kapitoly o roli estetických hodnot ve vztahu k přírodě, krajíně a životnímu prostředí*. Brno: Masarykova univerzita.
- STIBRAL, Karel a kol. (2009a): Příroda jako zrcadlo niternosti. In: Stibral, Karel, Dadejčík, Ondřej a Zuska, Vlastimil (eds.): *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha: Dokořán, s. 141–162.
- TAYLOR, Bron (2007): Surfing into Spirituality and a New Aquatic Nature Religion. *Journal of the American Academy of Religion*, roč. 75, č. 4, s. 923–951.
- TAYLOR, Bron (2011): Gaian Earth Religion and the Modern God of Nature. *Phi Kappa Phi Forum*, roč. 91, č. 2, s. 12–15.
- TRIGGER, David a MULCOCK, Jane (2005): Forests as Spiritually Significant Places: Nature, Culture and “Belonging” in Australia. *Australian Journal of Anthropology*, roč. 16, č. 3, s. 306–320.
- ULRICH, Roger S. (1993): Biophilia, Biophobia, and Natural Landscapes. In: Kellert, Stephen R. a Wilson, Edward O. (eds.): *The Biophilia Hypothesis*. Washington DC: Island Press, s. 73–137.
- VAN WIEREN, Gretel (2013): The Origins of Aesthetic and Spiritual Values in Children’s Experience of Nature. *Journal for the Study of Religion, Nature & Culture*, roč. 7, č. 3, s. 243–264.
- WHITE, Lynn (1967): The Historical Roots of Our Ecological Crisis. *Science, New Series*, roč. 155, č. 3767, s. 1203–1207.
- WOITSCH, Jiří (2006): Les živitel, člověk strašpytel. Strach z lesa ve středověku a raném novověku. *Dějiny a současnost, kulturně historická revue* 11/2006 (<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2006/11/les-zivitel-clovek-straspytel/>, 24. 7. 2016).

SUMMARY

The study explained that nature (forests) can be perceived as an object which spiritual genius loci is ascribed by social construction. That means the world of nature is not only “out there” – a picture or a scene where we live our lives – it is a symbolic and metaphoric world. There are many meanings and ideas imprinted by society. The “genius loci” of a place is made in a process of culmination of the past, present and future events. This conceptualization reflects human memory and imagination. The social construction of nature creates ideas, values and interpretations which are changing during the time flow. Klaus Eder with his paradigmatical text characterizes cognitive, normative and the most interesting symbolic dimension. He says that our experiences with nature and our

cognizance can create the symbolical meanings of the forest. That means, for example we can say the forest is peaceful, malicious or vicious.

The object was: firstly, to find out which values could describe the supernatural dimensions of the forest and secondly, to have a closer look at the form of its spirituality. Contemporary society is secularized from orthodox religions but also some new systems of beliefs and rituals are appearing. While we are speaking about supernatural powers and spirituality, we have in mind new cultural trends, metaphysical connections between humans and nature, love to every living thing, even a social return to traditional roots. It is a non-religious tendency, searching and looking for God in nature. Trees and forests have been a home for supernatural creatures, such as cobolds, najads, dwarves and others. Forests are perceived as a typical place for spiritual activities – but not only in peaceful and friendly ways. Forests can also be seen as an evil and an enemy in a symbolic way of thinking. They can be perceived as living creatures with its own will. It is an ideal place where horror movies can be situated. According to Foucault, the forest (also with the sea and the space) is a typical heterotopy of crisis. The perception of the forest can be very ambivalent. Probably the Christian church is responsible for this dualism, but this opinion can be more or less stilted. Its anthropocentric view of nature, whose dominating relationship joined forests with demons, the enemies of the Church. According to Bechmann, it was the way to stop sacrifice to pagan gods in the forests. During colonisation in the Middle-Ages, forests were devastated and situated in peripheries. In imaginations of other people in society some different sorts of people lived there. They were hermits and knights fighting with hell's creatures and protecting the surrounding world. Then the forest can be a home for criminals, "wild men" or villagers hiding before war. All of this information can be written into our imaginary concept of the forest.

According to research based on interviews, it is a place where people can feel some kind of energy. It can be positive or negative. The term "energy" is a kind of perception of a specific place or the whole forest. When the energy is positive people feel relaxed in a place that is "friendly and peaceful". The negative energy usually cumulates in areas where something bad happened. Then the forest is perceived as less friendly. Forests can be typical for summoning ghosts and other types of supernatural powers. It is a place for ritual activities too. People are practising rituals for example to calm down a situation or a forest itself, but also to worship the forest or to ask trees to fulfil their wishes. The features of animism or belief that the forest is a giant living creature with his own moods can be seen. We can notice not only animistic tendencies – a lot of respect that is responsible for ecological behaviour or environmentalism can also be seen there. This feature is also a part of our spiritual understandings of the forests.

s. 81–87

ROZHOVOR

Dušan Lužný /
Jan Váně

„JSME VÍCE NAPLNĚNI REZIGNACÍ NEŽ IMAGINACÍ“: ROZHOVOR S PROFESOREM DUŠANEM LUŽNÝM

Jan Váně*

Prof. PhDr. Dušan Lužný, Dr. (1964) je český sociolog a religionista. Vystudoval sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně (dnes Masarykova Univerzita). V současnosti působí jako vedoucí katedry sociologie, andragogiky a kulturní antropologie na Filozofické fakultě v Olomouci. Zároveň je předsedou České sociologické společnosti a členem Rady nově ustanoveného Národního akreditačního úřadu pro vysoké školství. Ve své badatelské činnosti se zaměřuje zejména na problematiku spojenou se sociologií náboženství.

* * *

V minulém měsíci (září) zemřel profesor Ivo Možný, s kterým tak v podstatě odešla nejstarší generace sociologů, jako byli vedle něj ještě Jiří Musil či Miloslav Petrušek. V krátkosti bych tě proto rád poprosil o vzpomínku na tvá studia pod profesorem Možným a poté bych rád slyšel, jakým směrem by se měla ubírat sociologie pod taktovkou současných profesorů sociologie, rozumíme-li pod pozicí profesorů formovatele „sociologických škol“?

Já jsem Iva Možného poznal v osmdesátých letech, kdy jsem studoval sociologii na filozofické fakultě v Brně. Možný byl v Laboratoři empirického výzkumu, což byly tři místnosti na chodbě, na které sídlila kromě sociologie také katedra filozofie. V této laboratoři působili ukrytí režimem odstavení Ivo Možný, Lubomír Nový a Pavel Pácl. Dnes bychom řekli, že dělali aplikovaný výzkum, tedy empirická šetření na zakázku. Nikdo z nich však nesměl učit, ale všichni studenti věděli, že tam tyto osobnosti jsou.

Dobře, věděli jste, že tam jsou, ale jak jste je mohli kontaktovat? „Stačilo“ zaklepat na dveře?

Ano, stačilo zaklepat na dveře, ale to neznamenalo, že se s nimi potkáte. Lubomíra Nového bylo daleko pravděpodobnější zastihnout v Akádě (Akademická kavárna naproti fakulty – pozn. autora), kde pravidelně seděl. Bylo možné si k němu přisednout a pak s ním vášnivě diskutovat. Na dveře pracovny Iva Možného bylo obtížné klepat, protože byly zvenci vypolstrované, takže bylo potřeba zvonit. Ale aby mohl Možný pracovat, měl zase zvonek skoro pořád vypnutý. Já jsem se k Možnému dostal díky výběrovému řízení na pozici pomocné vědecké síly, tzv. pomvědy. Ve druhém ročníku jsem se do něho přihlásil a byl Možnému přidělen.

Co bys tedy označil jako „Možného rukopis“ při tvé badatelské socializaci?

*Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D., Katedra sociologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, vanejan@kss.zcu.cz.

Tím, že jsem měl možnost pro něj pracovat, dostal jsem se k množství textů, ke kterým bych se jinak nedostal, protože byly na indexu a nešlo si je v knihovnách vypůjčit. Možný mi je půjčil a pak se mne vždycky ptal, co na to říkám. Já jsem jim moc nerozuměl, ale byla to unikátní příležitost si o nich alespoň trochu popovídat a zaujímat k textům své stanovisko. Musím ale říci, že mě v té době silně ovlivnili ještě jiní učitelé, především Jaroslav Střítecký, Jan Keller a také Stanislav Hubík. Každý ale jiným způsobem.

Posuňme se nyní od tvých učitelů k otázce, k jaké myšlenkové škole či proudu se ty sám hlásíš a proč?

Já se snažím propojovat metodologický realismus a metodologický nominalismus. A přestože nejsem zarytý konstruktivista, je pro mne nejvíce inspirativní přístup Petra Bergera a Thomase Luckmanna. „Sociální konstrukce reality“ je podle mě nejlepší sociální teorie. Sepsaná systematicky a relativně srozumitelně. Čas od času tento text vezmu a v kurzu jej čteme od začátku do konce, odstavec po odstavci a společně se studenty komentujeme. Pravdou je, že se nikdy nestalo, že bychom knihu během jednoho semestru dočetli celou. Myslím ale, že to je dobré cvičení pro hermeneutické pochopení textu a pro nacvičování interpretace.

Jak se s tímto stylem výuky vyrovnávají studenti a jak tento způsob přijímají? Přeci jen četba jednoho textu po celý semestr není v dnešním kontextu očekávání co nejširšího penza informací a využitelných znalostí pro praxi v co nejkratším čase to, co by studenty vábilo.

To je pravda, některým se to asi moc nelíbí a kurz si zapisují jen kvůli kreditům. Ale vždy se najde několik málo jedinců, na kterých je vidět, že je to baví. Je pochopitelné, že studenti ke studiu přistupují racionálně, tedy, jak by řekla teorie racionální volby, sledují poměr mezi náklady a odměnami. A pokud zjistí, že náklady převažují nad očekávanými odměnami, pak si zvolí jiný kurz. A také nemusí vidět přímou souvislost mezi tím, co se odehrává v posluchárně a úspěchem u státní závěrečné zkoušky.

S ohledem na výše řečené, čím pro tebe je sociologie?

Sociologii chápu jako vzrušující dobrodružství spojené s objevováním skrytého a s porozuměním světa kolem nás. Berger v „Pozvání do sociologie“ používá příměr s díváním se klíčovou dírkou. Lidé něco zakrývají, když zatáhnou rolety nebo zavřou dveře. V tu chvíli se sociologovi zvedne adrenalin a úporně se snaží odkrýt to, co není zjevné. A také to, co si lidé z nějakého důvodu nechťejí uvědomit. Kdysi jsem chtěl napsat knihu o sociologii, která by měla formát detektivky, protože detektiv a sociolog postupují podobně při odhalování skrytého.

Jestliže je sociologie odkrýváním skrytého a zdrojem vzrušení či adrenalinu, proč potom zájem o sociologii klesá a to zejména nyní v českém prostředí? Je to proto, že je to učitelé (a nejen profesori) nejsou schopni naučit? Nebo je tomu tak proto, že toho vzrušení je tolik, že sociologie představuje jen jednu z tisíce možností? Nebo

jsme se naopak dostali do fáze, že s ohledem na technologické vymoženosti a rychlost v přístupu k informacím už vlastně víme „všechno hned“ a není co odkrývat?

Pokles zájmu se netýká jen sociologie a jen českého kontextu. Po celém světě dochází k zavírání některých oborů a celých kateder, protože se z hlediska ekonomického fungování zdá nerentabilní udržovat obory s několika málo studenty. A to není dáno jen dnešním demografickým poklesem. Další příčinou je obrovský systémový tlak na uplatnitelnost. Projevuje se to v plytké a zcela zavádějící otázce na uplatnitelnost absolventů. Někdo se může ptát, jaké uplatnění má absolvent studijní kombinace filozofie a religionistika. Já ale říkám, že obrovské. Jeden z absolventů této studijní kombinace např. pracuje jako vrcholový manažer v globálním vedení koncernu Siemens. A uplatnil se také proto, že ho tyto obory naučily myslet.

Další příčinou klesajícího zájmu může být intelektuální náročnost sociologie. Zkušenost z naší olomoucké katedry ukazuje, že pokud student studuje dvouoborové studium, častěji píše závěrečné práce na druhém oboru a sociologii se snaží vyhnout. Sociologie je obtížná svým způsobem a rozsahem uvažování. Tím, že dobrá sociologie je empirická věda se silným teoretickým základem, tedy tím, že jakýkoliv výrok o empirii musí být empiricky podepřen, a tím, že jakýkoliv text musí vycházet z nějaké teorie a také do ní musí zpětně ústit, představuje i běžný sociologický provoz silný intelektuální výkon. A to může být dosti namáhavé. Zvláště v situaci, kdy svět poskytuje tolik jednoduše přístupných jiných požitků.

Vidíš nějakou možnost, jak by sociologie mohla tento stav kompenzovat? Laicky řečeno, jak by opětovně přitáhla zájem na té úrovni, jak tomu bylo například v devadesátých letech minulého století?

Jistě platí to, co už jsi naznačil, svět je díky moderním technologiím zaplavený informacemi a obrazy; fantazie a vzrušení se pak kanalizuje někde jinde nebo se prostě vyčerpá. Příznávám se, že za nejtristnější považuji u studentů ztrátu imaginace. Sociologie je pro mne složena ze dvou částí. Jednu tvoří imaginace a druhou řemeslo. Sociolog musí znát řemeslo, tedy postup a možnosti výzkumu. Ale vedle toho musí mít imaginaci, tedy puzení a schopnost vidět nově. Musí mít nápady a odvalu se na určitý problém či téma podívat jiným, neotřelým způsobem. Současný způsob dělání sociologie se až příliš zaměřuje na technickou stránku věci, tedy na rozvíjení řemesla, a chybí mu rozvíjení imaginace. Sociologie bude znovu, a to nejen pro potenciální zájemce o studium, atraktivní, když bude inspirativní.

Nemohl by být tento tvůj názor spojen právě s tou zdánlivou přílišnou viditelností všeho? Nebyl právě ten velký zájem o sociologii ke konci osmdesátých a zejména pak v devadesátých letech dán tím povědomím, že všichni tušíme, že za tím vším, co se děje, je něco skrytého, ale neumíme to přesně zachytit. A však chceme. Zatímco nyní je „vše jasné“. Jako bychom byli syti poznatků a vědění?

V době, kdy jsem studoval já, bylo studium neuvěřitelně vzrušující. Byl konec 80. let. Režim zdánlivě fungoval, měl tu svou ideologickou masku, ale nikdo jí moc nevěřil. Všichni věděli, že je to jinak, ale přesto se všichni tvářili, že je to tak. A sociologie měla potřebu demaskovat tento obraz a ukázat, co je za ním, ukázat

to, co se skrývá. Fungovala tak jako subversivní, proti-systémová činnost. A silně rozvíjela kritické myšlení, což se může s ohledem na tu dobu zdát paradoxní.

Dneska žijeme v době, kdy máme pocit, že je všechno přístupné, otevřené a že vlastně není co odkrývat. Ale právě v tuto chvíli, v situaci, kdy se vše zdá bezproblémové a dostupné pro všechny, musí začít pracovat sociologie. Sociologové musejí říct, že ne vše je přístupné všem, že existují odlišné zájmy, že společnosti jsou diferencované, že zde jsou sociální konflikty. A že je zde neviditelná moc, které se až příliš dobrovolně podřizujeme, čímž rezignujeme na ten nejvyšší ideál modernity, kterým je svoboda. Sociologie musí najít odvahu podívat se do klíčové dírky a musí podporovat dovednost prohlédnout skrz záclonu či závěs, za kterým je část světa ukryvána.

Sociologie v tomto selhává. Ale selhává také proto, že zde dobře funguje ideologie, která z nás dělá součást nějakého systému, pro který pracujeme, ožívujeme ho a dokonce ho i podporujeme svou vědeckou prací. A to proto, že nám chybí imaginace a soustředíme se provoz a řemeslo. Nejviditelnějším znakem tohoto stavu je neexistence žádné alternativy vůči současnému sociokulturnímu systému, který můžeme označovat jako moderní, nebo také kapitalistický.

Ty se domníváš, že neexistuje žádná alternativa a to ani v českém prostředí?

Ty i já jsme se během svých životů pohybovali v různých subkulturách od anarchistických punkerů přes ekologické aktivisty až k náboženským komunitám. Ve všech je snaha budovat alternativní společnost a kultivovat hodnoty, které se alespoň částečně liší od těch dominantních. Ale také oba víme, že tyto snahy jsou nepřesvědčivé a ke všemu jsou ještě primárně generační. A navíc, kontraktualnost či alternativnost se generačně nepřenáší; slábne v čase, jak v průběhu individuálního života, tak v mezigeneračním přenosu. Dobře to vidím na ekolozích. Ti se na začátku 90. let snažili říct, že svět může být jiný, udržitelný. To byla pro mne po roce 89 největší slast, vidět, jak se otevřel prostor pro hledání alternativ. To se ale posléze ztratilo, do slova a do písmene normalizovalo. Dnes už ani ti ekologové nechtějí jiný systém, chtějí už jen technické úpravy nebo individuální změny svého života. Chtějí jen parametrické změny – jsou součástí systému.

Opozice vůči systému neexistuje. Možná také díky tomu, že se ukázalo, že každá opozice vlastně přispívá k posílení imunitního systému současného dominantního ekonomicko-politického uspořádání. Systém využije energie a potenciálu opozice k vlastnímu posílení. Výsledkem je stav, který Max Weber označil jako železnou klec racionality. My jsme teď v té železné kleci a možná to ani nevíme a nejsme schopni si to uvědomit. Chybí nám sociologická imaginace, která by nám napověděla, že mimo tuto železnou klec je jiný svět možný.

Jakou roli v boji s rezignovaností, či přizpůsobováním se systému „dělání sociologie v Čechách“ hraje Česká sociologická společnost, které nyní na několik let předsedáš?

Znovu se s pokorou vrátím k Ivu Možnému, o němž jsme začali tento rozhovor. Někdy na začátku 90. let jsem za ním přišel s otázkou, co se bude dít se sociologickou společností a také zda by nestálo za to nějak institucionalizovat tzv. brněnskou sociologickou školu. Například vydáváním časopisu. Prostě navázat na přerušenu

tradici spojenou s působením A. I. Bláhy. Možný to samozřejmě odmítl, protože dobře věděl, jak malá česká sociologická obec je a jak neprozíravé by bylo ji ještě více štěpit. A zmínil jednu okolnost, která se mi stále vrací v situaci, kdy mám tu čest, že mohu předsedat národní sociologické asociaci, která se dnes jmenuje Česká sociologická společnost. Tou základní otázkou je, k čemu taková národní oborová asociace je, když výkon sociologických povolání není vázán na členství v této asociaci (jak je tomu u některých povolání a profesních sdružení) a kdy asociace nevydává svůj vlastní odborný časopis (jak je tomu v případě jiných asociací). Před rokem 1989 byla asociace prostorem, ve kterém se dalo něco smysluplného dělat, protože jednotlivé katedry sociologie byly všechny pod silným ideologickým dohledem. Všechny měly v názvu marxisticko-leninistická a byly pořád hlídány ideologickými sekretariáty komunistické strany. Po roce 1989 se tento dozor ztratil a katedrám se otevřel prostor pro celou šíři aktivit. Mohou organizovat konference, navazovat vlastní mezinárodní spolupráci, vydávat vlastní časopisy nebo knižní publikace apod. K čemu je vlastně dobré mít v takové situaci národní sociologickou asociaci? Čím může přispět k rozkvětu sociologie?

Důsledkem je relativně malá síla této asociace. To bych chtěl změnit. Chtěl bych, aby členství v České sociologické společnosti bylo vnímáno na jedné straně jako prestižní a na straně druhé jako něco naprosto samozřejmého. Aby to, že někdo působí v českém prostředí a prohlašuje o sobě, že je sociolog či socioložka a přitom není v této asociaci, vyvolávalo údiv. Aby členství v asociaci bylo spojeno s prožíváním určitého odborného statusu. To ale znamená, že samotná asociace musí pracovat tak, aby tuto prestiž vytvářela. My se dnes snažíme více začlenit jednotlivá sociologická pracoviště do její činnosti. Každým rokem se výbor společnosti setkává se zástupci všech sociologických pracovišť. Každé dva roky společnost organizuje (ve spolupráci s nějakou katedrou) výroční konferenci. Zaštituje jiné konference svých kolektivních členů, jako je každoroční konference v Olomouci.

Existuje obrovská roztržitost uvnitř české sociologie. Není nás moc, sociologický rybník je malý a navíc mezi jednotlivými pracovišti neexistuje moc velká ochota k vzájemné spolupráci. Česká sociologická společnost by tak mohla být místem setkávání, diskuze a přibližování, jak jednotlivců, tak i sociologicky zaměřených pracovišť.

Dobře, to je institucionální rovina, ale co jsou tedy ta témata, kterým bychom měli věnovat pozornost, abychom prolomili stav rezignace a dělání sociologie jako pouhé živnosti?

Myslím, že je to pořád to stejné a základní téma, které je platné v různých obměnách od zakladatelů sociologie, a silné bylo např. u Durkheima: Jak je vůbec společnost možná? Ta otázka je dnes mnohem důležitější než dříve. Čím to je, že s narůstající individualizací, se sílícím mediálním rozměňováním a rozšiřujícím se kyberprostorem, ještě stále existuje společnost? Jak to, že lidé ještě mohou spolu něco koordinovat nebo sdílet nějaké hodnoty?

Dále by se sociologie měla více věnovat mezním tématům a neměla by ze zřetele ztrácet hraniční sociální jevy. Mám na mysli jevy, které dominantní společnost nahlíží jako deviantní a které se v dominantní perspektivě vzdalují od tzv. norma-

lity. Není to vlastně nic jiného než studium jinakosti. To je také jeden z důvodů, proč jsem se věnoval novým náboženským hnutím nebo netradiční religiozitě. Druhou takovou oblastí je migrace. Nechtěl bych, aby to vyznělo lacině, ale já si skutečně myslím, že právě sociologie k tomuto tématu může přinést úplně jiný pohled, než jaký dnes ve veřejnosti převažuje. Ona to vlastně již dlouho dělá, ale bez nějakého silnějšího efektu. Sociologie a studium transnacionální migrace dlouhodobě říká, že migrace je přirozený jev a nic nenormálního. Migrace vždy byla a vždy bude, a to ve všech oblastech planety. Sociologie jasně říká, že dnešní globální a transnacionální podoby migrace zpochybňují ideologii národního státu a v sociálních a humanitních vědách zpochybňují metodologický nacionalismus. A tím se zase znovu dostáváme k tématu hranic a ohraničování. To je třetím velkým tématem. Netýká se ale jen hranic prostorových a symbolických. Týká se i hranic a ohraničování uvnitř sociologie samotné a mezi jednotlivými vědními obory. Sociologie je v tomto ohledu nesmírně ohraničená a uzavřená do sebe. Velmi silně, a pro mě překvapivě, se vzpouzí jakýmkoliv impulsům z jiných vědních oborů. Vždy v této souvislosti uvádím příklad podnětů, které přicházejí od kognitivních věd. Myslíš, že někdo v české sociologii ví, že existuje socioneurologie? Samozřejmě, někdo může tvrdit, že celá myšlenková tradice sociologie spočívá na vymaňování se z vlivu přírodních věd a budování vědy jiného typu. Ano, ale to přece neznamená, že budeme systematicky ignorovat poznatky a koncepty, které sice přicházejí z přírodních věd nebo z lékařství, ale které nám mohou lépe vysvětlit či pochopit sociální a kulturní svět člověka. A přitom současné podněty z evolučních přístupů a z přístupu neurologie jsou silným impulsem pro sociologickou imaginaci.

Posledním tématem, kterému bych se rád věnoval, s ohledem na tvé badatelské zaměření, je sociologie náboženství. Ty jsi byl jednou z klíčových postav, které formovaly sociologii náboženství od raných devadesátých let. Naplňuje tě studium náboženství jako společenského fenoménu po těch letech stále ještě vzrušením, o kterém si v souvislosti se sociologií hovořil?

Ano, samozřejmě. Náboženství a jeho sociologické studium mne stále vzrušuje. Ale trochu jinak než dříve. Já jsem se vlastně ke studiu náboženství dostal přes etiku, nebo respektive přes pokus popsat a srovnat potenciální alternativy vůči dominantnímu sociokulturnímu systému Západu. Snažil jsem se zjistit, jaký obraz světa a jaké hodnoty jsou příznačné pro jiné kultury, a zda v nich není něco, co by se dalo využít v ekologickém úsilí o záchranu světa a života na něm. Studoval jsem jiné svetonázory jako potenciální zdroje alternativního způsobu života. A to mě ještě před rokem 89 přivedlo ke studiu náboženství, tedy především těch „jiných“ náboženství. Proto jsem se po roce 89 věnoval studiu západních buddhistů, hinduistů a příslušníků dalších nových či netradičních náboženství. A zde se opět dostáváme k tématu jinakosti a hranic.

Postupně jsem nabyl přesvědčení, že téma náboženství je naprosto klíčové pro pochopení jakékoliv společnosti, a to i té moderní, která je sekulární, popř. nábožensky laxní. Proto mne strašně nadzvedávalo a dodnes nadzvedává, že sociologie téma náboženství odsunula a dlouhou dobu přehlížela či marginalizovala jeho význam. Mluví se o hodnotových orientacích, ale v rámci tohoto výzkumu se

tématu náboženství věnuje jen málokdo. Bádá se o životním způsobu, ale v rámci takto zaměřených šetření se málokdo ptá na roli náboženství. Alespoň v českém kontextu.

Čím si to vysvětluješ?

V české sociologii tím, že jsme byli i jako sociologové významně socializováni komunismem, v evropské sociologii tím, že dominovala jednoduchá podoba sekularizační teze. V sociologii všeobecně (tedy ne jenom v sociologii náboženství) dominovalo přesvědčení, že s modernizací dochází k sekularizaci a že vliv náboženství slábne a bude slábnout dál. Sociologové si z toho vyvodili, že nemá cenu se zabývat něčím, co slábne a je sociálně nedůležité. Náboženství se tak pro sociologii stalo tématem na okraji, těsně „u hranic“ nebo dokonce již „za hranicemi“.

Minimálně ve světovém kontextu se ta situace ale od 80. let začíná měnit a pozornost je opětovně obrácena k náboženství. V českém kontextu je to zpoždění výrazně větší a je otázka, zda recepce role náboženství ve společnosti je českou sociologií opravdu brána vážně.

Není. Vždyť znáš českou sociologickou obec. Lidí, kteří se tématu náboženství věnují přímo nebo tím, že je začleňují do svých úvah o jiných tématech, je vlastně strašně málo. Ale možná se situace mění. Znáám badatele či badatelky, kteří vyšli do terénu, a tam, ke svému údivu, narazili na náboženství, tedy na to, že náboženství hraje ve společnosti jako celku i v životě jednotlivců či skupin nezanedbatelnou roli. Přijde mi, že se v českém kontextu sociologie náboženství teprve začleňuje do sociologického dění a že si teprve vytváří své místo. Příznačné v tomto ohledu je, že se v nějaké formě stala součástí výuky sociologie na významných fakultách.

Jen jestli to není jen příznak studia kuriozit?

To si nemyslím. Ale i kdyby tomu tak bylo. Vždyť studium kuriozit či toho, co není vnímáno jako zcela normální, nám pomáhá v poznání toho tzv. normálního, běžného, nezpochybňovaného, dominantního. Koneckonců, nemůže to být právě sociologie náboženství, která přinese sociologickou imaginaci? Pokud by tomu takto bylo, byl bych moc rád.

s. 91–113

RECENZE

Pablo Mateos /
Pavla Andršová

Ivona Mišterová /
Jaroslav Kušnřr

Alan Sked /
Barbora Pásztorová

Miroslav Mareš a kol. /
Vladimřr Naxera

Andreas Schedler /
Jaroslav Břlek

Karel B. Müller /
Petr Bláha

Ondřej Lánský /
Marián Sekerák

MATEOS, Pablo (2014): *Names, Ethnicity and Populations. Tracing Identity in Space*. Berlin a Heidelberg: Springer-Verlag.

Nepříliš originální myšlenkou o prosazování etnických identit v globalizovaném světě zahajuje Pablo Mateos svou prozatím první monografií z roku 2014 věnující se mapování identit v prostoru. Ač se publikace řadí do nepřehledného množství literatury zaměřené na etnicitu, snaží se autor nabídnout neotřelý přístup ke studiu kolektivních identit. Mateos působí jako přední vědec v mexické Guadalajaře v Centru pro výzkum v sociální antropologii (*Centro de investigaciones y estudios superiores en antropología social*). Doktorský titul získal v oboru sociální geografie na University of London a jako přednášející působil několik let na University College London v oboru humánní geografie (u nás známé spíše jako geografie socioekonomická). V textu je autorovo zaujetí sociální geografii zjevné a knize dominuje spíše globální přístup ke zkoumání problematiky než výzkum jedné lokality. Publikace však do značné míry vychází z autorovy disertační práce (Mateos 2007), jež prezentuje jednotlivé metody a závěry na příkladu poměrně užšího terénu Londýna.

Primárním cílem a motivací této knihy je revize doposud uznávaných etnických kategorií užitých především v populačních cenzech, s jejichž způsobem klasifikace skupin obyvatel je autor nespokojen (s. v). Považuje současné vymezení kategorie za příliš široké a vágní či naopak úzké a nedostatečně reflektující reálnou diverzitu populace, jejíž členové se mnohdy s žádnou z nabízených kategorií nemožou identifikovat (s. 1) a jsou nuceni přijmout shora nabízenou nálepku. Zdůrazňuje, že tvorba klasifikací užitých v nejrůznějších cenzech, průzkumech

a databázích podléhá politické agendě a probíhá instrumentálně s cílem lépe administrovat jednotlivé skupiny obyvatel. Nenavrhuje přitom pouze takovou klasifikaci obohatit o další kategorie a tedy „okénka v dotaznících“, požaduje spíše restrukturalizaci obdobných klasifikací na základě emických kategorií.

Z pohledu sociokulturní antropologie je však zásadním nedostatkem textu Pabla Mateose právě fakt, že ač autor volá po nutnosti revize utilitárně nastavených a uměle ohraničených etnických kategorií (s. 10), sám s podobnými kategoriemi pracuje. Mateosova kritika cílí na skutečnost, že jsou tyto kategorie instrumentálně vytvářeny a používány v politickém a administrativním prostředí, v jehož rámci jsou lidé do těchto kategorií vmanipulováni. Ani v akademické rovině však autor ohraničené etnické kategorie neopouští. Inovativní složkou jsou pouze techniky, kterými Mateos (stejně jako další badatelé provádějící podobný výzkum) k těmto kategoriím dochází a které vlastně představují jádro této monografie.

Jak už název publikace napovídá, klíčovým prvkem autorova výzkumu jsou osobní jména (křestní jména i příjmení), která se dle něj předávají na základě vzorců, jež je třeba upozorovat. Jména tak mapují pohyb obyvatel v čase a prostoru a mezi skupinami osob vykreslují lingvistické, resp. kulturní hranice (s. 2). Mateos vyzdvihuje především metodu vytváření takzvaných CELGs (*Cultural-ethnic-language Groups*) (s. 147), které jsou po etymologické analýze křestních jmen a příjmení přiřazovány k jednotlivým sadám těchto jmen. Vzniká tak metoda zvaná *Onomap*, která dle autora zna-

mená revoluci v kulturní a etnické klasifikaci. Text však zanechává ve čtenáři pocit, že jméno je objektivním ukazatelem etnické identity, jež může být měřena a tříděna do statických kategorií. Ač autor sám na několika místech textu zmiňuje, že etnická identita je velmi složitě uchopitelný koncept podléhající subjektivitě jednotlivce (např. s. 10, 11), knihou prostupuje autorův striktně statistický přístup ke jménům a etnicitě. Zobecňující závěry Mateosova vlastního výzkumu a dalších výzkumů, na něž odkazuje, podsouvají čtenáři myšlenku, že není nic jednoduššího než popsat etnicitu čísly. Sám autor píše, že tato monografie vychází z poznatků lingvistiky, genetiky, epidemiologie, ekonomie, geografie, demografie, sociologie, antropologie, psychologie, historie, genealogie, fyziky a informatiky (s. 2), což se odráží na podobě knihy jako celku.

Největší předností textu Pabla Mateose je jeho systematicčnost a logická návaznost, v níž kapitoly staví jedna na druhé. Kniha je členěna do třech částí, z nichž první je spíše jakýmsi teoretickým úvodem k tématu etnicity a etnické identity, migrace a sociální stratifikace. Pro čtenáře neorientujícího se v tématu etnicity, etnické identity či studiu jmen je několik prvních kapitol zajímavým úvodem do problematiky. Nechybí jasná konceptualizace a operacionalizace pojmů, jež do značné míry usnadňuje čtení této části textu. Po seznámení s tématem autor čtenáře zahltí detailním popisem jednotlivých kvantitativních metod sběru a analýzy dat. Spíše než pokračování ve stejném tempu prvních kapitol je tedy čtenáři nabídnuto množství dat a výsledků ve formě obsáhlých tabulek a grafů, které jej nutí přemýšlet v dikci statistických údajů a dává mu tak za-

pomenout na kvalitativněji pojatý text první části. Zároveň je značná část textu na úkor zajímavějších empirických kapitol věnována zevrubně rešerši literatury zabývající se tématem lingvistického, antropologického a sociogeografického výzkumu jmen. Nicméně pro čtenáře, kteří se hodlají tématem zabývat podrobněji, je tento poctivý vhled do dostupné literatury více než užitečným.

V poslední části publikace se dostáváme k výzkumu samotného autora, který používá prezentovaný způsob klasifikace etnicity na příkladu Londýna a jeho obyvatel. Jak už je zmíněno výše, cílem tohoto dlouhodobého výzkumu je revize kategorizace etnických skupin a nalezení způsobu, jak co nejlépe zachytit reálnou diverzitu populace britské metropole. Autorův data set a přístup k analýze je působivý, absentuje však citlivější pojetí výzkumu etnické identity.

Z poměrně podrobného, dobře strukturovaného, inovativního a po mnoha dalších stránkách zdařilého díla má tedy čtenář rozporuplné pocity. Co do popisu jmen, jejich sociogeografického kontextu a etymologické a genealogické analýzy je kniha Pabla Mateose zajímavou přehledovou studií, ač zaujme spíše nadšence pro kvantitativní metody. Spojení kvantifikujících závěrů s tématem etnicity se však zdá být nepřilíš vhodně uchopeno. Autor nevěnuje pozornost specifikům etnicity, ani faktu, že člověk může být nositelem několika identit, z nichž mohou být některé v rozporu. Tento text a jeho silně pozitivistický přístup k problematice by tak mohl být pro čtenáře, jež se v tématu etnicity příliš neorientuje, zavádějící a matoucí. Lépe poslouží jako detailní představení relevantní literatury, výzkumů jmen v prostoru a některých inovativních metod analýzy kvantitativních dat.

Dalšie použité zdroje

MATEOS, Pablo (2007): *An ontology of ethnicity based upon personal names. Implications for neighbourhood profiling* (disertačná práca). Londýn: Department

of Geography, University College London (<http://eprints.ucl.ac.uk/16145/>, 2. 8. 2016).

*Pavla Andršová**

MIŠTEROVÁ, Ivona (2013): *Angloamerické drama na plzeňských scénách*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Názov monografickej práce Ivony Mišterovej evokuje interkultúrny a historický kontext súvisiaci s divadelnými predstaveniami britskej a americkej provincie na javiskách plzenských divadiel, avšak táto práca tak svojim rozsahom (takmer 350 strán), ako aj komplexnosťou skúmania zvolenej problematiky predstavuje rozsiahle interdisciplinárne dielo, zaoberajúce sa nielen chronologickou enumeráciou javiskových stvárnení diel britských a amerických autorov, ale aj históriou divadelníctva v Plzni v kontexte historických udalostí od počiatku jeho vzniku. Súčasne ponúka krátke interpretácie inscenovaných divadelných hier a modifikácie ich významu prostredníctvom jednotlivých javiskových stvárnení na pozadí vplyvu historických udalostí, pričom následne podáva interpretáciu kritickej recepcie jednotlivých hier v dobovej tlači.

Práca svedčí o autorkinej dôslednej práci so skúmaným archívnym materiálom a o jej odbornej erudícii pri skúmaní britskej a americkej drámy, čo sa prejavuje pri precíznom chronologickom skúmaní vzniku a rozvoja plzenského divadelníctva a stvárnení jednotlivých dramatických diel na plzenských javiskách. Autorka monografie presvedčivo poukazuje na vplyv historických udalostí na formovanie a charak-

ter tak výberu, ako aj stvárnenia jednotlivých hier od počiatku formovania vývinu divadla v Plzni, čo sa podľa nej v počiatkovom období od 18. storočia až po vznik Československej republiky prejavuje predovšetkým vplyvom nemeckého divadelníctva a divadelnej infraštruktúry v meste. Autorka súčasne dopĺňa sociálno-historický kontext vývinu plzenského divadelníctva o charakteristiku infraštruktúry plzenských divadiel vrátane architektúry a rozmiestnenia divadelných budov, ako aj o analýzu divadelného repertoáru jednotlivých divadiel, čím práca nadobúda aj sociálno-historický rozmer. Podobne presvedčivo naznačuje rozmach plzenského divadelníctva predovšetkým po vzniku Československej republiky v roku 1918, pričom súčasne poukazuje na dôležitú úlohu hier českých autorov v tomto období. Ako autorka prostredníctvom analýzy tak divadelných, ako režijných koncepcií jednotlivých osobností plzenského divadelníctva naznačuje, hry angloamerickej provincie zohrávali na javiskách plzenských divadiel významnú úlohu od jeho počiatkov až po súčasnosť, o čom svedčí nielen takmer každoročné zastúpenie premiér jednotlivých hier, ale aj na základe autorkinej analýzy dobovej tlače aj záujem publika, pričom, ako autorkina analýza presvedčivo naznačuje,

*Mgr. Pavla Andršová, Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, andrsova@ksa.zcu.cz.

takmer vo všetkých obdobiach plzeňského divadelníctva zohrávala dôležitú úlohu klasická, predovšetkým shakespeareovská dráma.

Ivona Mišterová sa v rámci svojej analýzy sústreďuje aj na úlohu jednotlivých osobností (riaditeľov divadiel, hercov) pri rozvoji plzeňského divadla (Vendelín Budil, Karel Veverka, Josef Fišer, Bedřich Jeřábek, Zdeňek Hofbauer, Luboš Pistorius, Jan Fišer, Ota Šefčík, Pavel Pavlovský, Jan Burian a iní), čím presvedčivo zdôrazňuje úlohu týchto osobností pri koncipovaní autorskej, repertoárovej, ale vo viacerých prípadoch aj režijno-hereckej koncepcie a stratégie plzeňských divadiel, a to predovšetkým v súvislosti s repertoárom angloamerickej drámy.

V ďalších častiach práce autorka opäť presvedčivo analyzuje vplyv historicko-politických udalostí na dramaturgickú, režijnú a hereckú koncepciu stvárnenia diel anglo-americkej proviniencie (predovšetkým vojnového obdobia a obdobia totalitárneho režimu v 50-tych a 70-tych rokoch 20.storočia). Z autorkinej presvedčivej analýzy vyplýva zaujímavá skutočnosť, a síce že napriek nepriaznivej politicko-historickej a kritickkej situácii (obdobie vojen a totalitárneho režimu), plzeňské divadlo si udržiavalo neustálu popularitu a záujem tak umelcov, ako aj publika a o diela nielen britských a amerických autorov neustával ani v období kritických spoločensko-politických situácií. Komplexnosť a presvedčivosť tejto práce dopĺňajú autorkine analýzy hereckých výkonov v jednotlivých obdobiach a ich kritická recepcia na základe dobovej tlače a divadelných recenzií, čím táto práca nadobúda ďalší rozmer, a síce, že ju možno čítať aj ako dejiny plzeňského herectva, v rámci analýzy ktorého autorka poukazuje predovšetkým na

pozitívne aspekty hereckej, ale aj režisérskych spolupráce predovšetkým medzi plzeňskými a pražskými divadelnými scénami. Prostredníctvom analýzy divadelných udalostí, akými sú napr. divadelné festivaly, táto práca súčasne zdôrazňuje úlohu plzeňských divadiel pri organizovaní divadelného a kultúrneho diania nielen v Plzni, ale aj v národnom a medzinárodnom kontexte.

Autorkine presvedčivé analýzy divadelných predstavení a ich javiskových stvárnení, ako aj analýza hereckých výkonov a režisérskych koncepcií presvedčivo poukazujú na implicitné stvárnenie spoločensko-politických problémov v hrách britských a amerických autorov v období krízových a totalitárnych režimov, ako aj v období demokracie po roku 1989 (výber a stvárnenie diel poukazujúcich na problémy súčasného obdobia, akými sú konzumná spoločnosť, odcudzenie, násilie apod.). Na druhej strane autorka súčasne presvedčivo analyzuje vzťah medzi klasickým (William Shakespeare), moderným a komerčným divadelným repertoárom a ich tak zaradenie, ako aj javiskové stvárnenie v jednotlivých historických obdobiach. Podobne poukazuje na unikátnosť zaradenia diel austrálskych dramatikov, ktorí obohacujú repertoár plzeňských divadiel o repertoár diel inej anglofónnej kultúry (Dymphna Cusacková, David Williams, Louis Nowra). Autorkina analýza divadelného stvárnenia súčasných divadelných inscenácií posledných rokov je vhodne doplnená autorkinou vlastnou interpretáciou analyzovaných hier, čo prispieva k presvedčivosti autorkinej argumentácie na podloženej priamou skúsenosťou.

Možno konštatovať, že táto vedecká monografia monumentálneho rozsahu výrazne obohacuje nielen teatrologické

a literárnovedné bádanie v Čechách, ale tým, že je napísaná v češtine zrozumiteľným a jasným štýlom, ako aj tým, že sa zaoberá tak kritickou recepciou divadelných hier angloamerickej provincie, ako aj analýzou hereckých výkonov, čiastočne históriou scénografie, architektúrou a infraštruktúrou plzeňských divadiel a vývinom plzeňského divadelníctva od počiatkov po

súčasnosť ju možno čítať aj ako dejiny plzeňského divadelníctva a herectva. Autorka navyše dokazuje tak univerzálnosť, ako aj dôležité postavenie a kvalitu angloamerickej drámy nielen v plzeňskom, ale v národnom a medzinárodnom kontexte.

Jaroslav Kušnír*

SKED, Alan (2014): *Metternich a Rakousko. Pokus o hodnocení*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Klemens Wenzel Nepomuk Lothar kníže Metternich-Winneburg-Ochsenhausen řídil od roku 1809 nejen zahraniční politiku Rakouska, ale od roku 1815 měl rovněž, a možná především, rozhodující vliv i na jeho domácí záležitosti. Po celé období, kdy působil v úřadě – od roku 1809 jako ministr zahraničí a od roku 1821 jako kancléř – bylo jeho hlavní starostí, aby ochránil Evropu před revolucí, která ji mohla znovu zachvátit. Metternich měl podle Alana Skeda do roku 1848 výjimečné štěstí a během let, jež strávil v úřadu, habsburská monarchie pomohla svrhnout Napoleona, dokázala zkrotit revoluci a těšila se období míru a prosperity. Působila zde jen velmi slabá opozice, národům monarchie bylo umožněno rozvíjet své národní kultury, cenzura byla mírná a dokonce i v Itálii byla rakouská vláda nejlepší na celém Apeninském poloostrově. Jedná se proto nepochybně o jednu z klíčových osobností moderní evropské historie. Na základě tohoto tvrzení vyjadřuje Sked údiv, že v angličtině dosud nevyšla žádná důkladnější práce o roli, kterou hrál v záležitostech habs-

burské říše a v mezinárodních vztazích v letech 1809–1848. Tuto mezeru se proto rozhodl zaplnit svou knihou s názvem *Metternich and Austria. An Evaluation*, jež vyšla poprvé v roce 2007 a v českém překladu roku 2014, a to pod názvem *Metternich a Rakousko. Pokus o hodnocení*.

Autor recenzované publikace, britský profesor a politik Alan Sked, se specializuje především na habsburskou monarchii, britské politické dějiny, dějiny moderní Evropy a USA. Jeho zájem o Rakousko ovlivnil především britský historik A. J. P. Taylor, který vedl jeho disertační práci na Merton College v Oxfordu. Jako politik je oponentem členství Velké Británie v Evropské unii a založil politickou stranu UK Independence Party. Na London School of Economics vyučuje kurzy zaměřené na historii USA a moderní intelektuální dějiny a dějiny pohlaví, ras a otroctví. Mezi jeho díla patří mimo jiné: *The Survival of the Habsburg Empire. Radetzky, the Imperial Army and the Class War. 1848* (1979), *Britain's Decline. Problems and Perspectives* (1987), *The Decline and Fall of*

*Prof. PhDr. Jaroslav Kušnír, Ph.D., Inštitút anglistiky a amerikanistiky, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, jaroslav.kusnir@unipo.sk.

the Habsburg Empire. 1815–1918 (1989; *Úpadek a pád habsburské říše. 1815–1918*, 1995) a *Radetzky. Imperial Victor and Military Genius* (2011).

V úvodu své knihy Sked upozorňuje čtenáře, že jeho práce nemá ambici stát se životopisem, nýbrž jejím cílem je umístit Metternichovy pozoruhodné úspěchy do patřičné perspektivy a narušit několik mýtů spojených s tak zvanou Metternichovou dobou. Rovněž uvádí, že staví na názorech, které již rozvíjel v druhém vydání knihy *Úpadek a pád habsburské říše. 1815–1918*, a odmítá nové pohledy na mezinárodní vztahy v Metternichově době, jež prosazuje americký badatel Paul W. Schroeder. Čtenáři se snaží poskytnout úplné porozumění Metternichovy role v historii, v níž je klíčovou složkou jeho účast na pádu Napoleona a při utváření evropského systému států v letech 1815–1848 i úloha, kterou měl v domácích záležitostech habsburské monarchie v době od svržení Napoleona po revoluční rok 1848. Tato kniha si jako své ústřední téma neklade kancléřovu diplomacii, nýbrž zkoumá otázky, které obvykle vyvstávají v souvislosti s Metternichem, a to, zda řídil policejní stát, chtěl federalizovat monarchii, byl neúprosným oponentem nacionalismu či zda jeho politika poškozovala národy monarchie a nevyhnutelně je dovedla k revoluci.

Autor ve své knize, která je rozdělena do šesti kapitol podle zkoumaných témat, odkazuje na mnoho významných historiků či Metternichových současníků, s jejichž názory se buď ztotožňuje, nebo je naopak zcela odmítá. V první kapitole, jež je jakýmsi úvodem a nese název *Byl Metternich nepochopen?*, se zabývá problematikou Metternicha a terorismu. Na Metternichovu obhajobu mimo jiné uvádí, že

historici až příliš snadno zapomínají, že během celého období 1815–1848 hrozilo nebezpečí, že zejména Francie se pokusí zpochybnit urovnání z roku 1815, a tím znovu začít cyklus války a revoluce. Metternichova obava z revoluce byla podle Skeda nepochybně oprávněná a argumentuje výčtem povstání, která se uskutečnila v průběhu let 1815 až 1848. Nejednalo se tedy o žádné paranoidní přeludy, nýbrž obavy podle jeho názoru pocitovaly široké vrstvy společnosti. Rovněž oponuje tradičnímu výkladu, podle kterého byla Evropa první poloviny 19. století vydána na milost a nemilost silám, jimž Metternich nemohl ani rozumět, ani je kontrolovat. Sked prohlašuje, že pokud historikové odbývali jeho obavy jako neopodstatněné a raději ho interpretovali jako reakcionáře, neschopného pochopit působení pokrokových sil historie spolu s vzestupem nové kapitalistické střední třídy, ukázalo se, že oni sami upadali do iluzí a že Metternich byl mnohem jasnozřivější, když předvídal další nebezpečí. Sám si samozřejmě dobře uvědomoval zvyšující se význam veřejného mínění a módní oblibu liberalismu, ale prostřednictvím mezinárodních akcí dokázal organizovat kontrolu tisku a univerzit, a tak omezovat vliv těchto faktorů. Autor rovněž polemizuje s Viktorem Biblem a Henrym Kissingerem, když uvádí, že to nebyl Metternich, kdo byl přímo odpovědný za pád habsburské monarchie, nýbrž že jej způsobila až první světová válka, a že její zánik nebyl nevyhnutelný a ani nevyplýval z dlouhodobých vnitřních problémů.

V následující kapitole se Sked zabývá problematikou role Metternicha při pádu Napoleona a dospívá k tvrzení, že to byl Napoleon, kdo se důsledně vyhýbal jednání s Metternichem, a tak nutil Rakousko dát se cestou války

proti němu, ať už to rakouský státník skutečně chtěl či nikoli. Autor dodává, že celá polemika ohledně Metternichova klamání svých spojenců, nebo svého nepřítelů, je umělá. Sám Napoleon zcela vědomě riskoval porážku. Přesto u ní Metternich nepochybně sehrál významnou roli. Ta spočívala v udržování spojenců pohromadě a v nacházení precedentů, které jim umožňovaly vyjednávat jako celek. Ve skutečnosti jednal jako premiér celé koalice. Nicméně jestliže uznával potřebu s Napoleonem vyjednávat až do konce, akceptovali ji také všichni ostatní. V této kapitole se autor rovněž vymezuje vůči Schroederovu paradigmatu. Podle něj rok 1815 přinesl „systémovou změnu“, takže mocenské vztahy v Evropě začaly určovat dva hegemonní státy – Velká Británie a Rusko – působící v rámci nového, morálnějšího ekvilibria, založeného na zájmu o dodržování práv a fungujícího systému prostřednictvím subhegemonií nebo zprostředkujících entit. Schroeder si podle Skeda ve skutečnosti jen pohrává se slovy. To, o čem nakonec mluví, je pouze starodávná politika rovnováhy moci a sfér vlivu. Subhegemonie, o kterých Schroeder hovoří, nebyly tak neškodné pro zúčastněné státy ani nenapomáhaly vytvořit rámec spolupráce mezi mocnostmi. Naopak, často představovaly vážné riziko války. Pokud jde o hegemnickou rovnováhu, jak ji popisuje Schroeder, Sked prohlašuje, že se mýlí, neboť v Evropě zranitelní byli a zranitelnými se cítili. Dle jeho názoru byly Rusko a Velká Británie řadovými členy evropské rovnováhy. Co se týče Velké Británie 19. století, Sked se domnívá, že zřejmě vůbec nebyla součástí evropského státního systému. Dodává rovněž, že Schroederův pohled na 19. století opomíjí mnoho faktorů: rostoucí sílu

veřejného mínění, vztah mezi domácí a zahraniční politikou, kabinetní vládu a ekonomické faktory. Diskusi nakonec uzavírá prohlášením, že se Schroeder po všech stránkách mýlí.

Třetí kapitola se zabývá otázkou, zda byl Metternich v období 1815–1848 předním evropským státníkem, a vyvrací tvrzení, že Metternichova dominance v evropské diplomacii přestože byla až do roku 1823 skvělá, po tomto roce trpěla nezdary, dokud nebyl nakonec zcela odstaven na vedlejší kolej. Sked tvrdí, že je jasné, že Metternich neměl vždy události pod kontrolou, jako je neměl ani v letech 1815–1823, ovšem pod kontrolou je neměly ani ostatní mocnosti. Podle Skeda Metternichův systém neskončil rokem 1848 – v tomto roce naopak triumfoval. Zanikl až v padesátých letech. V této kapitole rovněž poskytuje alternativní paradigmatu k Schroederovu. Uvádí, že existují přinejmenším dvě další, která lze posoudit. Jedním z nich bylo paradigma prosazované Rogerem Bullenem, který tvrdil, že evropský systém států fungoval tak, že velké mocnosti kontrolovaly klientské státy ve svých, byť neoficiálních sférách vlivu a intervenovaly, aby si zajistily, že převládnu jejich vlastní zájmy. Mír podle tohoto paradigmatu závisel na tom, zda mocnosti navzájem uznávaly své sféry vlivu a zdržovaly se zpochybňování dominantní mocnosti v každé z nich. Nevysvětluje však zejména, k čemu došlo, když vypukla krize mimo klientské státy nebo mezi evropskými velmocemi obecně. Sked dodává, že klíčem byla ideologie, neboť Evropa byla rozdělena na dva ideologické tábory: liberální západ a konzervativní východ. Jakým způsobem fungovala rovnováha moci, určovalo napětí mezi těmito dvěma tábory a konkurence

mezi jejich dvěma mluvčími (Palmerstonem a Metternichem).

Další kapitola se věnuje problematice, zda Metternich plánoval federalizovat habsburskou říši. V této otázce dochází Sked k závěru, že navzdory své snaze o zvrát v letech 1835–1836 a navzdory všem svým plánům a návrhům z let 1811 a 1817 jak přebudovat vládní mašinerii, přestože jejich jádrem byly efektivní ústřední instituce, nikoli federalizace monarchie, skončil v situaci, kdy musel vycházet ze způsobu vlády Františka I. a arcivévody Ludvíka a zároveň odrážet útoky ze strany Kolovrata a jeho účastníků. To však neznamená, že jeho zahraniční politika neměla úspěch nebo že monarchie trpěla větší domácí nespokojeností než liberální státy v západní Evropě, které ho kritizovaly. Metternichovo Rakousko bylo oázou klidu. Bouřlivé události se odehrávaly za jeho hranicemi.

Pátá kapitola si klade otázku, zda bylo Metternichovo Rakousko policejním státem. Sked uvádí názory Viktora Bibla a George Franze, kteří se domnívali, že odpověď na tuto otázku je kladná. On sám se však domnívá, že si dnes toto klíše zaslouží, aby bylo důkladně přezkoumáno. Na základě svého výzkumu dochází k závěru, že kritika Metternicha se v tomto směru velmi přeháněla. Policejní síly pod jeho, nebo císařovým, velením byly ve skutečnosti velmi malé. Policie utlačovala nepatrné množství lidí a obvykle jen tehdy, když byli zapleteni do velezrady nebo vzpoury. Cenzura sice nudila, ale stěží mohla být všeobecná a vzdělané třídy ji mohly poměrně snadno obejít. Zachycována byla jen malá část pošty. A konečně, dokonce i v případech velezrady byly udělovány milosti a měněny rozsudky smrti. Vězni

nebyli záměrně mučeni a popravy byly mimořádně vzácné. Žádný policejní stát zde nevznikl.

Poslední kapitola odpovídá na otázku, zda Metternichovo Rakousko utiskovalo národy a zapřičinilo revoluci. Autor zevrubně popisuje vývoj národně-obrozeneckých hnutí v zemích monarchie, zejména pak české národní obrození, a dochází k závěru, že pokud jde o nacionalismus, neexistuje žádný doklad, že by Vídeň nebo Metternich měli někdy zájem poštřevávat jednotlivé národnosti navzájem proti sobě. Stěží se tak podle něj lze vyhnout závěru, že Metternichovou politikou ohledně národností bylo jednoduše je akceptovat a nevíštat si jich, tolerovat jejich přirozený kulturní vývoj a přistoupit k akci, jen když hrozilo, že se stanou příčinou nepokojů nebo naruší politický status quo. V otázce pozadí finančních potíží monarchie stál podle Skeda Kolovrat a jeho liknavé administrativní metody, nikoli Metternich.

Nakonec Alan Sked dochází k závěru, že skutečným paradigmatem pro evropskou diplomacii v letech 1815–1848 byl prostě Metternichův systém. V zásadě byl tvořen dohodou mocností proti revoluci a tato dohoda nepochybně představovala reálnou dynamiku, která působila mezi roky 1815 a 1848. Někdy se zdálo, že je ohrožen, ale nikdy se skutečně nerozpadl. Ve všech obdobích, přes jedno zpochybnění po druhém, však Metternich kázal stále stejné poselství o jeho zásadním významu. Existovaly sféry vlivu i rozdíly mezi Východem a Západem. Ale strach z revoluce byl vždy konečným součtem všech mezinárodních záležitostí. Hlavním závěrem Skedova hodnocení je konstatování, že Metternich byl nejdůležitějším a nejúspěšnějším diplomatem své doby a že v době jeho působení v úřadu po roce

1815 prožívala habsburská monarchie tři desetiletí míru, prosperity, stability, kulturní obrody a ekonomické přeměny.

Samotná kniha je založena na výzkumu především odborné literatury, ačkoli v poznámkách nalezneme i odkazy na Metternichovy vydané paměti a na primární prameny z Rakouského státního archivu ve Vídni. Ovšem těch je jen velmi málo. Publikace neobsahuje klasický soupis použitých zdrojů, nýbrž pouze komentovanou bibliografii.

Ostatní použité knihy a spisy jsou uvedeny v poznámkách. Recenzovaná publikace je napsána velmi sofistikovaným jazykem a svědčí o autorově zevrubné znalosti především kulturních a politických dějin zemí habsburské monarchie. Doporučuji k přečtení spíše odborné veřejnosti, neboť autor vychází z předpokladu čtenářovy znalosti problematiky daného období.

*Barbora Pásztorová**

MAREŠ, Miroslav a kol. (2015): *Ne islámu! Protiislámská politika v České republice*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Současnou českou politikou hýbe několik zásadních témat. Jedním z těch nejdůležitějších jsou přitom jevy spojené s reálnými či domnělými problémy navázanými na tzv. „migrační vlnu“. Mezi tyto problémy patří bezesporu radikalizace části české společnosti a politické reprezentace na základě protiislámských postojů. Vzhledem k sociální závažnosti tohoto tématu (kterou prokazují každodenní projevy této části společnosti a politického spektra) lze jen přivítat, že se jej chopil tým pod vedením brněnského politologa Miroslava Mareše a pokusil se jej zpracovat optikou politické vědy. Recenzovaná publikace s příznačným názvem *Ne islámu!* se zabývá vývojem českých antiislámských postojů do konce roku 2015, čili nezachycuje poměrně živelný vývoj struktury (spočívající v neschopnosti lídrů jednotlivých hnutí dohodnout se, vzájemných antipatiích a z toho vyplývajících neustálá vznikání, zanikání a přeskupování nových organizací, jež jsou soustředěny kolem významných osob protiislámské scény)

a projevů protiislámských subjektů v průběhu letošního roku. Kniha je jedním z prvních českých pokusů o uchopení tématu, a je proto třeba ještě jednou vyzdvihnout její důležitost pro politologii, ale i pro českou společnost jako takovou. Podívejme se tedy na to, jak se Marešův tým s touto badatelskou výzvou vypořádal. Vzhledem ke své podstatě „kolektivní monografie“ je třeba předem konstatovat, že se recenze soustředí jak na vyznění publikace jako celku, tak na jednotlivé (a často značně odlišné) příspěvky v ní obsažené.

Cílem práce je „*v kontextu kvalitativního přístupu popsat a kategorizovat současnou protiislámskou politiku v ČR z hlediska ideového zaměření aktérů, forem jednání a obsahu této politiky, dále analyzovat dynamiku vývoje protiislámského spektra a srovnat význam jednotlivých v politickém procesu*“ (s. 14). Tento cíl, který slibuje zejména popis a není tak příliš ambiciózní (navzdory tomu, že je kniha výstupem GAČRu), je vysvětlován zejména tím, že v českém prostředí jde o první zpra-

*Mgr. Barbora Pásztorová, Katedra historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, barpas@khv.zcu.cz.

cování tématu: „Vzhledem k dosavadnímu stavu poznání a zvolené struktuře práce jsou její metodologické a teoretické ambice omezené. Je zaměřena deskriptivně s důležitým koncepčním a analytickým přesahem“ (s. 14). Na jednu stranu sice chápu motivaci autorů vedoucí ke zvolení tohoto pojetí, na druhou stranu je třeba konstatovat, že preferenci popisu nad rozsáhlou analýzou a výzkumem není dobré legitimizovat konstatováním, že příčinou této preference je to, že téma doposud nikdo nezpracoval (s. 5 a 14). To, že doposud nikdo neudělal výzkum, neznamená, že jej nebudu dělat ani já. Je ovšem třeba zmínit, že alespoň v některých kapitolách analytické prvky nalezneme (a nutno dodat, že poměrně zdařilě – viz níže). Vzhledem k povaze kolektivního díla není kniha jednotně metodologicky uchopená – v úvodu a první kapitole se můžeme dočíst poměrně strohé fráze o „empiricko-analytickém přístupu“ (s. 11), jenž bohužel pro část české politologie funguje jako svého druhu zaklínadlo, dále o „kvalitativním přístupu“ (s. 14) a o „deskriptivní a historické metodě“ (ať už to znamená cokoli), která je doplněná o analýzu politics, respektive analýzu politických aktérů a o specifické metody v jednotlivých kapitolách (s. 14). Už toto do určité míry naznačuje, s jakým problémem se kniha potýká.

Částečně roztržštěné není pouze metodologické uchopení, ale i tematické směřování publikace, jelikož některé z kapitol nejsou vzájemně příliš provázané. To ilustrují zejména první čtyři kapitoly. V té první se M. Mareš soustředí hlavně na vysvětlení koncepčního pojetí tématu a utřídění nejasné terminologické debaty. Poměrně přesvědčivě argumentuje volbu pojmu „protiislámská politika“ namísto dalších

možných pojmů (islamofobie atd.). Ve druhé kapitole se J. Baroš, P. Dufek a O. Varga zabývají otázkou možného vzájemného soužití liberální demokracie a islámu. Kapitola jako taková je poměrně zdařilá (byť drobnou výtku je možné spatřovat v tom, že autoři hovoří o „liberální demokracii“ v singularu, byť daleko vhodnější by bylo hovořit o „liberálních demokraciích“, neboť jediný a výlučný koncept liberální demokracie samozřejmě neexistuje) a jako samotně stojící text bych ji hodnotil poměrně kladně, nicméně její zařazení částečně rozbíjí tematické uchopení celé publikace. To samé se dá říct o další kapitole, ve které Š. Výborný představuje protiislámské aktivity z hlediska českého práva a možnosti jejich postihu. Škoda, že tyto dvě kapitoly nejsou výrazněji provázané se zbytkem publikace. Vzniká tak dojem, že daná „kolektivní monografie“ je spíše sborníkem textů jen vzdáleně spojených tématem, než skutečnou monografií v jejím pravém slova smyslu. Následuje poměrně krátká čtvrtá část, v níž M. Mareš stručně shrnuje vývoj protiislámské politiky na našem území.

Největší část knihy představují kapitoly věnované projevům protiislámských stran a uskupení, které jsou odlišné svým rozsahem, strukturou a způsobem zpracování a také kvalitou zpracování (což je pravděpodobně nutná daň související se snahou vytvořit kolektivní monografii) – za nejzdařilejší a analyticky a interpretačně nejsilnější přitom považuji kapitolu Vlastimila Havlíka zaměřenou na protiislámské projevy populistické radikální pravice. Jako částečně problematické vidím rozčlenění těchto kapitol věnovaných stranám a uskupením podle „ideových kritérií“. V knize v souladu s tímto členěním najdeme tyto části: Monotematická proti-

islámská uskupení v ČR (M. Mareš), Pravicově extremistická protiislámská politika (M. Mareš a P. Vojvodová), Protiislámská politika populistické radikální pravice (V. Havlík), Konzervativní protiislámská politika (M. Mochťak), Levicově-patriotická protiislámská politika (M. Mareš a M. Mochťak) a Další směry protiislámského spektra (M. Mareš). Této problematičnosti jsou si vědomi i sami autoři publikace (s. 5), nicméně se domnívají (možná nikoli neoprávněně), že odlišné postupy by problémů přinášely ještě více. Za zásadní těžkost z tohoto dělení vyplývající považují to, že jsou jednotlivé proudy konstruovány částečně „uměle“ (i když jsou patrné důvody, které vedly autory k jejich konstrukci a k přiřazení jednotlivých stran do těchto skupin) – u řady skupin, jež patří do odlišných proudů, totiž často nalézáme podobné postoje a podobnou argumentaci. Výsledkem je, že mezi uskupení s podobnou rétorikou je postavená umělá zeď „ideových kritérií“ a dané strany (respektive proudy) jsou analyzovány a popisovány izolovaně. To můžeme ilustrovat na příkladu SPD Tomia Okamury, která je zařazená do kapitoly o populistické radikální pravici, a SPO vedené Janem Velebou, která je zařazená do kapitoly o levicově-patriotické politice. Jejich argumentace a postoje jsou přitom velice podobné a jak ukázaly krajské volby v roce 2016, strany k sobě mají velice blízko nejen v otázkách islámu a migrace, což potvrdila jejich společná kandidatura ve většině krajů. Je tedy otázka, zda jedna z daných stran nebyla zařazená k „populistické pravici“ pouze kvůli osobě Tomia Okamury, stejně tak druhá k „levicovému patriotismu“ jen kvůli osobě Miloše Zemana? Hra na pravo-levé rozdělení zde tedy po-

dle mého soudu částečně selhává. Když již zmiňujeme část věnovanou levicovému patriotismu, můžeme podotknout, že je tato kapitola oproti ostatním rozsahově výrazně upozaděna. Má necelých sedm tiskových stran, z nichž je většina věnována osobě Miloše Zemana. Domnívám se ovšem, že by si jak Miloš Zeman, tak SPO zasloužili daleko větší pozornost. A to už i v případě argumentace, proč jsou zařazeni do této kapitoly, neboť na názorech Miloše Zemana toho věru neshledávám příliš „levicového“. Osoba Miloše Zemana vzhledem ke svému postavení a oblíbě u velké části společnosti představuje z mého pohledu možná nejvýznamnější pól protiislámské debaty, což mělo být zohledněno. V této kapitole nicméně mohly/měly být zařazeny ještě další subjekty. V práci totiž postrádám analýzu postojů KSČM, která již dávno zapoměla na komunistické ideje internacionalismu a hlásá nacionalistický protekcionismus. Její vypjatý nacionalismus byl přitom patrný už od počátku 90. let jak ve vztahu k sudetským Němcům, tak EU a dalším organizacím a v současnosti vůči tzv. „migrační vlně“. Můžeme to ilustrovat příkladem ze senátních voleb v Plzni na podzim roku 2016, kdy se komunistický kandidát prezentoval oproti všem ostatním nejsilněji nacionalistickým heslem „Nechceme být cizinci ve vlastní zemi“. Je přitom patrné, že značná část komunistické argumentace je spojená s odporem vůči islámu. A ještě patrnější je to v případě některých proudů v ČSSD, která v práci (bohužel) také absentuje, byť pro analýzu protiislámské politiky představuje významný terén přetékající možnostmi.

Je velká škoda, že se práce věnuje stranickým subjektům a ideovým stranickým rodinám, podle čehož je také strukturována. Sice jsou průběžně

zmiňována i některá nestranická uskupení (IvČRN, BPI atd.), ale publikaci by prospělo doplnění analýzy společenské debaty a protiislámské retoriky nikoli nezanedbatelné části české společnosti, která se mnohdy prezentuje jako „slušní Češi“. Stejně tak je škoda, že kvůli fixaci na politické strany byli opomenuti další důležití aktéři protiislámské politiky v ČR – kupříkladu média (zmínit můžeme manipulační zpravodajství TV prima – i když toto je záležitostí až první poloviny roku 2016, podobné trendy v médiích by bylo možné sledovat už dříve; za vhodný případ k analýze utváření protiislámských postojů by přitom mohl posloužit způsob zpracování zpravodajství na serveru novinky.cz), dále pak třeba zpěváci, kteří si dělají kariéru prostřednictvím protiislámských protestsongů (i zde platí, že nejobskurnější případy jsme mohli zaznamenat až v roce 2016, ale kupříkladu již roku 2015 obdržel Českého slavíka Tomáš Hnídek ze skupiny Ortel), případně též nejrůznější samozvaní „odborníci“ v médiích (V. Cílek, P. Robejšek atd.), kteří jsou s povděkem zváni do nejrůznějších programů, jelikož jsou ochotní sdělit neomezeně kontroverzní názor na jakékoli téma lidské existence apod. Ačkoli to nemusí být na první pohled zcela patrné, po-

litický přesah všech těchto aktivit je zcela nevyvratitelný. Na druhou stranu ovšem chápu, že si autoři vytyčili nějaký postup práce a nějaké tematické zaměření. Není možné očekávat, že v jedné kolektivní monografii (navíc první na toto téma) dojde k pojednání o všech tématech souvisejících s protiislámskými protesty (byť výše byly zmíněné kapitoly, které s nastaveným pojetím práce souvisejí spíše vzdáleně a byly vybrané do určité míry selektivně).

I přes toto omezení a selektivní přístup k tématu a další výše zmíněné nedostatky (otázky a problémy přinášející členění publikace do kapitol podle ideového spektra; nestejný rozsah, struktura a kvalita kapitol; místy větší popisnost než analytičnost atd.) si dovoluji recenzovanou knihu označit za užitečný počín, který si své čtenáře jistě najde. Nedomnívám se sice, že je daná kolektivní monografie zásadní a přelomovou vědeckou studií (což ostatně ani nemá v ambicích – viz výše), ale rozhodně má potenciál otevřít širší odbornou debatu o protiislámské politice v českých sociálních vědách (a zároveň se stát vhodným počátečním zdrojem pro studium této problematiky) – pokud se jí toto podaří, můžeme považovat publikaci za vskutku přínosnou.

Vladimír Naxera*

SCHEDLER, Andreas (2013): *The Politics of Uncertainty. Substaining and Subverting Electoral Authoritarianism*. Oxford: Oxford University Press.

Volby v hybridních režimech se v posledních letech staly nedílnou součástí soudobého komparativního politologického výzkumu. Přes existenci poměrně velkého množství článků

v prestižních impactovaných časopisech byl však dosud výzkum voleb v těchto režimech determinován několika specifiky. Tím prvním byla konceptuální nejasnost ohledně tohoto typu režimů,

*PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, vnaxera@kap.zcu.cz.

jež vedla k tomu, že se velká část studií orientovala pouze na několik „nezpochybnitelných“ případů, jako je Rusko za Putina nebo byla Venezuela za Chaveze a Mexiko za vlády PRI. Ještě větší problém byl však způsoben „dominantním paradigmatem“ demokratizačních studií, které pod vlivem práce Huntingtona (1991), Howarda a Roesslera (2006), Lindberga (ed. 2009) a dalších tvrdilo, že volby mohou být příčinou demokratické změny těchto režimů. To způsobilo, že většina výzkumů voleb v hybridních režimech zůstala v poměrně povrchní rovině bez ambicí o hlubší porozumění celému procesu.

Jedním z autorů, kteří se pokusili tento pohled narušit a věnovat se volbám v hybridních režimech „pořádně“, byl Andreas Schedler, který své poznatky z více než desetiletého výzkumu voleb v hybridních režimech sumarizoval ve své knize *The Politics of Uncertainty. Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*. Kniha je sice již starší, avšak pojednává o velmi zásadní problematice a překvapivě dosud nebyla v českém prostředí recenzována, což z ní dělá ideální kandidáta na hlubší kritickou reflexi. Recenzovaná publikace totiž i přes existenci řady slabších míst výrazně prohlubuje dosavadní teoretické poznání zkoumání studované problematiky a nesporně tak bude sloužit jako vhodný odrazový můstek nejdne budoucí studie.

Finální verze knihy má bez příloh 392 stran, které jsou členěny do deseti samostatných kapitol. Záměrně se zde zdráhám mluvit o deseti přehledných kapitolách, protože v jistých pasážích je vidět, že návaznost práce není nejvyšší a tvůrčí proces autora byl pravděpodobně poznamenán „předlouhou“ dobou vzniku celé publikace.

První (teoretická) část celé knihy obsahuje čtyři kapitoly, jež na sebe poměrně dobře navazují. V nich se autorovi daří sumarizovat dosavadní výzkum hybridních režimů a uceleně představit vlastní teoretická východiska. Zde stojí především za zmínku to, že autor ve své práci pojímá hybridní režimy (tedy v pojetí autora volební autoritářství) jako samostatnou kategorii politických režimů (již dále dělí na méně represivní kategorii (soutěživé autoritářství) a více represivní kategorii (hegemonní autoritářství), které je třeba analyzovat samostatně, a především, že volby nechápe jako příčinu demokratizace, ale jako arénu, v níž dochází k souboji vlády a opozice. Jeho primárním zájmem je tak analýza aktérů a jejich strategií. V této souvislosti je pak třeba poznamenat, že oproti již zmíněné práci Howarda a Roesslera (2006) nebo Bunce a Wolchick (2011) klade větší důraz na strukturální a institucionální faktory.

Empirická část recenzované publikace začíná podrobnou metodologickou kapitolou. Zde čtenáři představuje svou dominantní výzkumnou metodu, kterou je regresní analýza v různých modifikacích. Tyto modifikace jsou dány především volbou nezávislých proměnných v jednotlivých analytických kapitolách. V metodologické kapitole dále autor transparentně předkládá čtenáři metodu, pomocí které vybíral případy pro svou analýzu, a rovněž kde získal data pro své nezávislé proměnné. S volbou dat a proměnných se pojí první významná kritika celé práce. Ačkoliv spatřila kniha světlo světa v roce 2013, pracuje analytická část s výběrem 194 případů voleb v hybridních režimech mezi lety 1980–2002, což znamená, že opomíjí velké množství současných a komparativně

zajímavých případů. Druhým problémem práce je poté fakt, že autor ve spojitosti s nedemokratickými režimy pracuje pouze se sekundárními daty. Faktory jako míra cenzury nebo volebního podvodu dopředu značí, že se kniha pohybuje na velmi vysoké úrovni abstrakce a kvalita řady dat je přinejmenším pochybná. To ještě umocňuje skutečnost, že některé autorem použité datasey jsou velmi problematické sami o sobě. Když pomínu problematické aspekty databáze Freedom House, ke kterým se již v soudobé politologii vyjádřil kde kdo, zmínil bych především dataset NELDA a World Bank. NELDA sice v době vzniku knihy představovala asi nejlepší existující dataset pro kvantitativní analýzu voleb v nedemokratických režimech, avšak data nabízí pouze v dichotomní podobě, takže je pomocí nich velmi těžké rozlišit kupříkladu již zmíněnou míru volebních podvodů mezi dvěma režimy. Databáze Světové banky zase trpí tím, že řada jejich datových řad ve sledovaných režimech není kompletních a výzkumník tak často musí sáhnout k datům, která byla sebrána i několik let před nebo po konání analyzovaných voleb. Tyto aspekty se pak naplno projeví v tom, že autorem sestavené statistické modely dovedou vysvětlit pouze malou část empirické reality, a vysloveně tak vybízí k novému ověření pomocí lepších dat.

Po metodologické části následují čtyři čistě analytické kapitoly. Ta první se snaží pomocí čtyř modelů a v nich obsažených 20 nezávislých proměnných vysvětlit, co ovlivňuje míru volební soutěživosti a co je příčinou volební alternace v hybridních režimech. Vlivem již řečených problémů však autor dochází k tomu, že zvolené proměnné dokážou vysvětlit velmi málo a jediným závěrem celé kapitoly je, že jednání ak-

térů má větší dopad na výsledek voleb než strukturální a institucionální proměnné.

Z těchto důvodů se pak snaží v následujících dvou kapitolách vysvětlit, co podmiňuje konkrétní strategie vlády a opozice. O to se však snaží (těžko říct, zda z lenosti nebo přesvědčení) za pomoci povětšinou stejných nezávislých proměnných jako v předcházející kapitole, což (nepřekvapivě) opět nevede k příliš uspokojivým výsledkům. V poslední kapitole se tak alespoň pokouší pomocí svých nezávislých proměnných vysvětlit, co vede k tranzici hybridních režimů k demokracii. Výsledky však opět nepůsobí příliš přesvědčivě a zmíněné čtyři empirické kapitoly lze shrnout tak, že nejsme příliš schopni vysvětlit volební procesy v soutěživém autoritářství a celý proces je tak zahalen (jak ostatně název knihy trefně poznamenává) „mlhovinou nejistoty“. Těžko říci, zda to však byl záměr autora. Autorovo vysvětlení totiž působí uspokojivě pouze v těch nejméně svobodných režimech z autorova výběru. To je pravděpodobně následkem jedné ze dvou příčin. Tou první je, že velká část režimů, které Schedler považuje za hegemonní autoritářství, je v jeho výběru omylem, což zkresluje výsledky. Druhou a pravděpodobněji příčinou poté je, že do výsledku intervenuje nějaká nezmíněná proměnná, v jejíž hodnotě se shodují režimy v obou zkoumaných kategoriích.

Nejednoznačný pocit z empirických kapitol autor plně vynahrazuje v kapitole závěrečné, kde se mu více než uspokojivě daří zařadit své závěry do soudobého kontextu demokratizačních studií a kriticky reflektovat nejen výstupy vlastní, ale i svých kolegů. Vzhledem k pozitivistické dominanci v soudobých demokratizačních studiích

je třeba ocenit především jeho apel na větší množství kvalitativních studií a kvalitativně obsahových (až snad diskurzivních) studií voleb a motivací jednotlivých aktérů, které, jak autor správně poznamenává, dosud výrazně absentují.

V součtu se tedy Schedlerovi podle mého názoru podařilo vytvořit zásadní publikaci o hybridních režimech, kterou se nebojím srovnat s klíčovou knihou celé disciplíny, tedy publikací *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War* Levitskeho a Wayne (2010). Oproti jejich práci nepřináší Schedler ucelenou a jednoduchou teorii, jež by mohla být hojně citována, ale možná ještě důležitější (avšak nevím, zda plně zamýšlenou) kritickou reflexi celé problematiky, která může v budoucnu motivovat k proměně výzkumné agendy a výrazně posunout naše poznání v oblasti soudobých forem nedemokratických režimů.

Další použité zdroje

BUNCE, Valerie J. a WOLCHICK, Sharon L. (2011): *Defeating Authoritarian Leaders in Post-Communist Countries*. New York: Cambridge University Press.

HOWARD, Marc M. a ROESSLER, Phillip G. (2006): Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes. *American Journal of Political Science*, roč. 50, č. 2, s. 362–378.

HUNTINGTON, Samuel P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

LEVITSKY, Steven a WAY, Lucan A. (2010): *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.

LINDBERG, Staffan I. (ed.) (2009): *Democratization by Elections. A New Mode of Transition*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Jaroslav Bílek*

MÜLLER, Karel B. (2016): *Češi, občanská společnost a evropské výzvy: mezi nacionalismem a liberalismem aneb od etnické exkluze k aktivní hranici*. Praha: Triton.

Shrnutí českého výzkumu občanské společnosti

Občanská společnost je pojem, který je ve veřejném diskursu užíván velmi často, a to obvykle bez jeho hlubšího porozumění. Je tak zcela na místě, že se v posledních letech této problematice čím dál tím více věnuje i tuzemská odborná literatura. Nová kniha Karla B. Müllera má nepochybně ambice vyvolat poměrně velká očekávání ohledně toho,

jak se jeden z našich nejvýznamnějších vědeckých pracovníků této oblasti vypořádá s dosavadními výzkumy.

V poslední době se objevila řada publikací k tématu, jež k tomuto problému přistupují z více filozofujícího hlediska. Jejich autoři se snaží zamýšlet nad otázkou krize demokratického zřízení a nad východisky z této situace, což prezentuje zejména spíše esejistický, ale velmi podnětný text Bedřicha

*Mgr. Jaroslav Bílek, Katedra politologie, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Bilek.Jarda@seznam.cz.

Loewensteina (Loewenstein 2015) či kolektivní monografie připravená Martinem Šimsou, která nabízí širší spektrum pohledů (Šimsa ed. 2015). Jejich nesporná výhoda tkví v tom, že se snaží překračovat meze silně normativního vnímání občanské společnosti, které se u nás zformovalo v polistopadové době s všeobecně sdíleným dojmem, že občanská společnost je určitým spasitelem společnosti. Proti tomu se snažil výrazně vymezit sborník spjatý s Centrem pro ekonomiku a politiku a s postavou bývalého prezidenta Václava Klause. Uvedený sborník (Loužek ed. 2012) je však bez jakýchkoliv skrupulí možné označit za bizarní záležitost, kde se dochází k závěrům typu, že občanská společnost je tuctový levičový pojem, případně nástroj k vysávání dotací ze státního rozpočtu.

Nicméně kritický pohled na problematiku nabídla v tuzemském prostředí i řada politologů a sociologů. Zajímavou perspektivu zejména z hlediska organizované občanské společnosti nabídl Marek Skovajsa jako editor spíše učebnicovějšího (což však není na škodu) textu (Skovajsa ed. 2010), zatímco Ondřej Císař vedle řady jiných textů nabídl pohled z hlediska aktivismu občanů (Císař 2008), který poukazuje na skutečnost, že s rozvojem občanské společnosti není realita zdaleka tak negativní, jak bývá prezentována v souvislosti s členstvím v organizované občanské společnosti. Na něj pak navazují i jeho bývalí studenti výzkumem advokačních aktivit OS (Navrátil a Pospíšil 2014). Poznání v občanské společnosti pak rozšířili i pracovníci Sociologického ústavu výzkumy v obcích (Čermák, Vobecká a kol. 2011).

Karel B. Müller však mohl velmi dobře navazovat i na své předchozí práce, ať již jde o přepracovanou podobu

jeho disertační práce věnované české občanské společnosti (Müller 2003) či práci habilitační věnovanou problému v evropské perspektivě (Müller 2008) nebo monografii Politická sociologie (Müller 2012). Materiálu tak měl autor k dispozici relativně dost, díky čemuž se nabízel výborná příležitost k určitěmu bilancování dosavadního výzkumu, jež mohlo být poměrně zajímavé a užitečné. Ovšem tahle příležitost zůstala poněkud nevyužitá.

Nad knihou

Hned první nejistotu vyvolala obálka knihy, která je sice vyvedena na první pohled vkusně a relativně zajímavě, ale cílený motiv použití barev státní trikolory poněkud selhal s ohledem na jejich pořadí. Je to sice častá chyba, ale o to více by si měl dát pozor někdo, kdo píše o takovémto tématu. Česká trikolóra má jasně dané pořadí barev, a to bílou, červenou a modrou. Na obálce je však pořadí barev od červené přes bílou až po modrou. To jsou reálné barvy trikolory moravské z přelomu 19. a 20. století. Mohla by snad tato výtka zavánět malicherností, ale reálně se jedná o detail, který vypovídá o leccčems. Na obsah to však žádný vliv samozřejmě nemá. Další pohledy sociálního vědce tak budou směřovat k místům, kde se obvykle nachází jména recenzentů knihy. A tady přichází na řadu další problém. Nám se buď nepodařilo jména nalézt, nebo tam jednoduše nejsou. Nalezneme zde věnování, dedikaci GAČRu, ale recenzenty nikoliv. Nejsou zmíněni dokonce ani v poměrně vřelém poděkování. Znamená to snad, že publikace neprošla recenzním řízením, které je elementárním požadavkem na vědecký text? Nebo snad šlo o nedbalost při redakční přípravě textu? V každém případě se však jedná o pochybení,

kteř v očích odborného čtenáře snižuje celkový dojem z předložené knihy. Další pohled pak směřoval do seznamu literatury, jenž je vcelku obsáhlý, ale nikoliv bezrozporný, k čemuž se ještě dostaneme.

Celou knihu otevírá hned po již zmíněném poděkování předmluva Miloše Havelky, která text nikterak nepozvedá a je spíše jen milým projevem sympatií autorovi a předložené publikaci. Reálně však samotná kniha začíná až s úvodem z pera samotného autora. Zde autor ve snaze o transparentnost místy zabruslí až na tenký led, když se zde postupně přiznává, kde celou knihu v zásadě „od sebe opsal“. Je to však věc, která čtenáři seznámenému s Müllerovým dílem je jasná již od samého počátku a nutno podotknout, že se v zásadě nejedná o nikterak dramatické prohřešky, protože tyto své texty povětšinou autor rozšiřuje a nějakým způsobem obohacuje. Přesto však nelze opomenout konstatování, že pokud někdo autorovu publikační činnost opravdu sleduje, tak se pro něj kniha v tuto chvíli stává v určitém ohledu bezpředmětnou, protože s většinou závěrů byl již dříve seznámen.

Součástí úvodu je pak i část o metodologii, která je velkým zklamáním, protože de facto žádnou metodologickou částí není. Autor se zde omezuje na několik lakonických konstatování o tom, že volí interdisciplinární přístup, jelikož je to běžné až samozřejmé, tudíž není možné se omezit na přístup jednoho oboru. S tím, že na výzkum občanské společnosti je vhodné nahlížet z více perspektiv, se dá bezesporu souhlasit, ale rozhodně není možné tímto způsobem utnout metodologickou část. Diskursivní analýza, zakotvená teorie či případová studie (a spousty dalších) jsou

přeci metody společné všem sociálně vědním oborům. Z toho důvodu tak není možné Müllerem zvolený postup považovat za šťastný, ani za vhodný. To samé platí i o jeho další poznámce, související s výkonem zastupitelské funkce v Černošicích. Takováto funkce by jistě mohla přinést další poznatky v případové studii o občanské společnosti ve zmíněném městě, ale jen těžko v předkládané publikaci, jež byla touto zkušeností údajně výrazně obohacena.

Již první kapitola však donutí nejednoho čtenáře, aby se pozastavil nad tím, co se mu právě odehrává před očima, a je pravděpodobné, že některý z čtenářů knihu v tomto případě nenávratně odloží. První kapitola nese název Kvalita demokracie v Česku aneb málo vědecký úvod do problematiky. Autor se snaží zábavnou formou poukázat na to, že lidé si neváží veřejných statků, což demonstruje na případech okrajové části Prahy. Avšak reálný informační přínos této kapitoly je asi takový, že autor musí svou malou dcerku vodit do soukromé školky, protože ve státní není dostatečná kapacita. Ovšem to nemělo být hlavním motivem. Tím je v oné části Prahy instalovaný pomník z roku 1918, který je zanedbaný a obklopený mnoha nepatřičnými doplňky, včetně odstaveného starého automobilu. Ano, je to zřejmě realita řady obcí v Česku, ale jako úvod k odborné knize se to zdá být nemístné. A to včetně silně ironizujících poznámek a přejetých filmových glos o „soudruzích z NDR“. Müller má bezesporu schopnost psát velmi poutavě a zajímavě, ostatně i občasně odlehčení textu není v odborné literatuře na škodu, jakkoliv u nás stále není obvyklé, avšak je nutné najít rozumnou hranici, která nebude stále snižovat serióznost textu v očích čtenáře. A zde autor výrazně překročil mez, která by se dala

s pobaveným úsměvem přejít. Obzvláště v případě, že se jedná o jedinou část knihy, která se reálně nikterak neopírá o předchozí publikované autorovy texty. V zásadě by se nebylo možné divit, kdyby někdo po této zkušenosti knihu odložil a dále nečetl, protože těch několik stránek předvádí spíše to, jak by se celá věc řešit neměla. Na druhou stranu by bylo nefér vůči autorovi smést s tím celou publikaci ze stolu.

Zbytek textu je na tom totiž o poznání lépe. Karel Müller má jednu nespornou výhodu, kterou je určitá vytrvalost a konzistentnost výzkumných témat, s níž souvisí i neustálá revize vlastních postojů a vědeckých názorů, jež leckdy mohly urazit výraznou cestu od původních stanovisek. Je tudíž dobré, že autor téma ve svých vlastních očích neuzavřel a neopustil, ale snaží se jej posunout dál. Například samotná teoretická část o konceptech občanské společnosti urazila opravdu velký kus cesty a je značně vyzrálejší, vyargumentovanější a podloženější než v předchozích verzích. To samé platí i o historickém přehledu občanské společnosti v českých zemích. Ovšem pomyslným vrcholem knihy jsou kapitoly 5 a 6, které otevírají otázku identity v procesu evropeizace. Snaží se ukázat, jak se s problémem evropské identity vyrovnávají národní státy a jak to vypadá v kontextu EU s občanskou společností. Reálně jsou ale celé kapitoly 2 až 6 již ozkoušené v předchozích autorových textech a jsou více či méně přepracované, což vedlo k jejich zkvalitnění. Nemá cenu je zde z tohoto důvodu rekapitulovat, ale je vcelku zajímavé, že texty dříve stojící samostatně, či v jiných textech, prošly dílčími úpravami a najednou vedle sebe tvoří relativně přirozený a organický celek. Svědčí to zejména o tom,

že pohled na problematiku je systematický, konzistentní a promyšlený. Müller ukazuje, že je velmi silný v normativních polohách. Má zvládnuté teorie, je silný v historickém pohledu a zjevně erudovaný ve filozofické perspektivě. Největším jeho handicapem je tedy fakt, že se často opírá o výsledky cizích šetření a nepodkládá vše svými výzkumy.

Problém však tkví v tom, jaké Müller používá či nepoužívá za zdroje z tuzemské literatury. Kupříkladu citace Lukáše Linka jsou v tomto ohledu svérázným fenoménem poslední doby, protože se začíná zdát, že je vhodné bezcílně a účelově vložit citaci jeho prací do jakéhokoliv textu, aby se zvýšil dojem jeho vědeckosti. A čím více Linka, tím více vědy! Bohužel je to občas celé zcela zbytečné a leckdy na úkor textů, které svou relevanci a důležitost v dané tématice mají. To se nevyhnulo ani tomuto případu. Psát o občanské společnosti v Česku ve vztahu k evropským výzvám a opomenout texty Ondřeje Císaře a Kateřiny Vráblíkové (Císař a Vráblíková 2010) je v zásadě trestuhodný nedostatek zejména pokud vezmeme v úvahu, že se nejedná o nahodilost, ale o tuzemské autory, kteří se problematice systematicky věnují a pravidelně k ní publikují. A samozřejmě musíme uvést, že podobných výtek by se dalo vznést desítky, pokud jde o zahraniční produkci, neboť tuzemské texty nejsou tak četné, aby se s nimi nedalo seznámit a vzít je v úvahu při psaní takového textu.

Čas bilancovat?

Karel Müller svou příležitost příliš nevyužil. Potenciál, který práce skýtala, se rozmělnil v momenty velmi dobré, jež jsou střídány momenty minimálně spornými. Tak jako jeho první monografie (2003) se stala de facto kla-

sickým kusem v oboru, tak se mohlo stát i nyní. Ale rozpačitost dojmů nelze zcela zastírat. Pokud je někdo obeznámen s předchozími texty, tak reálně nezíská četbou výraznějších poznatků, které by nevyčetl dříve. S trochou nadšázky se dá říct, že předložená práce je jakýmsi výběrem předchozích prací autora. Jenže takové *Best of Karel B. Müller* nemusí zaujmout každého. Je však navýsost vhodné pro seznámení se s daným jevem, takže pokud chce někdo proniknout do problematiky občanské společnosti v českém kontextu, tak se najde jen málo lepších prací do začátku. V tom by nakonec mohla tkvět síla předložené publikace. To je ale ve výsledku velká škoda, protože kdyby býval autor důsledně prošel a zpracoval důležité tuzemské texty, včetně svých, tak mohl nabídnout výsledky o mnoho zajímavější a přínosnější. A pokud si připomeneme stále opakovanou citaci Ralfa Dahrendorfa, tak plně etablování demokracie včetně rozvoje občanské společnosti mělo trvat skoro šedesát let. Nacházíme se tak přibližně kdesi v polovině a to je situace, která si zasloužila revizi toho, jak daleký kus cesty jsme za tu dobu ušli. . .

Další použité zdroje

ČERMÁK, Daniel, VOBECKÁ, Jana a kol. (2011): *Spolupráce, partnerství a participace v místní veřejné správě: význam, praxe, příslib*. Praha: Sociologické nakladatelství.

CÍSAŘ, Ondřej (2008): *Politický aktivismus v České republice: sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

CÍSAŘ, Ondřej a VRÁBLÍKOVÁ, Kateřina (2010): The Europeanization of Social Movements in the Czech Republic: The EU and Local Women's Groups. *Communist and Post-Communist Studies*, roč. 43, č. 2, s. 209–219.

LOEWENSTEIN, Bedřich (2015): *Občanská společnost a její krize: eseje historické a filosofické*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

LOUŽEK, Marek (ed.) (2012): *Koncept občanské společnosti: nepřítel svobodného občana? Sborník textů*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku.

MÜLLER, Karel B. (2003): *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*. Praha: Triton.

MÜLLER, Karel B. (2008): *Evropa a občanská společnost: projekt evropské identity*. Praha: Sociologické nakladatelství.

MÜLLER, Karel B. (2012): *Politická sociologie: politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

NAVRÁTIL, Jiří a POSPÍŠIL, Miroslav (2014): *Dreams of Civil Society Two Decades Later: Civic Advocacy in the Czech Republic*. Brno: Masarykova univerzita.

SKOVAJSA, Marek (ed.) (2010): *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál.

ŠIMSA, Martin (ed.) (2015): *Kritická reflexe demokracie a občanské společnosti*. Ústí n. Labem: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. Labem.

Petr Bláha*

*Mgr. Petr Bláha, Katedra politologie a filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Petr.Blahaml@ujep.cz.

LÁNSKÝ, Ondřej (2015): *Je třeba zavrhnout liberalismus? K jednomu problému modernity*. Praha: Filosofia.

Podpora politických osobností a subjektov, ktoré sú známe svojou viac alebo menej manifestovanou antipatiou voči liberalizmu v tzv. západnom svete kontinuálne narastá. Navyše, medzi teoretikmi v humanitných a spoločenských vedách už panuje pomerne vzácna zhoda na tom, že súčasná liberálna demokracia čelí vážnej kríze a je otázkou, kam táto kríza presne vyústi. Filozof Ondřej Lánský vo svojej vlani publikovanej knihe síce neponúka odpoveď na túto otázku, ale snaží sa identifikovať, kde presne tkvie krízový stav dnešných západných či – povedané jeho vlastným slovníkom – „atlantických“ spoločností.

Kniha s provokatívnym názvom o zavrňovaní liberalizmu je prepracovanou verziou autorovej dizertácie *Zkoumání jedné podoby morálního zázemí atlantické modernizace*, ktorá bola v roku 2010 obhájená na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej pod školiteľským vedením dnes už docenta Marka Hrubeca. Pozostáva zo šiestich kapitol, pričom každé dve kapitoly sú začlenené do samostatnej časti (Sociálne ocenenie v kontexte kritickej teórie uznania, Liberalizmus a sociálne ocenenie, Projekt dekolonizácie a filozofia oslobodenia). Týmto trom časťami korešponduje aj ústredná persóna, okolo filozofickej koncepcie ktorej sa „točí“ autorovo uvažovanie. V prvom prípade ide o A. Honnetha, v druhej časti o J. Rawlsa a v tretej o E. Dussela.

Zatiaľ čo Honnethove a Dusselove koncepcie slúžia autorovi ako inšpirácia pre tvorbu vlastných myšlienkových konštrukcií v podobe *kritiky* buržoázneho poriadku (Honneth) a *normatívnej* konštrukcie alternatív (Dussel), Rawlsa celkom

otvorene kritizuje (*vysvetlenie* zlyhávania liberalizmu). Ide teda zjavne o uvažovanie v duchu hrubecovskej trichotómie „kritika – vysvetlenie – normativita“. Rawlsovo poňatie spravodlivosti vníma autor ako „*snahu o artikuláciu a podporu buržoázneho poňatia práva a buržoázneho demokratického štátu*“ (s. 115). Nesúhlasí najmä s jeho princípom diferencie, ktorý údajne „*poskytuje [...] argumenty v prospech nerovnosti*“ (s. 122). Neprekvapí, že autor si pri tomto nesúhlase pomáha argumentáciou G. A. Cohena, na ktorého viackrát odkazuje. Práve Rawlsova liberálna teória spravodlivosti má podľa neho justifikovať súčasnú spoločenskú formáciu atlantického sociálneho priestoru rozvinutého kapitalizmu (porov. s. 58), v ktorej dominuje hodnota výkonu ako základu „*morálnej výbavy legitimizácie (ne)rovnosti*“ (s. 63). Lánský pomenúva túto spoločenskú prax a zároveň politickú ideológiu ako neoliberalizmus. Ten „*istým spôsobom vychádza z tradície liberálneho myslenia*“ a zároveň aj „*prevládajúcu sociálnu prax legitimizuje*“ (s. 98). Veľkoryso uznáva isté zásluhy liberalizmu „*v rovine rovné úcty*“ (s. 41) v zmysle dworkinovského prístupu, avšak pokiaľ ide o jeho uplatnenie v oblasti sociálneho ocenenia, treba ho považovať za zdroj „*len ťažko zachytiteľných nespravodlivostí*“ (s. 98). Vo svojej kritike ide Lánský dokonca tak ďaleko, že píše o „*rawlsovskej obhajobe kapitalizmu*“ (s. 131). Veľmi pregnantne formuloval autor svoje výhrady voči Rawlsovi na s. 117, kde tvrdí, že slávny americký filozof prostredníctvom svojej teórie politického liberalizmu udržiava *status quo* sociálnych nerovností

buržoázných spoločností tým, že tento stav „*zamieňa s neutralitou voči komprehenzívnyim doktrínam*“ (pozri aj s. 198).

Lánský však vo svojej kritike Rawlsa používa také ideové (alebo skôr ideologické) skratky, akými sú obrazy Rawlsa sfaby obhajcu kapitalizmu, ktoré sú voči nemu prinajmenšom neférové, a to vzhľadom na myšlienkový vývoj, ktorým zreteľne prešiel. Ten sa zrkadlí zvlášť výrazne v jeho *Spravodlivosti ako férovosti*. Podľa Lánskeho by sme sa tým ale „*nemali nechať zmiasť*“ (s. 194–195). Podľa neho je totiž Rawlsova teória spravodlivosti postavená „*na predstave človeka ako atomizovaného sebeckého jedinca, ktorý sa navyše nemusí riadiť pravidlami spoločenstva vo svojom konaní*“ (s. 195). Aspekty jeho uvažovania o spravodlivosti sú totiž úplne „*v súlade so základnými korektívami neoliberalizmu*“ (s. 195). Bez ohľadu na to, aké sociálne a ekonomické modely Rawls formuluje ako alternatívu vo svojom poslednom veľkom diele, pre Lánskeho ostáva stále metodologickým individualistom nahrávajúcim svojou teóriou sociálne nespravodlivému modelu neoliberalnej ekonomiky.

Prístup, aký Lánský zvolil na kritiku vzťahov uznania založených na individuálnom výkone a trhovom úspechu (netvrdím, že aktuálny systém sociálneho uznania v liberálnych demokraciách takto konštruovaný nie je), je plne v súlade s jeho kritikou politickej neutrality liberálneho spoločenského usporiadania, „*ktoré je zbavené obsahom*“ (s. 187). Liberálny politický poriadok, akokoľvek budí znanie neutrality, v skutočnosti podľa neho slúži na posilňovanie „*utláčateľskej praxe kapitalistických sociálnych vzorcov*“ (s. 187). Neutrálny teda nie je; preferuje jeden konkrétny ekonomický (a navyše

pochybený) systém pred iným, potenciálne sociálne spravodlivejším. Paradoxne tak sčasti preberá konzervatívnu (komunitaristickú) argumentáciu, ktorá na liberalizme kritizuje práve vytesnenie komprehenzívnych doktrín do individuálnej sféry a rozvolnenie spoločenského priestoru, kde nastáva hodnotové vákuum zapĺňané svojvoľne sa vynárajúcimi koncepciami, ktoré títo kritici dnes označujú unisono za (neo)marxistické. Čo je pozícia, ktorá zjavne nie je autorovi vzdialená. Zhoduje sa teda s komunitaristami v kritike liberalizmu neutrality, avšak na rozdiel od nich má pocit, že neutralita je narušená preferovaním kapitalistického modelu ekonomiky. Súčasne ale Lánský z pozícií kriticko-teoretického prístupu razantne odmieta europocentrické myšlienkové vzorce, a to aj vo vede, ktorá je na Starom kontinente „*súčasťou koloniálneho poriadku moci, lebo tým, že problémy nereflektuje, poskytuje tomuto systému svojho druhu alibi*“ (s. 163).

Upozorníme, že takéto sebatrýznenie európskej vedy a celej spoločnosti môže napomáhať neistote a kríze liberálnych demokracií ktoré, prinajmenšom z pohľadu konzervatívnej kritiky, pomaly otvárajú priestor „*nepôvodným*“ ideovým koncepciam, prípadne náboženským schémam, ktoré sú Európe historicky cudzie (aj keď tu možno vzhľadom na dejiny Španielska od čias moslimského dobytia Hispánie v 8. storočí až po reconquistu a pád Granady v 15. storočí namietat, že to nie je celkom pravda). V tomto bode si teda Lánský môže výnimočne s konzervatívnymi kritikmi liberalizmu podať ruku: liberálna neutralita je „*cestou do otroctva*“. Pre prívržencov kritickej teórie do otroctva sociálneho (a ekonomického) zneuznania, pre konzervatív-

cov do otroctva popierania tradičných identít a hodnôt.

Aby sme to zhrnuli, autorovi prekáža liberálna neutralita, ktorá je iba zásterkou (re)produkcie ekonomických nerovností, ale zároveň kritizuje, že v „atlantických“ spoločnostiach stále dominujú také epistemologické prístupy, ktoré preferujú európsky (západný) systém poznávania a explikácie reality. Vzniká tak zjavná medzera, ktorú dnes okrem nacionálne podfarbeného populizmu a jeho prívržencov zatiaľ nikto nedokáže zaplniť.

Aby sme však boli féroví trochu viac ako autor knihy k Rawlsovi, prinajmenšom tento aspekt Lánkeho diela je nutné jednoznačne oceniť. Ako potenciálnu „výplň“ v zmysle poskytnutia normatívneho riešenia neduhov liberalizmu ponúka juhoamerickú filozofiu oslobodenia. Zaslúžnou je Lánkeho aktivita v tretej časti knihy najmä v tom zmysle, že myslenie mexicko-argentínskeho filozofa Enrique Dusela (nar. 1934), významného reprezentanta tejto filozofie, u nás nie je príliš známe. Autor nám teda síce jednoznačne odpovedal na otázku z titulu svojej knihy (áno, liberalizmus musíme zavrhnúť, lebo vo výklade modernity podľa Lánkeho zlyhal a nevyvážia to ani jeho úspechy na rovine „rovnej úcty“) a dokonca ukázal prstom na údajného spoluvinníka krízy atlantického priestoru (t. j. Rawlsa – je dosť možné, že z pravej strany ideového spektra na toho istého muža ukazujú konzervatívni filozofi a nevedomky aj populistickí politici), ale, žiaľ, dostatočne nepreukázal plauzibilitu ním ponúkanej alternatívnej koncepcie filozofie oslobodenia (zjavne uvažujúc v rámcoch už spomínanej trichotómie M. Hrubeca). Intencionálne praktické aktivity konkrétnych spoločenských

skupín, od ktorých sa očakáva, že oslabí sociálne inštitúcie udržiavajúce nespravodlivý spoločenský poriadok – ako to prorokuje Lánke vychádzajúc z filozofie oslobodenia (pozri napr. s. 189) – sú v „atlantických“ spoločnostiach prinajlepšom stále v zárodočnom štádiu. A ak aj pripustíme relatívnu hustotu siete takýchto skupín, je otázkou, nakoľko im je vlastný „revolučný“ náboj a úmysel podkopať základy takéhoto spoločenského poriadku. Ako aj to, či sa takéto skupiny nutne identifikujú vo svojom prípadnom boji s kritikou liberalizmu tak, ako ju prinajmenšom implicitne predpokladá filozofia oslobodenia.

Z formálneho hľadiska Lánkeho kniha netrpí závažnejšími nedostatkami a charakteristické je pre ňu kultivované a jasné vyjadrovanie a vysvetľujúci štýl. Napriek tomu prekvapia čitateľov a čitateľky niektoré momenty, ktoré nenapomáhajú dobrej percepcii textu. Príkladom za všetky nech je zmienka o „*graeberovskom komunizme základnej línie*“ (s. 191). Autor sa zjavne odvoláva na knihu amerického antropológa a aktivistu Davida R. Graebera *Debt: The First 5000 Years* (2011), ktorá vyšla v Brne v českom preklade rok po vydaní anglického originálu. Napriek tomu, že tento titul je zahrnutý v zozname literatúry, príslušná odvolávka na „graeberovský komunizmus“ ostáva neobjasnená a čitateľa, ktorí teóriu profesora Graebera nepoznajú, sú tak autorom ponechaní v neistote a nevedomosti. Tento nedostatok vystupuje do popredia o to kontrastnejšie, že zmienka o komunizme základnej línie sa objavuje na konci kapitoly o Dusselovej filozofii oslobodenia, ktorá je autorom detailne vyložená.

Pozornejších čitateľov prekvapí aj iný typ formálneho nedostatku. Ním je

neúplnosť názvu slovenského odborného periodika, v ktorom Lánský publikoval v roku 2013 text, ktorý sa neskôr stal súčasťou jeho knihy, a na ktorý sa odvoláva. V tomto prípade píše o časopise *Politica Slovaca* (na s. 110 a 206), pričom tento časopis vydávaný Ústavom politických vied SAV v Bratislave nesie plný názov *Studia Politica Slovaca*. Drobná chyba – a zhodou okolností pri slovenskom preklade Rawlsovej knihy *Politický liberalizmus* – sa vyskytla v určení roku, v ktorom bol tento preklad v Prešove publikovaný. Nejde totiž o rok 1995, ako uvádza autor (na s. 100 a 208), ale o rok 1997.

Na druhej strane, keď už je reč o použitej literatúre, je sympatické, že Lánský si všima aj slovenskú akademickú produkciu, čo je v českom spoločenskovednom prostredí stále mimoriadna výnimka. Dodajme však jedným dychom, že táto je zastúpená v podstate len dielom slovenského filozofa, politológa a súčasného poslanca NR SR Luboša Blahu *Spät k Marxovi?*.

Cítovanú knihu Ilony Švihlíkovej *Přelom* vydanú v Bratislave do tohto výpočtu počítať nemožno, keďže ide o českú autorku a knihu písanú v českom jazyku. Rovnako do tejto kategórie nemôžeme radiť ani dva slovenské preklady diel J. Rawlsa, s ktorými autor pracuje.

Lánského kniha je písaná z jasných ideových pozícií a predstavuje intelektuálnu výzvu. Výzvu, ktorá sa ako čoraz aktuálnejšia javí v čase, keď už nehovoríme o konci ideológií, ale o konci „konca ideológií“ vo fukuyamovskom zmysle slova. Liberalizmus totiž, zdá sa, stráca čoraz viac na svojej presvedčivosti a atraktivnosti a na pomyselnú scénu svetových dejín atlantickej spoločnosti prichádzajú iné ideológie, ktoré aspirujú na jeho nahradenie. Je však otázkou, či autorom propagovaná filozofia oslobodenia je adekvátnou a dostatočne spoločensky atraktívnou náhradou.

Marián Sekerák*

*PhDr. Marián Sekerák, Katedra politologie, Institut politologických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, marian.sekerak@gmail.com.

REDAKCE ČASOPISU

Šéfredaktor

Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.
vareka@kar.zcu.cz

Redaktor

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D.
vnaxera@kap.zcu.cz

Členové redakční rady

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc. (Katedra historických věd, FF ZČU; Metropolitní univerzita Praha)

Doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc. (Katedra filozofie, FF ZČU)

Prof. John Garrard, Ph.D. (ESPACH, University of Salford)

Doc. Pavel Hošek, Th.D. (Evangelická teologická fakulta UK, Praha)

Prof. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc. (Katedra sociologie, FF ZČU)

Doc. PhDr. Petr Koťátko, CSc. (Filosofický ústav AV ČR, Praha)

Doc. PhDr. Jana Lasicová, Ph.D. (Fakulta politických věd a mezinárodních vztahů UMB, Banská Bystrica)

Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Historický ústav Filozofické fakulty, Jihočeská univerzita)

Prof. RNDr. Jaroslav Malina, DrSc. (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty MU, Brno)

Prof. PhDr. Evžen Neustupný, CSc. (Katedra archeologie, FF ZČU)

Doc. Vladimír Penčev, Ph.D. (Ústav pro folklor Bulharské akademie věd, Blagoevgrad, Bulharsko)

Prof. PhDr. Milada Polišínská, Ph.D. (Anglo-americká vysoká škola, o.p.s., Praha)

Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. (Ústav světových dějin, FF UK, Praha)

Členové redakčního kruhu

Doc. PhDr. Marie Fenclová, CSc. (Katedra románských jazyků, FF ZČU,
fenclova@kro.zcu.cz)

Prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc. (Katedra blízkovýchodních studií, FF ZČU,
pcharvat@kbs.zcu.cz)

Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. (Katedra antropologie, FF ZČU a Ústav etnologie,
Filozofická fakulta UK, jakoubek@ksa.zcu.cz)

Mgr. Miloš Kratochvíl, Ph.D. (Katedra filozofie, FF ZČU, kratomi@kfi.zcu.cz)

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU,
vnaxera@kap.zcu.cz)

Doc. PhDr. Přemysl Rosůlek, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF
ZČU, rosulek@kap.zcu.cz)

Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D. (Katedra historických věd, FF ZČU,
sedivym@khv.zcu.cz)

Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D. (Katedra sociologie, FF ZČU, vanejan@kss.zcu.cz)

Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D. (Katedra archeologie, FF ZČU, vareka@kar.zcu.cz)

Veškeré informace o časopisu včetně propozic pro autory a archivu on-line verze čísel časopisu naleznete na adrese časopisu: <http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/>.

Acta FF ZČU, 2016, roč. 8, č. 2

Vydává Západočeská univerzita v Plzni

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., editor, 2016

Registrace MKČR E 19585

Vychází třikrát ročně.

Odpovědný redaktor Vladimír Naxera

Technická redakce a sazba textu Libor Benda

Grafický design obálky Mladý ateliér, Tereza Kovářová & Michaela Dylová

Web: <http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/>

ISSN (print) 1802-0364

ISSN (online) 2336-6346

